

GÁBA

1.- Gaua (“noche”). *Neuko gabak luzik ixatezin len, eta on-be bai* (Neguko gauak luzeak izaten ziren lehen, eta bai orain ere). *Gabaz asteunin bentzat inor-be ezan ibiltten kalin* (Gauetz, astegunean behinik behin, ez zen inor ibiltzen kalean).

Orain umeek eta gazteek baino guk orduan gauari errespetu eta beldur handiagoa genion. Egin beharrekoak egunez bete behar ziren. Helduek argumentutzat honako hau erabiltzen zuten: *Animalixa-pe gabaz lo etten dabe* (Animaliek ere gauetz lo egiten dute). Animalia batzuek lo egiten zuten baina, beste askok ez. Hori geuk egiaztatzen genuen; gauetz komunera jaiki eta sukaldeko argia pizten bagenuen, labezomorroa besterik ez genuen ikusten korrika alde batetik bestera.

Gauetz arrantzaleak itsasotik etorri, eta itsasora joan egiten ziren, eta han arrantzan egin ere bai. Osterantzean, gauetz, lo; eta bai umeak egin ere. Bermeon, pertsona itsusiari “*gauetz eiñikué*” deitzen zaio.

2.- *Gába gañin*. Gaua hurbil. *Gixonak! Gabáakau gañin de amatturoun biarra albaitt ariñen* (Mutilak! Gaua gainean dugu, eta buka dezagun lana lehenbailehen).

Gauak harrapatzerik ez genuen nahi izaten.

3.- *Gába eiñ*. Ilundu (“oscurecer”, “anohecer”). *Berandu asi giñan biarrin de segixan eiñgazkun gabá* (Lanean berandu hasi ginen eta berehala ilundu zitzaigun). *Ia gabá eiñ orduko etxea allatengazen* (Ea ilundu aurretik etxera heltzen garen).

4.- *Gabándixe* (*gaba andixe*). Gau luzea. Gauari genion errespetuak eraginda ezartzen zitzaion adjektibo hori (*andixe*). *Gabandixe ekarrikorau te ondioik biarrak amattubaik eukikouz* (Ilundu egingo du eta oraindik lanak bukatzeke izango ditugu).

Neguan, gaua luzatzen denean ere aipatzen da *gabandixe*. *Neun gabandixe eoten da* (Neguan gaua luzea izaten da).

5.- *Gabekorduk*. Gaueko orduak, gauetz oso berandu (“de noche, muy tarde”). Lokuzio honen adiera erlatiboa da oso. Izan ere duela berrogeita hamar urte guztiz berandutzat jotzen zena, orain ez zaigu hain berandu begitantzen. *Gabeko orduk allakoazkuz amentxe* (Hementxe berandutuko zaigu).

Gabeko ordutan lokuzioa, etxetik irteteko edo kalean ibiltzeko baino beranduago zenean erabiltzen zen. *Gabeko ordutan nun zabiz bakarrik?* (Hain berandu nolatan zabiltza bakarrik?).

6.- *Gabero*. Gauero (“cada noche”). *Guk gabero lo etten gendun* (Guk gauero lo egiten genuen).

7.- *Gau báltza*. Gau beltza (“la noche oscura”). Berez iluna den gauari, halakoxe sakontasuna eta menderaezintasuna erantsi nahirik, sarri *baltza* adjektiboa ezartzen diogu. Ilargi betea ere izaten da; baina, gaua gehienetan, iluna eta beltza, batez ere negukoa. *Gaba baltzaator gaur* (Gaurkoa gau beltza izanen da).

8.- *Gaugirú*. Gaugiroa (“estado del tiempo durante la noche”). Berbak berak zehazten ez badu ere, hitz hau gau giro ona egiten duenean esan ohi da. *Auxea gaugiru. Olako gaugiruz oba amentxe kanpun geatzi* (Hau da hau gaugiroa. Horrelako gaugiroaz hobe hementxe kanpoan geratzea).

9.- *Gau guztín*. Hitzez hitz hartu gabe, gaueko ordu luzeak adierazten du. *Gau guztin eztulke ibillina* (Gau osoan eztulka aritu naiz). *Gau guztin eztot beirik itxi* (Gau osoan ez dut begirik bildu / Bart oso lo gutxi egin dut).

GABANA

Gizonezko helduaren beroki luzea (“gabán”). Emakume eta umeenari *abrigu* esaten genion, baina, gizonezkoarenari *gabana*. Orain “edonork” dauka “gabana”, baina garai batean “gabandunak” ez ziren asko izaten herri osoan: herriko aberatsak. *Gabanaaukela-ta eueldi epeletan-be jantzi* (Eguraldi epela egin arren, berokia baduela-eta, jantzi).

GABARDIÑI

Gabardina (“gabardina”). Euritik babesteko erabiltzen zen, ehun iragazgaitzez eginiko jantzi arina. *Sasoi baten gabardiñi-be erozeñek ezeban jazten. Jazteko euki enbizan gabardiñi, eta*

eukittekero erosi. Enda, gabardiñi erosteko diru zeñek eukan ba? (Garai batean gabardina edonork ez zuen janzen. Janzteko eduki egin behar zen gabardina, eta edukitzeko aldezturik erosi. Eta gabardina erosteko dirua nork zuen ba?).

GABARRI

Gabarra (“gabarra”). Merkantziak eta gainontzeko kargak garraiatzeko txalupa zabala. *Dragik errixutik atatako zikiñak gabarran eruten zittuen itxosun botateko* (Dragak errekatik ateratako zikinak gabarran eramaten zituzten itsasoan botatzeko). *Kanttopeko gruñ aurrin eotezin tronguk gabarran eruten zittuen astilleure* (*Kanttope* auzoko garabiaren aurrean egoten ziren enborrak gabarran eramaten zituzten ontziolara).

Gabarrak guk genuen kontzeptua: txalupa zabal astuna, karga astunak eramanez oso mantsu mugitzen zena. Gainera gehienetan, *zarra* izenlaguna ezartzen genion: *gabarra zarra. Gabarra zarrari neu-pe irabaziko neutzake estropari* (Gabarra zaharrari nik ere irabaziko nioke estropada).

GABERDIKO MEZÍ

Eguberrikako gauerdiko meza, Gabon Egun gaueko hamabietan esaten zen meza (“misa del gallo”). Ez zitzaidan inoiz tokatu meza horretan akolito egiterik, baina, pentsatzen dut nork hartuko zuen parte meza horretan: bikarioren ingurukoek.

GABERDIXE

Gauerdia, gaueko hamabiak (“la media noche”). *Gaberdixe zan atzo suattik turrune jobenin* (Gauerdia zen atzo sua zela-eta adarra jo zutenean)

Oso berandu izaten zen guretzat. Gauerdian esna, Gabon Gauean baizik ez ginen izaten. *Ontxera gaberdixe ta kanta enbiou* (Oraintxe da gauerdia, eta abestu egin behar dugu).

GABINETI

Logela jakin bat (“gabinete”). “Gabinete: habitación más reducida que la sala donde se recibe a las personas de confianza”. *Osaba Prudenek eta ixiko Teresek gabinetin etteben lo; eta eurakin batea azkanengo jaxotako umik. Ostontzeko seme-alabak beste kuartutan* (Osaba Prudenek eta izeba Teresek *gabineti* deitzen zioten gelan egiten zuten lo; eta azkena jaiotako umeak beraiekin batera. Gainontzeko seme-alabak beste geletan).

Osaba Pruden eta *ixiko* Tereseren etxean zegoen gela jakin bat. Kofradiako etxeetan bizi ziren, eta etxe hark lau logela zituen. Horietako bati, *gabineti*, edo *gabineteko kuartu* deitzen zioten. Gure etxean ez zegoen *gabineteik*, baina han, haien etxean bai.

GABÍN-GABÍN

Gauero (“cada noche”). *Gabin-gabin near etteozku umik eta geuri lorik etten laga-bez* (Gauero negar egiten digu umeak, eta guri lorik egiten utzi ez). *Gabin-gabin onek emoteozkune!* (A zelakoa ematen digun honek gauero!).

GABONAK

1.- Gabonak (“fiestas navideñas”). Gabon egunetik Errege egunera bitarteko jai eta ospakizun guztiak. *Aurtengo Gabonak allateko desiatena danok batzeko eta naidanbeste kantateko* (Irrikaz nago aurtengo Gabonak hel daitezen, familia osoa elkartu eta nahikoa kanta dezagun). Aitortu behar da, egun bereziak, magia berezia zutenak zirela. Barnean etengabeko zirrara pizten zitzaigun horrelakoetan.

2.- *Gabón eune*. Gabon eguna, abenduaren 24a (“día de Nochebuena”, “24 de diciembre”). *Gabon eunin etxeik etxe ibilltten giñan, kanta ta diru batzen* (Gabon egunean “eskea” egiten genuen, etxez etxe abestu eta dirua bilduz). Ikus, *etxeik etxe* (ETXI, 4).

3.- *Gabón gába*. Eguberriaren bezperako gaua, abenduaren 24tik 25erako gaua (“Noche Buena”, “la noche del 24 al 25 de diciembre”). *Gabon gabaz kalea urtenbaik jentik juergi etteban* (Gabon gauean jendeak etxetik irteteke parranda egiten zuen).

Bagenekien Jesusen jaiotza ospatzen genuela; eta hori, ganbon kantak abestuz girotzen genuen. Baina, guretzat, ohera berandu joateko gaua izaten zen; eta janari bereziak jatekoa ere bai. Inguruan neurri gabe jan eta edaten zela ikusten genuen, gizonezkoak mozkortuta ere bai. Orduak aurrera zihoazen heinean, botila zarata eta kontrolik gabeko eskandalua areagotuz joaten zen, goizeko orduetan denak lotaratzen ziren arte. Hasieran ongi abestutako kantak entzuten ziren, baina, gaua aurrera joan ahala, jendea ganora gabe hasten zen kantatzen.

GABÓN KÁNTAK

Gabon kantak (“villancicos”). Alde batetik elizan eta bestetik etxean, abesti mordoa ikasten genuen eta kantatu ere bai. *Eskean* etxerik etxe jarduteko horietaz baliatzen ginen. Gabon-kanta asko jakin, eta lotsarik ez! Zer gehiago behar genuen? Farol bat eskuan hartzea aski zen diru pilo polita biltzeko!

GABÓNZAR EUNE

1.- Gabon Zahar eguna, abenduaren 31 (“Noche vieja”, “31 de diciembre”). *Ixiko Manuela ta osaba Pedron eune* (Izeba Manuela eta osaba Pedroren urtemuga).

Gabon Zahar egunak, “Gabon Zahar” gaua zekarren. Orduan etxean ospatzen zen, Gabon Gauean bezalatsu. Gau honetan apur bat lehenago joaten ginen lotara. Ez genuen, ez telebistarik eta ez irratirik; kantatzeko eta inguruan alaitasuna sortzeko aski ginen geu.

2.- *Gabón Zárrak*. Urte Zaharreko gaua eta Urte Berri eguna. *Aurten Gabon Zárrak ixiko Teesenin pasakouz* (Aurten Gabon Zaharrak izeba Tereseren etxean ospatuko ditugu).

GAÍÑ

Esku, “-ren” esku (“a cargo de”, “bajo la responsabilidad de”, “depender de”). *Ori ezta guregaiñ* (Hori ez dago gure esku). *Oneik biarrok amaitzi zeuen gaiñ lagakou* (Lan hauek bukatzea zuen esku utziko dugu).

GAIXKI ESÁN

Demanda egin, haserre egin, errieta egin (“reñir”, “reprender”). *Eskillaretan zaataka gebizen da Bittorik gaizki esazku* (Eskailaretan zarataka genbiltzan eta Bittorik haserre egin digu).

Bihurrikeria edo okerkeriaren baten ordaina izaten zen norbaiten haserre jasotzea. Beraz, andreren batek edo gizonen batek esaten zigun *gaixki*. *Euraneko sare gañin gebizen da Miel Andixak gaixki esazku* (Beraien sare gainean genbiltzan jolasean eta Migel “Andix(e)a”k haserre egin digu).

Haserreak eta erriertak jasotzen ohituta geunden. Guretzat, ohiko egun arrunt batean gerta zitekeena zen. Eta bakarra jasotzen genuenean kontentu.

Baina, horien berri ezin zen etxean eman; bestela, berehala zetorkigun galdera: “*Ze eizue ba?*” (Ze okerkeria egin duzue?). Lehen, erantzuna: “*Guk ixé-bez*”. Amak galde egin ahala, eta galderen poderioz gure “memoria argitu ahala”, joaten ziren gauzak argituz. Azkenean zaplaztekoren bat ez zen urruti izaten; batzuetan gehiago ere bai.

GAIZTOKEXI

Gaiztakeria, okerkeria, bihurrikeria (“travesura”). *Beti gebizen gu gaiztokexak etten* (Etengabe aritzen ginen gu gaiztakeriak egiten).

Egunero egiten genituen bat baino gehiago. Gurasoek jakin gabe pasatzen bazen gaitzerdi. Baina, andre asko ibiltzen zen inguruan, eta horietako batek amari edo izebaren bati kontatzea nahikoa. Orduan, akabo!

Gaiztakeriak egiten aritzea, singularrean nahiz pluralean adierazten zen ibili aditzaz: *gaiztokexan*, *gaiztokexatan* ibilli. *Andra batek esazta arratsaldin gaiztokexatan ibilli zariela*

(Emakume batek esan dit arratsaldean gaiztakeriak egiten jardun duzuela). Helburua zera zen, okerkeriak egin eta amak ez jakitea.

GAIZTOTU

Berez pertsona ona dena gaizto bihurtu (“volverse malo/a”). *Ori umioi zea baño onaua zan, da aspaldixan gaiztotu eiñdde* (Ume hori oso ona zen, eta aspaldi honetan gaiztotu egin da). *Onea jamoni-pe eztozue etten; gaiztotu enbikoa* (Onean ez duzue kasurik ere egiten; gaizto bihurtu beharko dugu). *Jose gaiztotute toparot* (Jose gaiztotuta aurkitu dut).

GAIZTÚ

Gaiztoa (“malo/a”). Norbait oso gaiztoa zenean, infernuko deabruaz konparatzen zen. *Ori gixonoi, inpreñuko diabru baño gaiztuara* (Gizon hori infernuko deabrua baino gaiztoagoa da). Guri kontatzen zigutenez, infernuko deabrua baino gaiztoagoa ezin zitekeen izan. Gure herrian mutiko bati, “*Diabru*” (“*Dia*”) esaten genion, eta orain ere horrelaxe deitzen zaio. Gu baino askoz okerragoa ote zen?

GALANKORRA

Gizentzeko joera duena, erraz loditzen dena (“el/la que tiene tendencia a engordar”). *Edurne galankorrara, bañe janbaik ez e!* (Edurnek gizentzeko joera du, baina, ez jan barik).

GALANTA

- 1.- Handia (“grande”). *Golpe galanta arturau orrek umiorrek* (Ume horrek golpe handia hartu du). *Susto galanta emoztan niri orrek atzo* (Susto handia eman zidan horrek atzo).
- 2.- Lodia (“obeso”). *Lukas galantara* (Lukas oso lodia dago).

GALANTU

Gizendu, loditu (“engordar”). *Aspaldixan galantu eina* (Aspaldi honetan gizendu egin naiz). *Galantzi ezta ona ixetako-be* (Loditzea ez da ona ezertarako). *Patxi galantute toparot* (Patxi lodituta aurkitu dut).

GALARRENA

Galerna, enbata (“galerna”). Eguraldi sargoriaren ondoren bat-batean itsasoan sortzen den haize fresko indartsua. *Au sargoriau ezta naturala. Arratsaldin galarrena ekarrikorau* (Sargori hau ez da naturala. Arratsaldean galerna ekarriko du). Aldez aurretik iragartzean, “ekarri” aditzari lotzen diogu: *Galarrenaakar* (Galerna dakar). Ondoren, *ata* (atera) aditzaz: *Galarrena atarau* (Galerna atera du).

Kirmen Uribek (46-47) honela dio 1912ko Santa Klara eguneko galernaz: “Inoiz izan den galernarik latzena izan zen hura, guztira ehun eta berrogeita hiru lagun hil ziren; ehun eta hamasei bermeotar, hamasei lekeitiar, zortzi elantxobetar eta hiru ondarrutar. Gipuzkoarrak ez ziren atera... Orkolaga jaunaren abisua garaiz jaso zuten eta. Orkolaga hori hernaniarra zen jaiotzez, apaiza, eta dohain bereziak zituen eguraldia asmatzeko. Entzute handia zuen arrantzaleen artean... Ondarrutarrek zorte ona izan zuten, Santa Klara eguna baitzen, eta gehienak ez ziren atera itsasora”.

GALAZO

Debekatu, galarazi (“prohibir”). Gure sasoikoei, gaztelaniaren eraginez, *proibiu* sartu ziguten. Ordea, helduek berba hau (*galazo*) sarri erabiltzen zutela konturatzen ginen. *Txo, olakoik ez eiñ, galazotarata* (Horrelakorik ez egin, debekatuta dago eta). *Bandera gorrixte ipiñtten dabenin galazotara itxosa urteti* (Bandera gorria ipintzen dutenean debekatuta dago itsasora irtetea).

GALBAIXE

Galbahea (“cedazo”, “criba”). Bere osaketan hitz honek bi zati baditu: gal (gari), bahe. Hasieran gari alea osterantzeko zakarretatik bereizteko balio zuen. Ondoren eginkizun ugari bete izan ditu. Guk ez genuen ezagutzen lanabes hau. Ordea esaera batean entzuten genuen. Lehenik esaera eta ondoren azalpena zetorren: *galbaixe* zer zen eta zertarako.

Hona esaera: *Krixara barrixak galbaixin-be ure; eta zarrak edarran-bez* (Neskame berriak galbahean ere ekarriko luke ura; neskame zaharrak, pegarrean ere ez). Gure aitak ez zuen aukerarik galtzen esaera hau gogorarazteko.

GALDARA MAKIÑI

1.- Baporearen indarrez mugitzen den makina. Ordea adiera horri hedadura handiagoa emanez, makina mota hori zuen txalupari berari ere horrela deitzen zitzaion. *Ori txalopioi galdara makiñire* (Txalupa hori galdara makinaz dabilena da).

2.- *Galdara makiñak*. Baporeak (“vapores”). Garai batean Ondarroan ia txalupa guztiak ziren baporeak, beraz, herriko flota aipatzeko *baforak* berba erabiltzen zen. Baina, teknikoki bapore horiek nola funtzionatzen zuten edo nolakoak ziren azaltzeko *galdara makinak* esaten zen. *Orduko baforak galdara makiñazin, ikazdunak* (Garai hartako baporeak galdara makinaz ibiltzen ziren, ikatzaz).

“*Galdara makiñak lelengo, galdara tentik ixantzin. Oneik eukitteben galdara estuk eta luzik; gero etorri zin galdara etziñak eukezenak. Nik ezautu nittuzen txalopak galdara tenti eukenak. Bañe, ordurako gurik eukezen tentik kendute ta etziñak sartute. Gero eurai etziñai eitzezen kasko barrixak. Oneik zin, Markue, Markue I, Markue II, te olaik*”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Galdara makinak, lehenik galdara tenteak izan ziren. Hauek izaten zituzten galdara estuak eta luzeak; ondoren etorri ziren galdara etzanak zituztenak. Nik ezagutu nituen txalupak galdara tentea zeukatenak. Baina, ordurako, gure txalupek galdara tenteak kenduta zeuzkaten, eta etzanak sartuta. Ondoren, galdara etzan horiei egin zizkieten krosko berriak. Hauek ziren, *Markue, Markue I, Markue II*, eta horrela).

GALDARATIÑE

Baporeek makinan izaten zuten ur depositua. *Makiñin barrun eotezan ure eukittek tokixai esateakon galdaratiñe* (Galdara makinaren barruan egoten zen ura edukitzeko ontziari deitzen zitzaion *galdaratiñe*).

“*Antxobari laatebenin etteben galdara makiñak-eta prepara. Galdarak kanpoa ataten zittuezen askotan, mollagañea. Kanttopeko errebueltan karruk-eta eukittek zera euan, tingloipi. Eta aetten ondun grui eotezan, eta areaz altsatezin gora. Tubo asko ixatezin. Galdarik eukitten zittun albutan tubo lodixak; arei esatetzen tubo amadrinauk. Gero eotezan ure eukittek tokixe, galdaratiñe esatetzena. Gaztena sartu enbirrixatezan galdatiñin. Garbittu, tubuk goortu te oixe biarroi etten ibiltten giñan feoneruk, neu-be ixanittan da*”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Antxoa harrapatzeari uzten ziotenean galdara makinak prestatzen hasten ziren. Sarri galdarak kanpora ateratzen zituzten, moilara. *Kanttopi* auzoko bihurgunean gurdiak eta babesteko aterpea zegoen, *tingloipi*. Eta haren aldamenen garabia egoten zen; eta harekin jasotzen zituzten galdara makinak. Hodi asko izaten ziren. Galdarak izaten zituen alboetan hodi lodiak; haiei hodi *amadrinauk* deitzen zitzairen. Gero egoten zen ura edukitzeko lekua, *galdaratiñe* esaten ziotena. Gazteenak sartu egin behar izaten zuen *galdaratiñean*. Garbitu, hodiak gogortu eta lan hori egiten aritzen ginen suginok, ni ere izan nintzen eta).

GALDARI

Galdara (“caldera”). Burdinazko nahiz galtzairuzko ontzi handia, ura, gasoleoa nahiz beste zernahi edukitzeko. *Galdari errementa ezkie aberixa andixe gerta leike* (Galda lehertuz gero, ezbehar handia gerta daiteke).

Gugandik hurbil ez naiz gogoratzen horrelakorik gertatu zenik, baina, makina bat aldiz entzuna genuen *galdari errementata* itsasoan hildako kasuak nola izan ziren. Noski, galdaren presioak neurtzeko sistemak ez ziren gaur (2006) bezalakoak.

Pertza ere adierazten zuen. *Galdarakara esni garbittu gendun bixon artin* (Pertza bete esne edan genuen bion artean). Horregatik esnea gordetzeko pertzari, *esne galdari* ere esaten zitzaion.

GALDATAN

“Galda” berbak bero kiskalgarria esan nahi du. Ordea, guk berba hau “eguzki” hitzaren adjektibo lagungarri, inesibo (non) mugagabea baizik ez dugu erabiltzen: *Euzki galdatan* (Eguzki galdatan). *Euzki galdatan ibilli giñan biarrin* (Eguzki galdatan aritu ginen lanean).

GÁLDU

1.- Galdu (“perder”). Berreskura edo bila daitekeen zerbaitez. *Gure amai elixatik etxea bittartin belarritaku galduako; belarrixe ez-e, belarritaku.* (Gure amari, elizatik etxera bitartean belarritakoa galdu zaio; belarria ez, belarritakoa baizik). *Jertsa galdurot. Kanpofuelin ibilliga ta antxe lagako neban. Ederraakat etxea jutenazenin* (Jertsea galdu dut. Futbolzelaian jardun dugu eta hantxe utziko nuen. Etxera joaten naizenean ederrak hartu behar ditut). *Goiko gixonak urrezko erloju galdu eidau* (Goiko gizonak urrezko ordularia galdu omen du).

Dirurik-eta, ez genuen galduko, ez genuelako. Diru apurra aldean generamanean, agian galtzen genuen, sakelan zuloren bat genuelako. *Patrikaraik osoik sekule ez gendun eukitten-da, gauzak galdu enbir* (Sakelak osorik inoiz izaten ez genuenez, gauzak galdu egin behar).

2.- Galdu (“perder”). Ezin bila edo ezin berreskura daitekeen zerbaitez: Osasuna, esperantza, denbora, eta abar. *Olanik jan-eranin bazabiz, laste galdukozu osasune* (Martxa horretan jan-edanean bazabiltza laster galduko duzu osasuna). *Esperantzi bein-be ezta galdubir* (Esperantza inoiz ez da galdu behar).

Pertsona helduentzat beti gerta ohi da jasanezina gazteen denbora galtzea. *Ortxe eon ix-be eiñbaik denpori galtzen!* (Hortxe egon ezer egin gabe, denbora galtzen!). Gauza bera aditzera emateko eta egonean zegoen kontzientziari zirkin eragin nahiz honela esaten omen zien Tomasa Urkidi Aulestikoak bere bilobei: *Ezebe-ezebe eiñ bari-pe bardiñ-bardiñ pasetan da denpori.*

3.- Galdu (“perder”). Ontziren batek jariora zuenean ura, esnea, olio edo beste zernahi likido galdu egiten zuen. *Onek lapikuonek ure galtzen dau* (Lapiko honek ura galtzen du). Orain jariora duen lapiko edo pertzik ez dabil gure inguruan. Gure eta besteen amei horrek grazi handirik ez zien egingo, baina, guretzat dibertigarria gertatzen zen. *Onek zartañionek orixu galtzen dau* (Zartagin honek olio galdu du).

4.- *Esni galdu.* Esnea mindu (“cortar la leche”). *Baserritarrai esni “erosi” eta etxin egosi birrixatezan. Eta sarri ez bañe, batzutan, egosieran, esni galdu etten zan. Arek ezaban balixo: bota ta barrixe ekarribir* (Baserritarrai esnea “erosi” eta etxean egosi behar izaten zen. Eta maiz ez, baina, noizbehinka, egosterakoan esnea mindu egiten zen. Hark ez zuen balio: hura bota eta berria ekarri behar).

Beste janari eta edari batzuk ere galtzen ziren, orduan hozkailurik ez baitzegoen; baina, esanguratsuen eta nabarmenena esnearena gertatzen zen, egunero hartzen zen oinarritzko elikagaia baikenuen.

5.- *Gixona galdú.* Arrantzako txalupa bateko marinela ito, baina, aurkitu ez (“ahogarse”). *Amerikanun txalopi gixona galdute etorrirre* (“Amerikanu”ren txalupako marinela bat ito da).

Triste eta penagarria izaten zen txaluparen batek gizonen bat galtzen zuenean. Itsas golpeak arrantzalaren bat uretara jaurti eta arrastorik ez gehiago: *gixona galdu.* Suposatzen zen *galdutzat* ematen zen marinela itota hilko zela. Ordea, itotzen zen gizonaren gorpua aurkitu eta txalupak ekartzen bazuen, kasu horretan ez zen *galdu* aditza erabiltzen.

6.- *Partidu galdu.* Partida galdu (“perder el partido”). Lokuzio hau garai batean bi testuingurutan baizik ez genuen erabiltzen: pilotari eta futbolari zegokionez. Testuingurua aski garbia izaten zenez, bata nahiz bestea adierazteko, gehienetan *partidu* berba baizik ez genuen erabiltzen. *Akarregik Gallastegin kontra eukan partidu, te galdu eiñddau* (Akarregik

Gallastegiren aurka zuen pilota partida eta galdu egin du). *Bartzelonak atzo Realan kontra jokaturban partidu galdu eiban* (Bartzelonak atzo Errealaren aurka jokatu zuen futbol partida galdu egin zuen).

7.- *Posturi galdu*. Apustua galdu (“perder una apuesta”). Dirurik gabeko apusturik ez zegoen, beraz, apustua galtzeak dirua galtzea esan nahi zuen. *Posturi galdute nator. Mille pezta galduttuaz* (Apustua galduta nator. Mila pezeta galdu ditut).

8.- *Txalopi galdu*. Txalupa hondoratu (“hundirse una embarcación”). *Txalopa bat galtzen zanin, batzutan maiñeru-pe ittotezin* (Txalupa bat hondoratzen zenean, batzuetan arrantzaleak ere itotzen ziren). *On-be txalopak galtzendiz, bañe, lena baño asko-be gitxia. Lena txalopak sarri galtzezin* (Orain ere txalupak hondoratzen dira, baina, garai batean baino askoz gutxiago. Garai batean txalupak sarri hondoratzen ziren).

9.- *Umi galdu*. Haurdun dagoen emakumeak umea galdu (“abortar”). Emakumeak umea nahigabe galtzen zuenean erabiltzen zen aditz hau. Gainera, beti *nor-nork* aditz laguntzaileaz. *Goiko andrin alabik umi galdurau* (Goiko andrearen alabak umea galdu du).

Kalera irten den umea galtzea ere gerta liteke; eta kontzeptu hau ere *galdu* berbarekin ematen da aditzera, baina, kasu honetan aditz laguntzailea *nor-nori* forman erabili behar. *Goikuai umi galdu eigakue. Goxin eskolako urten eidau te ez eide iñun agiri* (Goikoei umea galdu omen zaie. Goizean eskolarako irten omen da eta ez omen da inon ageri).

GALDÚ

Bakartia, taldetik banatuta bakarrik dabilena (“solitaria/o”, “descarriada/o”). *Ardigaldu, natte ero dexkurun, euren gruputik aldendu te or ibilttendi trabes. Ardi galdu moure pertsona-pe bai batzutan* (Ardi galduak, nahita edo nahigabe, euren taldetik saihestu, eta hor ibiltzen dira noraezean. Ardi galduak bezala pertsonak ere bai batzuetan). *Jeneralin errixuntzir arraňak grupun ikusikozuz. Bañe, batzutan antxe agertzen da lasunen bat ero urroskolen bat bakar-bakarrik. Olakuai arraiň galdu esateotzau* (Gehienetan arrainak, errekan zehar, taldean ikusiko dituzu. Ordea, batzuetan hantxe agertzen da korrokoiren bat edo *urroskolen* bat bakar-bakarrik. Horrelakoei *arraiň galdu* esaten diogu).

Gure artean, *galdú* adjektiboa, *arraíñe* eta *ardixe* berbeekin baizik ez dugu lotzen: *arraíñ galdu, ardi galdu*.

GALDÚ-ÚNI

Sokak, tarte bat bestea baino meheagoa, apur bat gastatuta-edo, duenean, hondatuagoa dagoen zati horri deitzen diogu *galdu-uni*: hondatuagoa, meheagoa, mengelagoa, ahulagoa dagoen gunea. *Au sokiau ondora, bañe amentxe erdi parin dauke galdu-uni* (Soka hau ondo dago, baina, hementxe erdi aldean dauka gune bat gastatu samarra).

“Motor baten juntzin laun bi kabrata. Allazin kala, ta otamar braza lez errie apaxu. Ondu jotzanin erreka li artubir. Ondu baño braza bat gora ipiñibanin, sokik eukan galdu uni; ordun eiban auan artu soki, agin tartin. Galdu uni ebaitzan orapillu etteko. Launak diñotza-ze: “Zeuri autik soki soltabaik gero!”. Bestik, “Baa...!”. Aue zabalduaz batea an juntzin danak ondure: otamar bat braza soka, beune ta sentella guztik. Ango maldiziñoi te kulpak alkarrei botati! Justiñoire, areaz apaxuaz bentzat kabraik ezebela atrapa”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Bi lagun motordun txalupatxo batean kabratara joan ziren. Kalara heldu eta hogeita hamar brazako aparailua bota zuen batek. Hondoa jo zuenean, braza bat gorago ipini zuen, ohi bezala. Baina, konturatu zen une batean soka apur bat gastatuta zegoela. Soka ahoan hagin tartean hartu, eta konpontzen hasi zen. Lagunak esan zion: “Kontuz ahotik aparailua askatu gabe gero!”. Besteak, “Baita zera ere!”. Ahoa zabaldu zuenean han joan zitzaizkion denak hondora: hogeita hamar braza soka, berunak, amuak eta abar. Hango biraoa botatzea errua lagunari bota nahian! Kontua da, aparailu hark behinik behin, ez zuela kabrarik harrapatu).

GAL-GAL

Gal-gal. Irakitearen onomatopeia. Babak, indabak, dilistak edo garbantzuak izaten ziren antzina lapikoan luzaroan irakiten egoten zirenak. Goizean goiz sua biztu eta bizkor-bizkor irakiten jarri behar eguerdiko hamabietarako prest egongo baziren. *Gurin bentzat, goxeko ordutako eotezan gal-gal lapiku* (Gurean, behinik behin, goizean goiz egoten zen lapikoa gal-gal).

GALGÓI

Hego-mendebaldeko haizea (“viento del sudoeste”). *Neun joteban batzutan galgoik* (Neguan batzuetan jotzen zuen hego-mendebaldeko haizeak).

Hego haizeak mendebaldera egiten duenean deitzen zaio horrela. Gehienetan haize bortitza. Haize honi, *baltza* adjektiboa ere ezartzen zaio: *galgoi baltza*. Meteorologoeak haize hau iragartzen zutenean, arrantzaleek, “*galgoitta emon dau*”, esaten zuten. *Galgoik jotebanin oba ixatezan porture sartzi* (Hego-mendebaldeko haizeak jotzen zuenean hobe portura sartzea).

Oso gazteak ginela, gure herrian arrasteko txalupa bikotea zegoen: *Galgoi* eta *Iparra*. *Ontxe sarture Galgoi-Iparra* (*Galgoi-Iparra* bikotea oraintxe sartu da).

GALIPOTA

Galipota (“galipote”, “alquitrán”, “brea”). *Guri galipotak eztozkun billurrik emoten bañe, bai gure amai. Galipotaz zikintzen genduzen praka zurixak-eta, zerreaz garbittu?* (Galipotak guri ez zigun beldurrik ematen, baina, bai gure amari. Izan ere, galipotaz guk zikintzen genituen galtza zuriak, eta nola garbitu?).

Gainontzeko orban eta zikinak garbitzeko gai izaten ziren orduko etxeko andreek, baina, galipotari beldur galanta zioten. Gure herriko kaleak berri nahian, galipota botatzen hasten zirenean, herriko andre guztiak beldurrez eta ikaraz dardarka hasten ziren. Udako zapatila zuri, alkandora zuri eta praka zuriek, arrimatu orduko hartzen zuten galipota. Nork garbitu hura! Ez ikuzgailurik eta ez oraingo produkturi! Astia ere soberan ez. Gure amak zoratu egiten zuen. Etxetik irteterakoan esaten zigun: “*Galipotea ez arrima!*” (Galipotera ez hurbildu). Aholkuak edo aginduak, askotan alferrik izaten ziren. Baina, bagenekien ze ondoren zekarren: egurra.

Berba honekin zer gertatu zen? “Prestige” itsasontzi famatuaren istripua (2002ko azaroan) gertatu zenean, Galizian-edo, hasi ziren “txapapote” esaten, eta gure artean ere hitz horri heldu genion. Ondo dago berba berriak ikastea; baina, lehengoa erabat baztertu eta berria bakarrik erabiltzea ez. Batak ez du bestea kentzen. Biak erabili. *Len galipota esaten gendun, eta on txapapoti-be bai* (Lehen *galipota* hitza erabiltzen genuen, eta orain *txapapoti* ere bai).

Produktu hau oso beltza denez, konparaketetarako erabiltzea atsegin zaigu. *Galipota baño baltza* (Galipota baino beltzagoa).

GALTZAIRU

Altzairua (“acero”). Burdina artean ere ez ginen bizi; horregatik ez zen arrunta berba hau guretzat, baina, helduek, zeukaten aukera apurretan berba hau erabiltzen zuten. Gogoratzen naiz gure aitak elurte ikaragarriak izan zireneko bertsoak kantatzen zituela eta horietan agertzen zen *galtzairuzko galtzak*; hotzari aurre egiteko-edo. Ondoren galdera egiten zigun. *Galtzairu baakixue zer dan?* (Ba al dakizue zer den altzairua?). Hasieran ezetz erantzungo genion, baina, halako batean jakin genuen.

GÁLTZAK

Aski garbi dago gure aurreko ondarrutarrentzat berba hau nahiko arrunta zela. Gaur egun hitz honen ordez *prakak* esaten dugu. Hala ere arrasto argiak geratu zaizkigu gure eguneroko hizkuntzan: *kaltzerdixak / galtzerdixak, galtzatxikixak / kaltzatxikixak* (gizonezkoen bainurako jantzia). Zenbakiekin errimatuz abesten genuen kanta batean ere honela esaten genuen: *amabi Ejuenio Kaltzandi (galtzandi)*. Bestalde, arrantzaleek itsasoan euitarako jantzten zuten arropari *ziezko erropak* deitzen zieten; baina, galtzak baizik aipatzen ez zituztenean, *galtza ziezku* edo *kaltza ziezku*.

GALTZARPI

Galtzarbea (“sobaco”). *Garbittubaiko galtzarpi batek euki ixan balittu, beste guztik igarrikoben, bañe, danon usaiñak ebizen an alkarren ondun, de iñor entera-bez* (Garbitu gabeko besapeak batek baizik izan ez balitu, beste guztiek antzemango zuten, baina, orduan denon usainak zebiltzan han elkarren ondoan, eta inork ezin igarri).

Gipuzkoa aldean “besapea” eta Bizkaian *galtzarpi*. Baina, leku guztietan sarri garbitu behar; endemas, dutxarik ez zegoenean. Amaren agindua honela jasotzen zen: *Galtzarpi-eta ondo garbittu gero* (Besapeak-eta, ondo garbitu gero!). *Galtzarpi* soilik ez zuten esaten, *galtzarpi-eta*, baizik. “*Eta*” horrek zerbait adierazi nahiko zuen.

GALTZÁTXIKIXAK

Gizonezkoen bainurako jantzia (“traje de baño para hombres”). *Galtzatxikixak goxin bustitten genduzen da arratsaldeako ezin sikatu* (Bainu jantzia goizean bustitzen genuen eta arratsalderako ezin lehortu).

Beste berba askori gertatzen zaion antzera, gure artean bietara entzun daiteke: *galtzatxikixak* nahiz *kaltzatxikixak*. Bizkaia aldean, “kaltzi” galtzerdiei deitu izan zaie. Gipuzkoan berri, “galtza” prakei. Guk *prakak* esaten dugu, beraz “galtza” hitza gure artean ez da beste ezertarako entzuten. Galtzei buruz ari garenean, *praka motzak* edo *praka luzik* esango dugu. Bestalde, bainurako erabiltzen zirenak, kalerako galtza motzak baino txikiagoak izaten ziren: *galtzatxikixak*. *Nire galtzatxikixak sikatuterez?* (Nire bainuko jantzia lehortuta dago?).

Etxean jende asko ginen eta armairuak urri. *Galtzatxikixak* behar zirenean, lehendabiziko lana, topatu egin behar. Norberek ez baziren ere denbora gehiegi galdu gabe hartu eta ospa. Ondoren zetorrena, hor konpon!

Zarautzen *txaparroak*. Zarautzarren hori “taparrabo” berbatik hartua, izango da.

GALTZERDI KONPONTZALLI

Galtzerdi konpontzailea: Jospantoniren alaba Bittori. “General Mola” kaleko 13. zenbakian bizi zen. Gu hirugarren solairuan eta haiek, ama-alabak, laugarrenean, eskuineko atean. Ezkerrean Emeteri-eta; erdiko atean Erramona-eta.

Bittori neskazaharra zen. Orain ezkongabea izango litzateke. Emakumeen galtzerdiak, izterrerainokoak (*kristalezkuk* zirela esaten zuten) konpontzen zituen. Orain ez dut ikusten horrelakorik. Apurtzeko ere errazak. Haiei egiten zitzairen *karrerri*: galtzerdian goitik behera puntuak askatzea.

Herriko emakume gehienek erabiltzen zituzten horrelako galtzerdiak, eta konpontzaile bat baino gehiago izango ziren. Dena den, guk Bittori baizik ez genuen ezagutzen. Hark, behinik behin, lan asko izaten zuen. Bittorik konpondutako galtzerdiak eramatera ni ere sarri joan izan naiz etxeren batera. Argi indarrez zebilen tresna berezi bat zuen; eta orratz elektriko hari begira-begira egoten ginen. Martxan jartzen zuenean, hark ateratzen zuen zarata erritmiko eta mekanikoak harrituta uzten gintuen.

GALTZERDIXAK

Galtzerdiak (“medias”, “calcetines”). *Galtzetiñak / kaltzetinak* edo *galtzerdixak / kaltzerdixak*. Nola deitu berdin zitzaigun. Arazoa zen, bi berdinak topatzea. Gure etxean, kartoizko kaxa handi batean egoten ziren, baina, eskura bi berdinak ezin ekarri. Galtzerdi bakarrak, alargunak, ugari; kolore, klase, eta neurri guztietakoak. Bat osoa aurkitzen bagenuen “emozionatu” egiten ginen, baina, lagunak zuloa izaten zuen beti.

Bagenekien, bi berdinak, osoak (orpoan zulorik gabe) ez genuela aurkituko; beraz, hori helburutzat ez genuen jartzen. *Galtzerdixak topazuz?* (Galtzerdiak aurkitu dituzu?). Galdera tekniko horixe zen.

Galtzerdi berriak, biak berdinak, kolore berekoak eta osoak, urtarrilean jantzten ziren: *Erregik botatakuk* (Erregeek ekarritakoak). Baina, ez pentsa hori urtero gertatzen zenik.

"Kalandixan, etxi-pe merkien antxe euazen, da jenteik pobriena antxe bixi zan. Jantzitte-ta... galtzerdi pari iuala iño-pezt kontuxu. Topatako lanak-eta, zeozelako lanak batu te eiñ. Kaltzi etten famauzin areik andrak, bañe lanaik ezeben eukitten-da. Ez-e Kalandire jun-e. Apitte Meillaneko semik, oneik Meillanekuk sekule kaltzerdi pari eztabe iuala jantzi; olako tamañu gorrixe-ero, besti baltza-ero ta... Da abarketak baakixu, aue zabalik beti" (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Kale Handian, etxeak ere merkeen hantxe zeuden, eta jenderik pobreena hantxe bizi zen. Jantzita ere nola edo hala; galtzerdi pare berdina, seguru asko inork ere ez. Nonbaiten aurkitutako artileak-eta, zelako edo halako artileak bildu eta egin. Galtzerdiak egiten abilak ziren emakume haiek, ordea, artillerik ez zuten izaten. Baina, Kale Handira joan beharrik ez dago. Apitte "Meilla"ren semeek, "Meilla" familiako mutilek inoiz ez dute galtzerdi pare berdina jantzi; tamaina bateraino gorria, gorago beltza ta horrela. Eta abarketak, jakina, beti aho zabalik).

GALTZETORRATZA

Galtzorratza ("aguja para hacer calceta"). Hiztegiak dioenez galtzorratza, galtzerdiak egiteko orratza da. Gure amak eta inguruko beste emakume batzuek (denek ez zekiten) *galtzetorratza* jertseak eta beste makina bat prenda egiteko erabiltzen zuten. Jolaserako ere balio zuten, baina, mutur zorrotza izaten zuten, arriskutsuak ere baziren. *Galtzetorratza ikusizue?* (Galtzorratza ikusi al duzue?). Hura ere, lehenik aurkitu egin behar izaten zen.

GALTZUAN

Galtzuaran baserria. Baserria dagoen inguruari ere horrelaxe deitzen zaio. Izenaren azken "-ran" hori, kontrakzioa eginez, jan egiten dugu. *Saturrar*an izenarekin ere berdin: *Saturran*. Ondarroatik Lekeitiora kostako bidetik goazela, herritik hiruzpalau kilometrora aurkitzen da baserri hori. Guk uste genuen mundua hantxe bukatzen zela. Bagenekien Lekeitio harantzago zegoela, baina, gu handik aurrera oso gutxitan pasatzen ginen. Arrantzaletzat ere erreferentzi puntua zen leku hori. *Galtzuan parin atraparou sardiñi* (*Galtzuaran* parean harrapatu dugu sardina).

Dena den *Galtzuaran* baino urrutirago (Lekeitio bidean) joan izan ginen inoiz, kamioiren bati atzetik helduta, txoferra konturatzeke.

GALLEGO

Berba honen inguruan gogoeta laburra Anjel Lertxundiri irakurri nion Berria egunkariko *Hitz Beste* txokoan. Iñigo Aranbarrik ere badakar *Hitzak eta Giltzak* liburuan (70). Azken batean biek diote gauza bera. Anduk Orion eta Iñigo Aranbarrik Azkoitian, "bestela egingo ez lukeen zerbait egitera bultzatzeko" *gallego* oihu egiten omen zioten lagunari.

Iñigok honela dio: "*Gallego!* Desafio oihua zen, ez dakit ulertzen didazuen, mutilen arteko nolabaiteko kode tribala. Nola azaldu: *ez dagoela potrorik!* harro bat". Gure artean ere berdin. Nesken artean inoiz ez genuen entzun izan. Mutilen kontua zen. Baina "*Gallego!*" soilik erabiltzen bagenuen ere, "*kobarde gallego*" maizago. *Kobarde gallego! Molla musturretik mari beian dala ezetz eiñ buruzbera ureta salto!* (Gallego! Moila muturretik marea behean dagoela ezetz salto egin uretara!).

"*Andu*"k honela dio: "Espresioak hedadura zuen, Oriotik Azkoitirainokoa gutxienez". Ongi dio "gutxienez", nik dakidanez Ondarroaraino ere iristen baitzen.

GALLETI

Gaileta ("galleta"). *Galletak jateko aukera andirik ez gendun eukitten, bañe galletak era atrapatzen genduzenin atabli ederra etten gendun* (Gailetak jateko aukera handirik ez genuen izaten, baina, aukera genuenean janaldi ederrak egiten genituen).

Orduan, gailetak egon, etxean ez ziren egoten, dendan baizik. Eta zerbaitengatik etxera sartzen baziren, egon, denbora luzean ez, gutxi irauten baitzuten. Guk jakin gabe amak ezkutatzen zituen; eta aurkitzen ez bagenuen, orduan bai, egun bat baino gehiago irauten zuten. Ordea, ez zitzaion erraza egiten gutako inork (zortzi ginen) aurkituko ez zuen lekuan gordetzea. Non gorde pentsatzeko bakarra zen, ama. Topatzeko berriz, zortzi; bista eta usaimen onekoak denok. Behin, hain gorde zuen ondo, berari ere ahaztu egin zitzaion non ezkutatu zituen, guk ere aurkitu ez, eta lizundu egin zitzaizkion. Lastima, hain gustura jango genituen gailetak horrela alferrik galtzea!

Umea jaiotzen zenean jaten genituen gailetak. Beraz, sarri. Gure etxean, goian, behean edo aldamenean maiz jaiotzen zen umea. Jaio asko, eta hil ere bai. Deseatzen egoten ginen umea jaiotzeko (nahiz eta gero hil) ondoren gailetak zeudelako. Baina, gailetak, nolakoak? “Galletas Maria”. Besterik ez zegoen. Borobilak, zapal-zapalak, gaileta bakoitza izen eta guzti: GALLETAS MARIA, maiuskulaz. Guretzat horiek ziren onenak; besterik ez genuen ikusi ere egiten eta!

Eta *surtiduk*? Hori beste kupel bateko ardo zen! Bagenekien bazirela. Ordea, ziur nago Ondarroako denda guztietan ez zeudela. “*Purinin*” (*Puri* dendan) egongo ziren, baina, beste denda askotan ez. “Surtido, surtida: Aplícate al artículo de comercio que se ofrece como mezcla de diversas clases”. Eta ondoren, hiztegiak adibidea dakar. “Galletas surtidas”. Horiek ziren ametsetan ikusten genituen gailetak: forma desberdinekoak, txokolatez jantziak, koloretako zilarretan bilduak, barkiludunak... desberdinak, horixe esan nahi du hain zuzen “surtidas” berbak.

Egia aitortu behar badut, batzuetan ikusten genituen eta jan ere bai. Aldamenera, izeba Klararen etxera apaizak etortzen zirenean, haiei ateratzen zizkien izebak. Osterantzeko gauzen artean “gaileta surtidoak”. Apaizak joateko unea aprobetxatu behar izaten genuen, gailetaren bat hartzeko, apaizak agurtu eta berehala jasotzen baitzuen kaxa. Jantokian inor ez zegoen une hura izaten zen ametsezkoa. Gaileta kaxa zabal-zabalik; begiratu barrura eta hango zilar kolorea eta hango edertasuna! Liluraturik geratzen ginen. Izeba etorri baino lehen hartu pare bat eta ospa. Nonbait ezkutatu, eta gaineko paperak kentzen zilar zarata atereaz lasai-lasai jan. Hura gozamena! Aparteko gailetak zirelako, eta beste askok ez zuen suertea genuelako.

GALLEUE

Gailegoa, Galiziako gizonezkoa (“gallego”). Eta emakumezkoa *gallegi*. *Galleuak aspaldi ezautuenduzen Ondarrun* (Galiziar gizonezkoak aspaldi ezagutu genituen Ondarroan).

Logikaz, gaztelaniaz “gallego” deitzen zitzaionari guk *gallegu* (“*gallegoa*”) deitu beharko genion, baina ez, Ondarroan, gure belaunaldikoek eta aurrekoek, behinik behin, “*galleue*” (gizonezkoa) esan izan dugu (dute).

Herrian noizetik noizera agertzen ziren zorrotzaileak ikusi baino lehenago entzun egiten genituen, musika tresna sinple eta berezi batez ateratzen zuten soinua herri osora hedatzen baitzen. Hori entzutean euria egingo zuela esaten zen, eta baita egin ere. Inoiz ez genien beraiei galdetu izan, baina, zorrotzaile guztiak gailegoak (*galleuak*) zirela esaten zen.

Ordea, bazen gailego bat Kale Handian bizi zena: *paraueru* deitzen zioten. Aterki, lapiko, balde, zink-balda, kantina eta gainontzeko ontziak konpontzen ateratzen zuen bizimodua. Makina bat lan izaten zuen, orduan, ezer bota gabe, dena konpontzen baitzen. Gizon handi kolore gorri bat, begi irten-irtenak, mahoizko trajea soinean. Kale Handi estuan oinez, kale bete gizon izaten zen bera bakarrik; pauso zuzen-zuzenaz irmo kalea zapalduz. *Katxarreru* ere deitzen genion.

Herrian banaka batzuk baziren beste alderdi batzuetatik etorriak (Murtziatik, Kanarietatik, Gaztelatik, Asturiasetik, Italiatik). Baina, Ondarroara lanera taldean etorri ziren lehen etorkinak, gailegoak. Gehienak mutil gazteak. Horietako batzuk ondarrutarrekin ezkondu ziren. Hauetako inor, hasieran behinik behin, ez zen baxurako txalupetan sartu; denak hasi ziren arrasteko txalupetan.

Garai hartan, familia osoa, senar-emazteak seme-alaba guztiekin, bakarra etorri zen: Quinteiro familia. Aita, Celestino Quinteiro eta ama, Josefa López. Ondarrutarra izan balitz, *Jospa*; baina, hari ez zioten aldatu. Bost edo sei seme-alaba zituzten. Gure goian jarri ziren bizitzen. Nik ezagutu nuen lehen emakume gailegoa. Gizona, *galleue*; andrea, *gallegi*; mutilak, *galleuak*; eta neskak, *gallegak*.

GANARU

Ganadua, azienda, abere multzoa (“ganado vacuno”). *Errittik urten biarrik ez gendun eukitten ganaruk ikusteko* (Herriatik irten beharrik ez genuen izaten behiak edo idiak ikusteko).

Guretzat, *ganaru* hitzaren esanahiak etxeko (baserriko) abereen esparru hau hartzen zuen: idi, behi, zekor, txahal, biga, idizko. Txerriari, *txarrixe* (txerrama nahiz apoa). Zaldiari (moxal, zaldi nahiz behor), *kaballu*. Zezen plazara toreatzeko ateratzen zutenari (entzun egiten genuen, ikusi ez), bagenekien zezena deitzen zitzaiola; honi, *ganaru* inoiz ere ez. Aldiz, kalean zehar askatzen zutena: *sokamuturre*. Astoari, *astú*; azentu eta guzti, izan ere azenturik gabe esaten badugu, *ástu* (ahaztu) izango baita, hots, “ez gogoratzea”. Mandoari, berriz, *mandú*, eta bai *muli* ere. Beste guztiei (behi, idi, txahal...) *ganaru*. Zertan hasiko ginen behia eta idia bereizten. Guri inork ez zigun esan idia zikiratutako zezena zenik. Agian gure inguruko pertsona helduek ere ez zuten jakingo, eta jakin arren, inor ez zen hasiko umeei azaltzen zezenari barrabilak moztzen zizkietela. Izan ere horrelako azalpen batek galdera pila ekarriko zituen atzetik. *Ganaru* esan eta kito! Horixe errazena.

Behin batean, ondarrutar bi neskak, paseatuz Berriatura joan eta han proba (dema) ikusi zuten. Etxerantz ere oinez. Berriatutik irtetea bi baserriar gizonezkorekin topo. Hauek galdetu zieten ea deman aritu zirenak idiak ala behiak izan ziren. Denborarik galdu gabe biek erantzun zieten batera, eta “fuerte”: *ganaruk*. Beraz, garbi zegoen, probakoak ez zirela ez idiak eta ez behiak izan, *ganaruk* baizik.

Ondarrutar batek (Agirrek) Mendexako bati galdetu zion ea lekeitiarra zen. Erantzuna: *Pentsau bez! Lekitton gero, konejuri “ganadu txikiñe” esateotze. Guk ez olakorik!*. Egia da mendexarrak hori erantzun ziola Agirreri. Lekeition untxiari “*ganadu txikiñe*” esaten dioten ala ez, oraindik ez dut egiaztatu.

GANBARI

1.- Ganbara (“desván”, “camarote”). *Oneik kaja zarrok eruxuz ganbara* (Kaxa zahar hauek eramanez itzazu ganbarara).

Gauza zaharrak gordetzeko lekua. Ezagutzen genituenak, ilunak, zaharrak eta zikinak; urteetako hauts beltza izaten zuten. Menderatu ezin gintuztenean, mehatxua ere egiten ziguten beldurtzeko: “*ganbara erungo zattuau*” (ganbarara eramango zaitugu). Sinetsi egiten genuen. Ni behintzat beldurtzen nintzen. Urtebetetze egunerako sententzia ere horixe zen: *Zeure egunin ganbaran, antxobaotzaran, lo enbikozu* (Zure urteurrenean, ganbaran, antxoa otarrean, lo egin beharko duzu). Maiz entzun izan nuen hori, baina, niri behintzat, ez zitzaidan sekula horrelakorik gertatu.

2.- Burua (“cerebro”, “cabeza”). *Ganbaratik eztabill ori ondo-ondo* (Hori ez dago burutik sano-sano). *Orrettek ganbaran daukena-be!* (Zer ote du horrek buruan!).

GANBUSTEN EÍN

Sarean golpetik arrain gehiegi sartu (antxoa, sardina), pisuari eutsi ezinik kortxoak hondoratu eta arrainak saretik alde egitean esaten da: *ganbusten eiñddau*. Arrainak sareari gainezka eragin diola esan daiteke. Bermeon, *ganbelanbusten eiñ*.

“Arraiñ asko artzezanin... ateso koño, ta kortxuk ondoa iual. Gertatezan, arrañan pixuaz kortxuk ondoa, ta arraiñ guzti kortxo gañetik eskapa. Orrei esateakon “ganbusten eizku”. Treñai ganbusten etti ixatezan ori”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Arrain asko hartzen zenean... estu eta larri, eta batzuetan kortxoak hondora joaten ziren. Arrainaren pisuaz kortxoak hondora joaten ziren, eta sare barruan zegoen arrainak kortxo

gainetik egiten zuen ihes. Horrelakoan esaten genuen, “*ganbusten* egin digu”. Sareari *ganbusten* egitea izaten zen hori).

“Eiñ gendun etxara bat eta artu genduzen irureun arru-ero. Eta biarrenin, errepa gentzan nuntzir ixun. Arraño zan kriston masi. Errepa gentzan zelaik ixun oesteaka. Artu gentzan alderdixe suoesteku, dana oestea eiñbaik, totalmente axebea etteko-be ezeuan eueldirik, eta egala artu gentzan. Eune orduntxe zabaltzen euan. Beiak jo, ekarri tranpak eta treñe kolori, urdiñ trein guzti; gañea antxoba ederra zan. Astengazku berutz, eta ausilio, da ondarrutarrik ezeuan ingurun. Kalamua bermiotarra euan urrin, de launtzi eskatu eurai. Zortzi mille kilo zan kupu, te gañetik etten euan arraño. Kortxo guztik ezkutata euazen. Etorrizin batelkara bi gixon; zortzi ero amar gixon etorrikozin. Salto guerea. Ekarri gendun bentzat panderu botateko moure. Ekarri gendun, ekarri gendun, bota panderu te enbarka. Ainbeste ganbusten eiñdde euan. Bota ta enbarka, ta geure kupu eiñ gendun. Guardarreñetan ikustezan gitxi bat gorabera zemat geunkan. “Geure kupu eiñddou, te on eurak”. Gu tripulaziñoi guzti txalopi auantaten naiku trankallada euan-da, kañaberakiñ-dde, defentsa guztik botata. Asi eurak arraño enbarkaten da biarren panderokaran panderu pasa; geuri launtzen naidanbeste biar eiñdde gero. Arraño euan an... Nik gexa sekule eztok ikusi olakoik”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Sarea bota eta hirurehun arroba antxoa hartu genituen. Eta bigarrenean, antzeman genion norantz zihoan. Ikaragarritzko arrain multzoa. Igarri genion nola zihoan mendebalderantz. Eki-mendebaldeko alderdia hartu genion, dena mendebaldera egin gabe, erabat haizebera egiteko ez zegoen eguraldirik, eta hegaletik ekin genion. Eguna zabaltzen ari zuen. Sarearen beheko alde guregana ekarri, sarea itxi, eta barruko alde guztia urdin, antxoa kolorea, ikusten zen; gainera, tamaina ederreko antxoa. Sarea, arrainaren pisuak eraginda, beherantz hasi zitzaigun; laguntza eske, baina ondarrutarrik ez zegoen inguruan. Bermeoko *Kalamua* itsasontzia zegoen hurbil eta laguntza berari eskatu. Zortzi mila kilo zen kupoa, eta arraina gainez egiten ari zen. Kortxo guztiak ezkutatuta zeuden. Zortzi edo hamar gizon etorri zitzaizkigun batelean. Gurera igo ziren. Ekarri genuen sarea panderoa (arraina jasotzeko tresna) botatzeko moduan. Ekarri genuen, ekarri genuen, bota panderoa eta txalupara arraina. Kortxoak behera joanda eta arraina gaineko aldetik ari zen irteten. Arraina jaso eta gure kupoa osatu genuen. Arraina gordetzeko lekuetan ikusten genuen gutxi gorabehera zenbat geneukan. “Gure kupoa egin dugu, eta orain beraiek”. Gu, eskifaia osoa txalupari eusten, olatua zakar samar baitzebilan, kanaberen laguntzaz, babeski guztiak botata. Beraiek hasi ziren arraina jasotzen, eta bigarren saiakeran panderoarekin sarea puskatu, zulatu, eta behetik arrain guztiak alde, guri laguntzen lana latz egin ondoren. Han zegoen arraina... Nik harrezkero ez dut horrelakorik sekula ikusi).

Berba onen sinonimoa, *alkandel*. Ikus, *alkandel eiñ*.

GANDÚ

Ondo ikusten lagatzen ez digun begi inguru handitua. Horregatik, gure artean, beti “begi” (*bei*) berbari lotuta azalduko zaigu: *bei gandu* (begi gandua). *Txomiñek golpi emotzan da bei gandu lagatzan* (Txominek golpea eman, eta begi lausotua utzi zion).

Zenbait lekutan (Gipuzkoako *Goierrin*, adibidez), *gandu* berba sarri entzun izan dut eguraldiari dagokionez; ordea, begiko lausoa adierazteko ez.

GANDULE

Alferra, nagia, gangarra, baldresa (“gandul”). Adjektibo guzti horien esanahi guztiak, denak batera pertsona berarengan pilatzen direnean erabiltzen da berba hau: *gandule*. *Goiko Sebastian gandul andibata* (Goiko Sebastian, alfer baldres handi bat besterik ez da).

Gizonezkoari ezartzen zaio; umeei eta emakumeei inoiz ez. Ia beti “*andi*” gehigarria erantsita: *gandul andixe*.

GANGARRA

Baldarra, ganorabakoa (“torpe”, “ordinario/a”, “necio/a”). Gauzak egitean (ibileran, janzkeran, jatean, edatean...) nahiz hitz egitean neurriak galtzen dituen pertsona. *Ezatez gangarra ixan* (Ez zaitez gangarra izan).

GANGARKEXI

Gangarkeria (“torpeza”). *Eon ortxe gangarkexan* (Egon hortxe gangarkerian). Egonean ganoragabe denbora galtzen eta hutsari barre-algaraka zegoenari esango zioten horrelako edo antzeko esaldia.

GANGARTU

Gangar bihurtu (“”volverse torpe, ordinario/a”). Aurretik pertsona arduratsua izan, eta gero gangarkeriari emana dabilena. *Len ezan olaku, bañe, gangartu eiñdde* (Lehen ez zen horrelakoa, baina, gangar bihurtu da).

GÁNGI

Pagotxa (“ganga”, “chollo”). *Gangi eiñddou. Ogei oberlekoaz zapata pare bi, eta gañea atzeakuk* (Hau pagotxa! Hogei duroekin bi zapata pare, eta gainera atzerakoak). *Sasoi baten andrak zirkiñik eiñbaik, etxeko atin bertan etteben gangi. Erdi motxallik etorten gakuezen atea trajik saltzen. Zentelli lakoxe traji zea baño merkia. Egueldi ederretan dotore, bañe euri tantik ikutu eiñ orduko eskuturrak ukandun; urak artu otzin* (Garai batean atxekoandreek, batere mugitu gabe, etxeko atean bertan egiten zuten sekulako pagotxa. Ijito kastako jendea etortzen zitzaaien atera trajeak eskainiz. Traje ikaragarri dotoreak merke baino merkeago. Eguraldi ederretan ondo, baina, euri tantak jo bezain pronto, eskumuturrak ukalondoetan; derrepente urak hartu). *Ongo andrak ostea, ez lenako andran morun zirkiñik eiñbaik, bañe, ganga demasak topateottuez rebajetan. Len berreun euro balixoban erropi eunin erostemozu, ia zemat aurreatzeozuzen: eun euro. Enda, olako bi erostemozuz berreun euro aurreatu. Zemat eta gexa erosi ganga andixaua!* (Oraingo emakumeek berriz, ez garai bateko andreak bezala zirkinik egin gabe, baina, sekulako pagotxak aurkitzen zituzten merkealdietan. Lehen berrehun euro balio zituen soinekoa ehunean erosten baduzu, ea zenbat aurreratzen dituzun: ehun euro. Baldin eta horrelako bi erosten badituzu berrehun euro aurreztu. Zenbat eta gehiago erosi orduan eta pagotxa handiagoa!).

Honen sinonimorik badugu: *Etxas!*

GANGORRA

Gandorra, harrotasuna (“cresta”). Gure artean, pertsoneri ezarrira, harrotasunaren seinaleztat hartzen dugu. *Gangorra altsata ibiltten dau orrek* (Horri harrotasun puntua nabari zaio). *Ederra pasaako! Ontxe bajakoako gangorra* (Ederra gertatu zaio! Oraitxe joango zaizkio harrotasunak).

Toribio Etxebarriak dio, Eibarren ere guk bezala esaten dutela: *gangorra*.

GANORABAIKOTASUNE

Ganoragabekeria, epelkeria (“insustancialidad”). Kontzeptu honen funtsa, pertsona bati adjektibo gisara ezarri nahi diogunean, *insustantziala* erabiliko dugu. Ordea, hau (*ganorabaikotasune*) izena da. Bestalde harritzekoa da, pertsonaren akastzat dugun alderdia adierazteko “-tasuna” atzizkiaz baliatzea, eta ez “-keria”z, ohi den bezala. *Orrettenara ganorabaikotasune* (Horrek du ganoragabekeria!).

GANORI

1.- Ganora, funtsa, fundamentua (“fundamento”, “garbo”, “fuste”). *Biarra ganoriaz enbirde* (Lana ganorarekin egin behar da). *Borandati ipintten dau, bañe, orrei ganori faltaako* (Borondatea jartzen du baina, horri ganora falta zaio). *Ori mutilloi ganorabaitabill* (Mutil hori ganorarik gabe dabil, hots, iparra galduta).

Gipuzkoa aldean, *pulamentua*. Egin beharrak betetzeko pertsonak behar duena. Bestalde, ganorarik ez dagoenean, hain geratzen da nabarmen! *Aurixera ganorabaiko pertsoni* (Hori da fundamenturik gabeko pertsona).

2.- *Ganorabaiku*. Ganoragabea (“insustancial”). *Ganorabaiko porruk ekarrizuz* (Ganorarik gabeko porruak ekarri dituzu, hots, eskasak). *Niri biarrea ez ekarri ganorabaiko pertsonaik* (Niri lanera ez ekarri ganorarik gabeko pertsonarik).

3.- *Ganoraz*. Ganoraz, fundamentuz (“con fundamento”). *Preuntiai ganoraz erantzunbiako* (Galderari fundamentuz erantzun behar zaio). *Biarrak ganoraz enbirdiz* (Lanak fundamentuz egin behar dira).

4.- *Ganorazku*. Ganorazkoa. *Okeli ganorazku ekarri* (Ganorazko haragia ekarri). “Nolakoa”ri erantzun nahi badiogu, berba honetaz baliatuz bi erantzun izango zaizkigu posible: *ganorazku* edo *ganorabaiku*.

GÁNTZA

Gantza (“manteca”). Eguneroko testuinguru arruntean, honen ordeztu, *koipi* (koipea) entzungo da maizago gure artean. Ordea, pertsona gizenek ari garenean agertzen zaigu *gantza* berba. *Orrettetaukez gantzak!* (Horrek ditu lodierak eta gizentasunak!).

GANTZERU

“Sakamantecas” (“El Sacamantecas”). Juan Díaz de Garayo Ruiz de Argandoña Arabako Egilazen jaio zen 1821ean. Bortxatu ondoren hainbat emakume hil zituen Araban eta Burgosko probintzian 1870tik 1879ra bitartean. Modu bortitza eta krudelean hiltzen zuelako, “El Sacamantecas” gaitzizena jarri zioten. 1880an Gasteizko Polborinean urkatu zuten.

Gure herrian zer gertatu zen? Gizon horren goitizena itzulpena eman ziotela: *Gantzeru* (gantzak ateratzen dituen).

Gure garaian ez genuen pertsonaia historiko horren berririk. *Gantzeruk* umeak harrapatu eta ondoren gantzak kentzeki zizkietela kontatzen ziguten; horregatik ez genuela berandu ibili behar, eta herriko kaskotik gehiegi urrutiratu ere ez. Orduko umeoi beldurra sartzeko erabili izan zuten *gantzeruaren* irudia.

Besteek ez bezala, bakarrik, leku arraroetan eta ordu desagokietan ibiltzen denari ere *gantzeru* deitzen zaio. *Ori gantzero demasara* (Hori tipo arraroa da).

Garai batean, gutxi batzuk izan ezik (oso ezagunak ziren) denak joaten ziren elizara (igandeetan mezatara behinik behin). Elizara joaten ez zirenei “*gantzeruk*” deitzen zieten.

Iñigo Aranbarrik (65) berba honi (*gantzeru*) eta Ondarroan erabiltzen dugun beste bati (*popabisteru*) egiten die aipamena:

“Itzulpenik okerreak askatasun faltan egiten direnak dira. Espartakozale amorratuak, ondarrutarrek ez dituzte batere maite preso sortutakoak. Hitz baten ordekoa topatzeko unean, nahiago dute barne barbaroari segi zehaztasunari baino. Norberaren baitan baitago mintzoa.

Augustin Zubikarai eta Txomin Agirreren sorterrian entzun ditut egun arte, esate baterako, “Sacamantecas” edota “nudista” hitzen ordekorik egokienak. Zelan diren? Entzun eta batera konturatzen zara hiztegien ezinaz. *Gantzeru* eta *popabisteru*, zelan bestela?”.

GÁÑEZ EIN

Gañez egin (“rebosar”). *Basuai berak kabiuten daben baño gexa botatemetzazu arek gañez engorau* (Edalontziari berak har dezakeen baino gehiago botatzen badiotzu hark gainez egingo du).

Gurean, aitzak Frantziatik kristalezko piezatzkoa ekarri aurretik, esneak, egosterakoan egunero egiten zuen gainez. Lapikoak ezagun izaten zuen: kanpoko aldea esne negarrez josita. Aitzak botatzen zuen: “*Amaike litro (esni) jutendi amen etxin gañez eiñdde*” (Hamaika litro esne joaten dira etxe honetan, gainez eginda).

GANEZKA

Gainezka, beteta (“a rebosar”). *Plazi gañezka eonda pelota partidu ikusten* (Frontoia beteta egonda pilota partida ikusten). *Areneko etxin armaxuk gañezka eotezin* (Haien etxean armairuak gainezka, gauzaz beteta, egoten ziren).

GÁÑIN

1.- Gainean (“encima”). Lagun duen aditzak aldarazten dio zentzua. Izan ere *gañin eon* (gainean egon), era desberdinetara uler daiteke: bata gainean eta bestea azpian egotea, hurbil egotea, edo gertutik zaintzea. Azken hori, Zarautzen modu dotorean esaten da: *motxian* (larre motzean, soka motzez lotuta, urrutiegi joaten utzi gabe). *Norbera gañin-gañin ezpara nai daben guzti etten dabe* (Norbera une oro gainean ez baldin badago, nahi duten guztia egiten dute).

“Etorri” aditza erabiltzen badugu, aldiz (*gañin etorren*) oso gertu zetorrela emango dugu aditzera. *Asieran bentaja andixe kendu netzan, bañe azkanengoko zatixin gañin etorri zan* (Hasieran abantaila handia kendu nion, baina, azken zatian hurbiletik jarraitu zidan). Errepikatzen badugu (*gaiñ-gañin*), berriz, “oso hurbil” adierazi nahiko dugu. *Gaiñ-gañin etorren* (Oso hurbil zetorren).

2.- Gainean, “-ri buruz” (“acerca de”, “sobre”). Lehen beti erabiltzen zen forma bakar hori. Eta egia esan erakusleekin (*onen gañin, orren gañin, aren gañin*) dotore geratzen zen, inolako arazorik sortu gabe. Ordea, izena erabili behar zenean, argi ibili behar izaten zen: *erramun gañin, gixonan gañin, andran gañin... berba eiñ* (arraunaren gainean, gizonaren gainean, emakumearen gainean hitz egin). Horregatik, azken urteetan alfabetatzeari esker, horrelako egoeretan, *emakumin gañin* esan ordeaz, *emakumiai buruz* esan izan da. Egoera horietan baliabide hori erabiltzea egokia gerta daiteke, inork oker uler ez dezan.

GARÁU

1.- Alea (“unidad”, “grano”). Etxean entzuten genuen *inddar garau* (babarrun alea) edo *kafe garau*. *Beangañin dan inddar garau jasoxu* (Lurrean dagoen babarrun alea jaso ezazu). *Kafe garau* gutxiagotan; oso garestia baitzen.

Etiket kanpo, geure artean, gehien, *artagarau* (artalea). Herritik oso hurbil zeuden arta soroak, eta behar genituenean (jendeari botatzeko) arta buruak lapurtu eta *artagarau* pila egiten genuen. *Plazan dantzan ebizenai artagarauk botaten ibiltten giñan* (Musika plazan dantzan ari zirenei artaleak botatzen aritzen ginen).

Arrantzan jarduten genuenean, “lasunak” edo “pantxoak” aleka harrapatzen genituen. Abilak zirenek (*Karteruk-eta Martzelo Berridik-eta*) dozenaka; baina, guk, hain trebeak ez ginenok, *garauk* (aleak). *Pantxu baebillen, bañe nik garau bi bakarrik atrapattuaz* (Pantxoa bazebilen, baina, nik bi ale baino ez ditut harrapatu). Eta batere harrapatzen ez zenean: *garauri-peaz* (alerik ez).

2.- Handia, ikaragarria (“enorme”). Adjektibo gisara, zerbait neurritz gaineakoa dela adierazteko: *andra garau, gixon garau, zimarroi garau, ume garau. Aurixera emotzuen liburo garau!* (A zelako liburutzarra eman dizuten!).

GÁRBI

1.- Garbi, ustuta (“limpio”). Zikina egon dena garbi utz daiteke, eta betea egon dena ere bai; hustuta, alegia. *Inddarrak atatzaz, da segixan laarau platera garbi* (Babarrunak atera dizkiot, eta berehala utzi du platera garbi). *Plazi bete-bete eiñdde euan, da minuto bixin garbi geature* (Frontoia bete-bete zegoen, eta bi minutuan hutsik geratu da).

Berba honekin lapurreta ere adierazten dugu: *Atraku eiñddabe ta banku gobernadorin traji baño garbixa laarabe* (Atrakoa egin dute eta banketxea “gobernadorearen trajea baino garbiago” utzi dute, hots, dirurik gabe).

2.- Hilda, seko (“muerto/a”). Hau, testuinguru jakinetan. *Japonesa etorriakon atzetik, joban burun pistoliaz da garbi* (Japoniarra etorri zitzaion atzetik, pistolaz jo zuen buruan eta seko geratu zen). Hauek zineman ikusitako kontuak ziren.

GARBITTASUNE

Garbitasuna (“limpieza”). *Orduko andrak alegiñe engoben bañe garbittasun andirik ezan ikusten ordun etxitan* (Garai hartako emakumeek ahalegina egingo zuten baina, garbitasun handirik ez zen ikusten orduan etxeetan). *Neskazar bakarrak-eta bixizin etxitan sumatezan garbittasune ta ordeni* (Neska zahar bakarrak-eta bizi ziren etxeetan sumatzen zen garbitasuna eta ordena).

GARBITTU

- 1.- Garbitu (“limpiar”). *Zikiñerana garbittu enbirrixaten da; bañe, onenara gitxi zikintzi* (Zikina dagoena garbitu egin behar izaten da; baina, onena da gutxi zikintzea). *On erropak len baño sarrixa garbitzendi* (Gaur egun arropak, garai batean baino sarriago garbitzen dira).
- 2.- Bukatu. (“terminar”). *Amen euazen jateko sobrante guztik zeñek garbittutuz?* (Hemen zeuden jateko soberakin guztiak nork bukatu ditu?). *Iru launen artin garbitturabe ixte lau kiloko leatza* (Hiru lagunaren artean jan dute ia lau kiloko legatza).
- 3.- Hil, akabatu (“matar”). *Burun ukabilkari emotzan da garbittu eiban* (Ukabilkada eman zion buruan eta hil egin zuen).

GARBIXE

Garbia, hutsa (“integral”). Berba honi leku orotan ematen zaion esanahiaz aparte, guk *zoro* (ero) hitzaren ondoan kokatzen dugu sarri: *zoro garbixe* (goitik beherako eroa). *Orrek umiorrek etteottuzenak! Zoro garbixera ori umioi!* (Ume horrek egiten dituenak! Ume hori ero hutsa da).

GARBOSI

Dotorea, liraina, bizia, lerdana (“garbosa”). Neska *garbosi* baldin bada, mutila zer izango da ba? *Garbosu. Mutille ezta aiñ garbosu. Neski, ostea, garbosirozu* (Mutila ez da hain bizia. Neska, aldiz, lirain eta bizia da).

GARDUERI

Txori-kardua (“cardo bendito o santo”). Kaiolako txoriei jateko ematen zitzaaien belar mota. Kaiolan txoria zutenek, txorientzat ona zela-eta, mendira jotzen zuten belar horren bila. Garai hartan, behinik behin, nonahi aurkitzen zen. *Txoixantzako garduerata junga mendire* (Txoriarentzako txori-kardu bila joan gara mendira).

GARIXE

- 1.- Garia (“trigo”). *Bagenkixen ogixe etteko urune bizala, eta urune garixaz ettezala* (Bagenekien ogia egiteko irina behar zela, eta irina gariaz egiten zela). Guk ogia egunero jaten genuen baina, garirik ez genuen ikusten Ondarroan, eta entzun ere sarri ez.
- 2.- Dirua, sosa (“dinero”). Metafora gisara erabili izan da “dirua” adierazteko. *Arek ezaban nai besteik ixte. Arek garixe naiban* (Hark ez zuen besterik ezer nahi. Hark dirua nahi zuen). *Nik ekarrikotzuk jeneru; bañe, zuk garixe ipiñi bikoze sendo* (Nik ekarriko dizut jeneroa; ordea, zuk dirua ipini beharko duzu erruz).

GARIXU

Papardoak bere gorputzean izaten zuen koipe zatia. Gehienetan pluralean erabiltzen da, hori zuen papardoak bat baino gehiago izaten baitzituen.

“Garixu eukan papardu asko gozua ixatezan. Mamarru lakoxi barrun, koipe zatixak. Pertsonik ainkan-da6, izterrin-de, eukitten daben letteik, zebu, bardin-bardiñ. Axe eukan papardu asko gozuaua. Nik paparduk jattuaz garixobaikuk, eta gustoi-peze, eskasaua. Da a dakarrena koipetso-koipetsu; bañe, a bera ezta jaten. A garixu, papardu eiñ aurretik ezta kendubir. Eiñdde gero errez-errez kentzen da, ta arrañe jugosuaua. Koipetsua eoten da. A eztakarren papardu sikua geatzen da”. (Aristondo Agirre Tomas).

(*Garixu* zeukan papardoa askoz ere gozoagoa izaten zen. Zomorroa bezalakoa barruan, koipe zatiak. Pertsonak hankan edo izterrean izan dezakeen bezala, koipea, berdin-berdin. Hori zeukan papardoa askoz gozoagoa. Nik papardoak jan izan ditut *garixu* gabekoak, eta zaporerik ez, txarragoa. Hura daukana berriz, koipetsu-koipetsua; ordea, *garixu* bera ez da jaten. *Garixu*, papardoa egin aurretik ez zaio kendu behar. Egin ondoren guztiz erraz kentzen zaio, eta arraina askoz koipetsuagoa egoten da. Hura ez daukan papardoa lehorragoa egoten da).

GÁRRA

1.-Garra (“llama de fuego”). *Atzo Antiuan eontzan suan garrak errittik ikustezin* (Atzo *Antiguan* izan zen suaren garrak herritik ikusten ziren).

San Joan bezperan ikusten genituen, geuk egindako suaren garrak. Kale desberdinetako koadrilen arteko lehia izaten genuenez, surik handiena egitea izaten genuen helburu. Gau horretan ikusi eta sentitzen genuen hurbiletik suaren eta garren argitasuna nahiz berotasuna.

2.- Grina, irrika, gogo bizia (“deseo ferviente”). *Maiñel gaztik atuneta urtetebe da iual eotezin illebete ero gexa etxea etorribaik. Bañe, Andramaxetan beti etxea. Areik ekartebe garra jaxetako!* (Arrantzale gazteek hegaluzetara irteten ziren eta agian hilabete edo gehiago igarotzen zuten Ondarroara itzuli gabe. Ordea, Andre Mari festetarako beti etxera. Ikaragarritzko grina ekartzen zuten festak igarotzeko). *Lena, janaxe ta eraxe ongo morun ezan eruten itxosa; on baño justua. Da batzutan iual itsosun ardauripaik geatzezin. Portu jotebenin, areik eukitteben garra ardau erateko!* (Garai batean, janaria eta edaria gaur egun bezala ez zen eramaten itsasora; orain baino urriago eramaten zen. Eta batzuetan itsasoan ardorik gabe geratzen ziren. Porturen batera heltzen zirenean irrika bizia izaten zuten ardoa edateko).

GARRAFOI

Txanbila (“garrafa”, “garrafón”). *Sasoi baten ardau garrafoittan eotezan* (Garai batean ardoa txanbiletan egoten zen).

Ordea txanbilean beste zerbait ere egoten zen tabernetan: olibak. Guri, txanbilean zegoen ardoak ez zigun inbidiarik ematen, baina, bai olibek. Oliben txanbilak ahoa oso zabala izaten zuen, eta kortxoa handia. *Kresala* tabernan (gure osaba-izeben taberna) barruko aldetik barraren azpiaz egoten zen txanbil hori. Inguruetara ongi begiratu era bistan inor ez bazegoen, kortxoa kendu, eskua sartu eta eskukada oliba hartu, kortxoa ezarri eta ospa. *Garrafoittik “artutako” azaitunak launakiñ jaten genduzen Kafeko Atzin* (Txanbiletik “hartutako” olibak lagunekin jaten genituen *Kafeko Atzi* deituriko txokoan).

GARRÁGARRAKA

1.- Aztalka, zilipurdika, itzulipurdika (“corcoveando”, “revolcándose”). *Antiuan, kanposantuko atzin, ikusirou astu garragarrika* (*Antiguan*, kanposantuaren atzeko aldean ikusi dugu astoa aztalka).

Astorik edo zaldirik ez genuen sarri ikusiko *garra-garraka*; umeren bat, ordea, bai, bere burua lurrera botata animalien gisara, amarekin haserre, zerbait lortu nahian. *Zer dabill orrek beangañin garra-garraka?* (Zer darabil horrek lurrean zilipurdika?).

2.- *Garra-garrak eiñ*. Aztalkak egin, zilipurdiak egin (“dar revolcones”). Zaldi (behor), asto eta mandoek, irauli eta bizkarra lurraren kontra dutela egiten dituzten mugimendu bortitzak. *Beñobeñ aston bat ikusi ixan gendun garra-garrak etten, bañe, kabballoik ez* (Inoiz astoren bat ikusi izan genuen aztalkak egiten, ordea, zaldirik ez).

GARRAMI

Karkaxa, eztarrian sortzen den mukia (“flema”). *Eztarrixan garrami baakazu, eziñ ixateozu klaru berba eiñ, eta kanta-bez gustoa axe grrami kendu eta eztarrixen libra arte* (Baldin eta eztarrian karkaxa baduzu, ezingo duzu argi eta garbi hitz egin, ezta abestu ere karkaxa desegin bitartean). Eztarrian *garrami* duzunean, indar handia egin behar izaten da hura desegin eta

eztarria libre uzteko. Beraz, *gorru* bota egiten da, *flemak* atera, eta *garrami* euki eta desegin. Ikus *flemi* eta *gorru*.

GARRANGI

Garranga. Badirudi, leku batzuetan amuari berari deitzen diotela “garranga”. Beste zenbaitetan, berriz, amuak atzeko aldean duen zapalari. Ibon Sarasolak (*Euskal Hiztegia*, Elkar) honela dakar. “Garranga: amua, eta bereziki amuaren zati laua”. Elhuyar *Euskal Hiztegi Modernoak* azalpen berdintsua. “Garranga: amua, eta bereziki, amuaren zati zapala edo artza”. Gure artean, behin helduz gero, arrainak alde egin ez dezan, amuak muturrean barruko aldera izaten duen koska edo hagin txikiari deitzen diogu *garrangi*. Arrainak ondo eltzemara, *garrangik eztotza laaten eskapaten* (Behin arrainak ongi helduz gero, “garrangak” alde egitea eragozten dio). Ikus, *amu* (AMU, 1).

GARRANTZIXE

Garrantzia. Kale hizkuntzatik aparteko berba. Alfabetatu edo “ilustraturen” batek (Augustin Zubikarai, Juanito Arantzamendi...) ez bazen, horrelakorik ez zen entzuten. Azken urteetan bai, zorionez alfabetatzea erruz hedatu delako. Honen ordez zein berba erabili izan da gure garaian? *Inportantzixe. Baauke orrek inportantzixe!* (Ze garrantzi du ba horrek?). Era honetako esaldiei (galderei?) gure aitak beste honekin erantzuten zien: *Emon ezik ix-pe eztauke inportantzirik* (Eman ezean ezerk ez du garrantzirik).

GARRATZA

Mingotsa, garratza (“agrio/a”). *Au garratzara ondioik. Botaizu azukre gexa* (Hau garratza dago oraindik. Bota iezaiozu azukre gehiago).

Metaforikoki beste testuinguru batzuetan ere baliatzen gara berba honetaz. *Aurixera eoeri garratza* (Hori da egoera latza).

Gaztelaniaz, berriz, “amargo/a”, “agrio/a”, “ácido/”, “rancio/a” ditugu. Batzuk sinonimoak; beste batzuek badute ñabarduraren bat. Gure artean, alderdi horiek adierazteko gehien zabaldu den berba da *garratza*. *Mingotsa* ere, ez nuke esango erabili izan ez denik, baina, gutxiago.

GARRAZTASUNE

Garraztasuna (“amargura”). *Onek jatekuonek garraztasuneauke* (Janari honek garraztasuna du).

GARRAZTU

Garraztu (“agriarse”, “avinagrarse”). *Au esniau garraztu eiñdde* (Esne hau garraztu egin da). *Ori ardauoi garraztutera* (Ardo hori garraztuta dago).

GARUNAK

Garunak (“sesos”). Garunik beste inon ez genituen, baina, hala ere, *buruko garunak* sarriagotan entzuten genituen, *garunak* soilik baino. Bagenekien ongi zaindu beharreko zirela. *Garunetan golpe txarren bat artu ezkio, akabo* (Garunetan golpe txarren bat hartuz gero, kito). “Golpe txarra” aipatzen zen, “golpe ona” balego legez.

Eguzkiarekin ere kontuz! Eguzkitan burua estali, *garunak* “urtu” gabe. Errespetua eta beldurra sartzen ziguten horrelako aholkuekin. *Garunak urtu*, entzutean genuenean, kandela urtzen zen bezala irudikatzen genuen. A zelako beldurra!

GASOLIÑERI

Gasolindegia (“gasolinera”, “surtidor”). Ondarroan herriaren erdian, zuhaiztiaren aurrean, “*Puri*” dendaren parean ezagutu genuen gasolindegia. Ez naiz gogoratzen noiz kendu zuten; eta gasolina ematen nor egoten zen ere ez. Lehenago Nasa Klean (*Mollan*) Zubi Zaharraren hormaren kontra, eskaileren ondoan zegoen gasolindegia; antzinako argazkietan agertzen da horrela. Ordea, azken hau guk ez genuen ezagutu.

GASTA

Gastatu, xahutu; dirua erabili, trukean zerbait eskuratuz (“gastar”). Geneukanean diruak ez zuen luzaroan irauten gure sakelean. Poltsikoa sutan, erretzen, jartzen zitzaigun, eta berehala gastatu behar. Beraz, gastatu pozik egiten genuen, ordea, xahutu bezain pronto penatan dirurik ez genuelako, eta berriro eginahaletan dirua nola lortuko. *Arraṇe erutea juna ixikonea, ta propiṇi emozte, pezeti. Etxeruzkun gasta eiṇddot. Mantekau erosiroṭ, eta bakar-bakarrik neualez, iṇo-pe eztozta txuparaik eskatu, te neuk bakarrik jan dot mantekau osu.* (Arraina eramatera joan naiz izebaren etxera, eta eskupekoa eman didate, pezeta bat. Etxera bidean gastatu egin dut. Izozkia erosi dut, eta bakar-bakarrik nengoenez, inork ez dit miazkadarik eskatu, eta nik bakarrik jan dut izozki osoa). Gure artean, norbaiti (lagun nahiz ezagun) ondo ibiltzea modu honetara opatzen zaio: *Ondo ibilli te gitxi gasta* (Ondo ibili eta gutxi gastatu). Aldiz, Lekeition, ondo ibili eta gutxi gastatu dezala desiatzearekin batera, zintzoa izan dadila aholkatzen zaio: *Ondo ibilli, gitxi gasta, eta atzerakuak amari* (Ongi ibilli, gutxi gastatu, eta atzerakoak, bueltak, amari).

Ondarroan, San Juan Txurru auzo inguruan, “*Txisteneko*” (Joseba Badiolak eta Miren Aldarondok) supermekatua martxan ipini zutenean jendea harrিতa zegoen, sinetsi ezinik, hango produktu aukera, eta hango prezioak! Eskaintza bereziak ere noiznahi. Gaileta pakete bera, beste denda baten baino hamabost pezeta merkeago! Inguruko guztiek ikasi zuten bidea berehala. Denda hark, hasieran behinik behin, eman zuen mintzagaia ugari, Gainera, gure gurasoak bizi ziren etxetik esku-eskura zegoen (dago). Egun batean, gurasoen etxean, denda hura hurbil edukitzearen abantailez ari ginela, aitak honela bota zuen: *Or gauzak merkia eongori baṇe, beste iṇun baṇo diro gexa gastaten da. Nik ori denpora gitxixin aprobarot: tomateta jun de mille ta bosteun peṇta; tomate utse faltata. Txikoritta jun de, mille ta irureun peṇta gasta txikoririk ekarribaik* (Hor gauzak merkeago egongo dira, baina, diru gehiago gastatzen da. Nik hori denbora gutxian egiaztatu dut: tomatetara joan eta mila eta bostehun pezeta gastatu; txikoriara joan eta mila eta hirurehun pezeta gastatu txikoriarik ekarri gabe).

GÁTA

Zait. Aditz laguntzailea, (hura-niri), objektua singularra denean, hots, gauza bakarra. Objektu pluralaz: *gataz* (zaizkit). *Diru galdu gata* (Dirua galdu zait). *Antiojuk aldendu gataz* (Betaurrekoak galdu zaizkit). Nik gogoratzen dudanez, gure gurasoek eta haien belaunaldikoek, horrela erabiltzen zuten aditz laguntzaile hau. Guk, aldiz beste era batera. Objektu singularraz: *azta* (etorriazta) edo *gazta* (jun gazta). Objektu pluralaz: *aztaz* edo *gastaz*. *Diru galduazta. Antiojuk galdu gastaz.*

Beraz, aditz forma hau era askotara entzun dezakegu: *ata, kata, gata, azta, gazta*.

Gure aurrekoen formak, *ata, gata* eta *kata* ziren. Adin handiko pertsonen ahotan oraindik ere entzun daitezke. *Diru galduata. Kata* berriz, *ez* ukazioarekin lotzean erabiltzen zuten. *Sekule ezkata aztuko Zubi Zarra jausi zan egune* (Sekula ez zait ahaztuko Zubi Zaharra erori zen eguna).

GATTÍN

Aditz laguntzailearen subjuntiboko (nor) forma hau, inoiz ez dugu subjuntibo modura erabiltzen, agintera (desio) modura baizik. *Jun gattin arin* (Joan gaitezen azkar / Goazen azkar). Gaizki ere erabiltzen dugu aditz forma hau, *guazen* (goazen) aski denean, aditz laguntzaile *gattin* (gaitezen) erantsiz: *Guazen gattin*. Honen baliokidea “Goazen gaitezen” bezalako aldrebeskeria litzateke. Horren ordez, *jun gattin* beharko luke. Azken forma zuzen hau ere erabiltzen dugu.

GÁTXE

1.- Zaila (“difícil”). Bizkaia osoan erabilia (*gatxa*). *Gaurko leziṇoi gatxe ixan da. Leziṇoi errezik bara ala? Ordun leziṇoi gutzizin gatxak gutzat, ikasi enbizin-de!* (Gaurko ikasgaia zaila

izan da. Ikasgai errazik ba al dago ba? Garai hartan guretzat ikasgai guztiak ziren zailak, ikasi egin behar ziren eta).

2.- *Gatz*. Zail (“difícil”). Adberbio gisara ere maiz erabiltzen dugu. *Ori ingañati ezta gatz* (Hori engainatzea ez da “zail” egiten).

GATX EIÑ

Kalte egin (“dañar”, “perjudicar”). Jan, edan nahiz erre dugun zerbaitek kalte egin diezaguke. *Euerdixan jattuaizen piperrak gatz eizte* (Eguerdian jan ditudan piperrek kalte egin didate).

GÁTZA

1.- *Gatza* (“sal”). *Ordun erozetako bizan gatza, ta gatz asko ibilltzezan* (Garai hartan zernahitarako behar zen gatza, beraz, gatz ugari erabiltzen zen).

Gure etxeetan, arrain asko jaten zenez, gatza ugari ikusten genuen; arraina egosi behar denean asko behar izaten baitu. Antxoa garaian, “fileteak” (antxoa fileteak kontserban) etxean egiten ziren, eta horretarako ere gatza ugari behar. Ez dut uste garestia zenik. Horregatik ikusten genuen erruz. Eta deskuiduan falta bazen aldamenekoari ere erraz eskatzen zitzaion. *Fraixkitai eskatuizu gatzan bixkat* (Frantziskitari eska iezaiozu gatz apur bat).

Kontserba fabriketan, berriz, gatz kantitate ikaragarriak behar izaten ziren, eta fabrika ugari zegoenez, inguru guztiak gatzaz josita ikusten genituen. Itsasontzi handietan ekartzen zuten herrira, eta kamioietan, nahiz gurdietan gatz biltegira eramaten.

Janariari, arrainari, gatza *eiñ* edo *emon* egiten zitzaion. *Antxobai gatza emon biakue* (Antxoei gatza eman behar zaie). *Zopiai gatza eitzazu?* (Zopari gatza egin diozu?). *Arroza motelara ta gatzan bixkat engotzat* (Arroza motela dago eta gatz apur bat egingo diot). *Antxobak fabrika erutezinin, buru kendu aurretik tiñatan lagatezin gatza emonda* (Antxoak kontserba fabrikara eramaten zirenean, burua kendu orduko tinatan uzten ziren gatza emanda). Beraz, berehala jan behar den janariari “*gatza eiñ*”, eta gerorako utzi nahiz kontserbarako den arrainari “*gatza emon*”. Gure aurrekoek, gatzari zegokionez bi aditz horiek baino ez zituzten erabiltzen. Orain, gure belaunaldikoen eta gazteagoen artean “*gatza bota*” ere hitzetik hortzera entzun daiteke.

2.- *Gatz-pótu*. Gatzontzia (“salero”). Gurean, aluminiozkoak urteak iraun zituen. Badaezpada, ez apurtzekoa. Hutsik harrapatzen genuenean, arin-arina zenez futbolearen ere aritzen ginen *gatz-potu* baloitzat hartuta. Pentsa nolakoa egongo zen! Zeharo mailatuta. Zikina berriz, barruraino sartua. Gatzari harrik ez zaiola egiten eta pozik. Orain, museoren batean edukitzeko modukoa litzateke *gatz potu* hura.

3.- *Gátzipaiku*. Gatzik gabeko pertsona, grazia-rik eta txisparik gabekoa (“persona sin fundamento ni gracia”). *Gátzipaiko pertsonak niri ez gatzaz gustaten* (Gatzik gabeko pertsonak niri ez zaizkit gustatzen). *Zure laune, pertsona onara ta borondatetsu, bañe, gátzipaiku* (Zure laguna, pertsona ona da, eta borondatetsua baina, grazia-rik eta txisparik gabekoa).

GATZERRI

Gesala (“salitre”). Itsasoko ura lurruntzean gelditzen den gatz-hondarra. Itsasoan inolako babesik gabe jarduten zutenei aurpegian egiten zitzaien gesala.

“Lenako bateleruk biximoru goorra eruteben. Zeozelako jakixe janda: olakoxe kabra bat ero bi aurrerako eunin atrapatakuk, bañe a otz-otza. Axe obixan bixkateaz. Eun guztin antxe, itxosun. Arpexantzir de kokotintzir gatzzerri”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Antzina bateleko arrantzatik bizi zirenek bizimodu gogorra zeramaten zuten. Nolabaiteko jakia janda: aurrerako egunean harrapatutako arraintxo bat edo bi, gainera hotzak. Hura ogi apur batekin. Egun osoan itsasoan. Aurpegia eta lepo inguru guztia gesalez beteta).

GATZERU

Gatza ekartzen zuen zamaontzia (“carguero que transportaba sal”). *Ontxe sarture gatzzeru* (Oraintxe sartu da portuan gatza dakarren itsasontzia).

Garai hartan, Ondarroara, zamaontziak etortzen ziren ikatza eta gatzak ekartzera. Hurrenez hurren, bata zen *ikatzeru* eta bestea *gatzeru* (gatzak ekartzen zuen itsasontzia). Portuan lurrean uzten zuten; eta ondoren, kamioietan edo gurdietan (zaldiekin) biltegira eta kontserba fabriketara banatzen zuten. Haiek ziren gatz metak!

GATZURE

Gatz-ura. Ez naiz gogoratzen zertarako zen; baina, edonola ere, sendagarriren bat: ura gatzaz. *Artuxu gatzure; mesere engotzute* (Har ezazu gatz-ura, mesede egingo baitizu).

GAUELI

Gaubeila (“velatorio”, “vela mortuoria”). *Gaueila asko triste astezin bañe naidanbeste kafe ta pattar eran da gero, alegre-alegre amaitzezin* (Gaubeila asko triste hasten ziren, baina, nahikoa kafe eta pattar edan ondoren, guztiz alai bukatzen ziren).

Tanatorioak gauza berriak dira. Garai batean hildakoaren gorpuak, etxean egoten ziren hileta egin bitartean. Iluntzean arrosarioa errezatzeaz andreak arduratzen ziren. Hildakoak ez zuen lagunik behar, baina, lagun egin behar izaten zitzaion, eta horretarako elkartzen zen gizon koadrila (gehienak senide artekoak). Ordea gaubeila (*gaueila*) egin behar zutenei kafea eta pattarra atera behar zitzaien; horren ardura ere emakumeren batek hartuko zuen. Gizonek, kafea hartu bai, baina, egin? Gizonek, gaua “esna” pasa eta kontsumitu: erre eta edan. Hasieran errespetu ederrean eta isiltasuna gordeaz. Orduak aurrera, edanago eta ozenago. Goizaldera, batzuk erdi mozkortuta eta beste batzuk “kristoren mahatsa” harrapatuta.

Familia batean (zein familia esan gabe) hil zen osaba, eta ohitura zenez, gaubeila egin behar zen. Gaubeila egiten ari zirenen artean Miel (benetako izena) zegoen. Kafea eta pattarra atera zuten, eta ekin mutilak! Hildakoa ohe gainean zegoen eta kaxa hutsik. Mielek “atxur” galanta harrapatu zuen, eta etzateko gogoa; baina ohe guztietan zegoen norbait. Hil kutxa ikusi zuen dotore-dotore libre, eta bertara sartu orduko seko lo. Goizean hasi ziren gaubeilan geratu zirenen bila, eta beste guztiak aitaren batean aurkitu zituzten. Miel falta zen. Hil kaxan zegoen, lo. Miel jaiki, eta etxera; *difuntu* hil-kutxara.

GAULENA

Gaulehena, gauerdiaurreko orduak (“las horas anteriores a la media noche”). *Gaulenin ezin lorik eiñdde ibillina. Afaltzen gexei jan-ero... Eztai ze pasaaztan. Bañe, gaberdittik aurrea ondo lo eiñddot* (Gaulehenean ezin lorik eginda ibili naiz. Afaltzen gehiegi jan-edo... Ez dakit zer gertatu zaidan. Baina, gauerditik aurrera ondo lo egin dut).

“Arkotxan atzanengoko eune zan antxobatan, Santander kabran. Gaulenin-de ez gendun arrañik ibilli. “Arrañik ez gendun ibilli” ez, euan ipar berdi. Ipar berdi euanetik, etxarai-pezo goxalde arte”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Arcocha Balenciaga* txalupan azken eguna zen antxoatan, Santander inguruan. Gauerdiaurreko ez genuen arrainik aurkitu. “Ez genuen arrainik aurkitu” ez, ipar-ekialdeko haizea zebilen bizi. Haizea zebilenez, goizaldera bitartean ez genuen sarerik bota).

GAUOSTANTZA

Ilunabarra (“el anochecer”). *Atzo gauostantzin urten gendun itxosa, bañe, axe goorra ataban da etxea etorri giñan segixan* (Atzo ilunabarrean irten ginen itsasora, baina, haize gogorra atera zuen eta berehala itzuli ginen etxera).

Zaharrek esaten dutenez, garai batean berba hau maiz erabiltzen zen; gaur aldiz, ez da inoren ahotan entzuten.

GAUR

1.- Gaur (“hoy”). *Atzo baño gaur eueldi obi eiñddau* (Atzo baino gaur eguraldi hobea egin du). Horrela hasten dira, antzinako nahiz oraintsuko gertaeren oroimenak. *Gaur urte bete atte il zala* (Gaur urte bete aita hil zela). *Gaur iru ilabete txalopi ondua zala* (Gaur hiru hilabete txalupa

hondoratu zela). Horretarako gertaerak apuntatu egin behar ziren. Gure amak ez zuen horretarako astirik; baina, bai izeba Klarak. Huraxe zen, izan ere, gertaerak gogorarazten zizkiguna.

Behin batean, izebak honela bota zuen: “*Gaur urte bete fulanai diru laganetzala*” (Gaur urte bete halako andreari dirua utzi niola) Gure aitak aldamenetik honela bota zion, arnasa hartzeko astirik gabe: “*Fulanai lagazentzala diru? Orreik diruok gero artukozuz!*” (Halakori utzi zeniola dirua? Diru hori ez duzu inoiz jasoko).

2.- *Gaur árte*. Gaur arte, kito gehiago, akabo gehiago! (“hasta hoy”, “nunca más se supo”). *Goxin goxa urteban etxetik itxosarule-ta*. *Gaur arte*. *Iñok ezaban jakin ze pasaakon* (Goizean goiz irten zen etxetik itsasora zihoala esanez. Kito gehiago! Inork ez zuen jakin zer gertatu zitzaion). *Diru bibala-ta, neuk laanetzan diru bañe, urrengo baten artzekotan; bera-pe, albanin bueltakoztala esaztan-da*. *Gaur arte!* (Dirua behar zuela-eta, nik utzi nion dirua baina, hurrengo batean hartzekotan; berak ere ahal zuenean itzuliko zidala esan baitzidan. Kito gehiago!).

3.- *Gaurko eunez*. Gaurko egunez. Urtemuga gogorarazteko beste modu bat. *Gaurko eunez jauzi zan trena Orixoko zubixan bera* (Gaurko egunez erori zen trena Orioko zubitik behera).

4.- *Gaur eunin*. Gaur egunean (“hoy en día”). *Gaur eunin ezta lengo kontoik; jaten-bez da jazten-bez* (Gaur egunean ez dago garai bateko konturik; ez jaten eta ez janzen).

Aurreko garaiekin konparaketa egiteko baliatzen dugun lokuzio hau, duela lauogei urte entzungo zen eta hemendik ehun urtera ere berdin erabiliko da. *Gaur eunin danara urrin* (Gaur egun dena dugu hurbil). *Len aldin gaur eunin txalopak ondo prepaataraz* (Gaur egunean, txalupak lehen baino hobeto prestatuta daude). Baina, gaur egunean, arrain gutxiago eta traba gehiago.

GAURKÚ

Gaurkoa, freskoa (“fresco/a”, “producto de hoy”). *Oneik gaurko arrañatiz; gaur atrapatakuk* (Hauek gaurko arrainak dira; gaur harrapatutakoak).

Beste gauzak berdin zitzaigun, baina ogiak izan behar zuen *gaurku*. Antxoa ere bai. “Atzoko” antxoarik ez genuen inoiz jaten. Orain bai. Bezperako ogiatik berehala egiten genuen protesta. *Au ezta gaurko ogixe* (Hau ez da gaurko ogia). Aita presente baldin bazegoen, ez zen isilik geratzen, “*Nik jateopa aste beteku-be*” (Nik aste betekoa ere jan behar izaten dut). Izan ere hamar egunerako joaten ziren itsasora eta bakoitzak etxetik eramandako ogia jaten zuen hamar egunetan.

GAUTXOIXE

1.- Gautxoria, gaueko harraparia; hontza mota guztiak eta mozoloa (“ave nocturna”). *Gautxoixak kaxoletako txoixak-eta jaten ibilttezile esateozkuen; gabaz balkoiñ kanpun lagatezin kaxoletako txoixak* (Gautxoriak kaxoletako txoriak-eta jaten aritzen zirela esaten ziguten; gauez balkoian kanpoan uzten ziren kaxoletako txoriak).

Egun batean, ahaztuta, barrura sartu gabe utzi genuen kaiolako kardantxiloaren luma arrasto batzuk baino ez genituen aurkitu: gautxoriaren lana. Guri gertatu egin zitzaigun. Beste batzuenak entzun egiten genituen gautxorien kontuak. Elizara ere sartzen omen ziren lanparetako olio edatera.

2.- Gauez ibili zalea (“noctámbulo/a”, “juerguista”). *Gautxoixak len-be eotezin de on-be baraz* (Gautxoriak lehen ere izaten ziren eta orain ere badira).

Gautxori hegaztiek bi hanka eta bi hego dituzte. Beste gautxoriek bi hanka badituzte, eta hegoak nahiko lituzkete izan leku batetik bestera hegan hotsik atera gabe ibiltzeko, eta azkenean atetik barik leihotik zuzenean ohe barrura sartzeko inor ohartzeke. Hauek eta gautxori hegaztiek komunean dutena: gaueko ordu txikietan ibiltzea. Behin lapurtu duenari lapurra ezin deitu zaion bezala, urtean parranda bat egiten duenari ere ezin *gautxoixe* deitu. Horrelako titulua, gauez sarri ibiltzen direnek baizik ez dute merezi. *Beti ixanda ori gautxoixe* (Beti izanda hori gautxoria).

- *Atzo goxa-goxa eziñan ibilli* (Atzo oso goiz ez zinen ibili).

- *Ezta zeu-be ni ikusteko* (Ni ikusi baninduzu, ezta zeu ere).

GAUZÁ ÚTSE

Ezer ez, gauza hutsa (“una nimiedad”). Gertatu dena ezer gutxi izan denean, edo gertatu denari garrantzia kendu nahi diogunean baliatzen gara honetaz. *Zaata andixe entzunde, bañe gauza utse ixan da* (Hots handia entzun da, baina ez da ezer izan).

GÁUZE IXÁN

1.- Gauza izan, gai izan (“ser capaz”, “ser apto para algo”). *Ori biar guztioi bera bakarrik amaitzeko gauze ixan da?* (Lan hori guztia berak bakarrik bukatzeko gai izan al da?).
 2.- *Gauzé ez ixán*. Ezezkako formak duen presentzia handiagoa dela esango nuke. *Orreik ezti gauze ori danoi amaitzeko* (Horiek ez dira gauza, hori guztia bukatzeko). *Ni ena gauze olako berbak orrei arpeire esateko* (Ni ez naiz gai horri horrelako hitzak aurpegira esateko).

GAUZÍ ZÉUAZ DA

Ezta pentsatu ere, ez nator zurekin bat (“ni hablar!”). Hitz egiten duenak desadostasuna agertzen dio solaskideari. Hitzez hitz, “gauza zurekin dago” esan nahi du. Baina ironiaz esaten denez, justu alderantziz ulertu behar da, alegia, oker dabilela. *Ze esazu? Bertso-txapelketi Jon Maiak irabazikorabela? Gauzi zeuaz da!* (Zer esan duzu? Bertso-txapelketa Jon Maiak irabaziko duela? Ezta pentsatu ere!).

GAUZONEAKO

Gauza onerako (“para cosa buena”). Gauza onik adierazten ez duen ezaugarriren baten aurrean esaten da; susmo txarra sortarazten duen zerbaiten aurrean. *Amentxe gañin buitre gexei dabill gauzoneako. Animalixen bat illdde eongora.* (Gauza onerako hementxe gainean saia gehiegi dabil. Animaliairen bat egongo da hilda). *Auxe umiau formalei da gauzoneako* (Ume hau txintxoegi dago gauza onerako).

GAUZONIK

Gauza onik, ezer onik (“nada bueno”). Beti ezezkako esaldietan, noski. *Orrek umiorrek artaixakiñ gauzonik eztau engo* (Ume horrek artaziekin gauza onik ez du egingo). *Noaru ori bakarrik, goxeko ordutan? Ontxe-be orrek eztabill gauzonik* (Nora ote doa hori bakar-bakarrik, goizeko orduetan? Orain ere horrek ez darabil gauza onik).

GAXOTU

Gaixotu (“enfermar”). *Guk ikusten gendun, gaxuai kafesniaz galletak-eta emoteotzezela, ta naxa ixaten gendun gaxotzi, bañe ez giñan gaxotzen* (Guk ikusten genuen gaixoei kafesnea gailatekin-eta ematen zietela, eta nahiago izaten genuen gaixotzea, baina, ez ginen gaixotzen). Garai hartan gaixotzea ez zen ona; erremedio gutxi baitzegoen. Baina, gaixotasunik izan gabe ere gurasoak, batez ere amak, disgustuz gaixotzen ziren. Gure ama, behinik behin, egunero gaixotzen zen disgustuz; bata ez bazen besteak, egunero ematen zion sustoren bat. Baina, biharamunean hartu behar zituen sustoak jasotzeko prest egon behar; goizean sendatuta jaiki behar, zer erremedio! *Oneik emoteoztezen disgustukiñ... gaxotu engonabe* (Hauek ematen dizkidaten nahigabeekin... gaixotu egingo naute). *Gaxotu* hori, esateko modu bat besterik ez zen.

GAXUMI

Garizuma (“cuaresma”). Inauterien ondoren, Hausterre eguna igaro eta garizuma: Aste Santua bitartean berrogei egun. Garai serioa, tristea, luzea eta elizkizunez jositakoa. Elizan santuen eta Ama Birjinaren irudiak oro zapi moreez estaliak egoten ziren, laztasuna eta zorroztasuna areagotu nahiz. Aitortzeko (konfesatzeko) ere garai egokia zela-eta aitorleketan ilara luzeak

izaten ziren, apaizari bekatuak aitortzeko zain. Gustura ez, baina, jaunartzeko hortik pasa behar zela-eta, joan egin behar.

Egunero elizkizun luze samarrak, *estaziñoik* (gurutze-bidea) barne. Apaizen jantziakako kolore biziak-eta (gorriak, berdeak, zuriak...) fuera: morea besterik ez. Hiletarik bazen, morea baino ilunagoa: beltza. Barre-algararik eginez gero, begirada zorrotzak botatzen zizkizuten. Barrerik ere ezin lasai egin. Saiatzen ziren arren, guri tristurarik eta seriotasunik ez zitzaigun barneratzen.

Garizuma oso luzea egiten zenez, beste zerbaite luzea iruditzen zaigunean garizumarekin parekatzea baino ez zaigu bururatzen: *Gaurko sermoi gaxumi baño luzia ixan da* (Gaurko sermoia garizuma baino luzeagoa izan da).

GAZTÁI

1.- Gazta (“queso”). Denda batzuetako (*Purinin, Orixopotonin...*) erakuslehoan (*eskaparatin*), paretik pasatzen ginen bakoitzean ikusten genuen gazta; eta hamar egunetik behin aitak itsasora nola eramaten zuen ere bai. Aitaren *otzaran* (saskian) ez zen falta izaten. Gazta beti eramaten zuen, baina osorik inoiz ere ez, amak ahalegin franko egin arren. Guk, bistaz aparte, usaimena ere ona genuen. *Ontxe-be ibilliri amen otzaran! Onek gaztaionek zatixe faltarau* (Orain ere ibili dira saski honetan. Gazta honek zatia falta du). Amak esaten zuen hori, gazta hasita ikustean. Aitarentzat ederra bazen, guretzat ere ez zen txarra izango.

Besteentzat hitz soinuaren korapiloa izan daitekeena, guretzat, ondarrutarrontzat, gauzarik arruntena izango litzateke honako esaldi hau. *Gustaten gaztan gaztai gasta eiñ gazta* (Gustatzen zaidan gazta ahitu, bukatu, egin zait). Beste ondarrutarren batek agian bai, baina, garai batean guk ezingo genuen esaldi hori esan. Gazta, jateko moduan ez genuen sarri izaten; eta gaztari zegokionez, ez zegoen gustatzerik edo ez gustatzerik. Parean zegoenean irentsi eta kito.

2.- “Gazta”, kaskoa, burua (“cabeza”). Buruari horrela deitzen genion, batez ere ilea moztzen genuenean. Burua motz-motz eginda, batari ez bazen besteari sarri ikusten genion. *Estebanek ederraauke gaztai* (A zelako kaskoa duen Estebanek!).

3.- *Gaztái usañe*. Gazta usaina (“olor a queso”, “olor a pies”). Gaztarik ikusi ez arren, gazta usaina franko hartutakoak gara. Eguna joan eta eguna etorri, egunero-egunero oinetako berberak, galtzerdi berberak jantzi, eta oinik ez bada garbitzen, *gaztai usañe* hartu egin behar.

GAZTAÑERRE

Jose “*Gaztañerre*” Kale Handian bizi zen eta taberna ere hantxe zeukan: *Gaztañerreneko taberni*. Bi seme-alaba ere bazituen, neska eta mutila; gu baino apur bat zaharragoak.

GAZTAÑERU

Kalean gaztainak erre eta saltzen zituen (“castaño”). Emakumea balitz, *gaztañeri*. *Neun gaztañeruk gaztaiñ asko erreteben, eta saldu-be bai txikiteuan ebizen gixonai* (Neguan gaztaina erretzaileek gaztaina asko erretzen zuten, eta saldu ere bai basoerdiak hartzen aritzen ziren gizonei). Gogoratzen naiz Zubi Zaharraren inguruan egoten zela *gaztañeru*. Gure garaian, gaztañak saltzen aritzen zen emakumerik (*gaztañeri*) ez genuen ezagutu, ordea, lehenago, “*Polka*”ren emaztea egoten omen zen Nasa Kalean gaztainak saltzen. Ikus, *Polka*.

GAZTAÑI

1.- Gaztaina (“castaña”). Sasoian, hots, neguan, esnedunak ekarrita, inoiz egosi egiten ziren etxean; oso gutxitan. Kalean erretea saltzen zituzten: *gaztañerrik*. Osaba Jonek ekartzen bazituen, guk jan.

2.- Kaskarrekoa (“coscorrón”). Singularrean, gehienetan, golpe handia, edo kaskarrekoa adierazteko. *Kintoko maxuk Juakiñei ederra emotza gaztañi* (Bosgarren mailako maisuak a zelako kaskarrekoa eman dion Joakini!).

3.- *Gaztaña arbol*i. Gaztainondoa (“castaño”). *Baserritarrak gaztañak ekarten zittuezen da bagenkixen gaztaña arbolape eonbizine nunun; bañe, gaztaña arbolak euazen lekuta geu ez*

giñan juten (Baserritarrek gaztainak ekartzen zituzten eta bagenekien nonbaiten gaztainondoek egon behar zutela; ordea, gaztainondoak zeuden lekuetara gu ez ginen joaten).

GAZTÉIK

Gazterik (“siendo joven”, “a temprana edad”). *Orren anaxi gazteik iltzan* (Horren anaia gazterik hil zen). *Gure atte gazteik asi zan itxosun* (Gure aita gazterik hasi zen itsasoan).

GAZTEMATTI

Gazte-maitalea; laneko giroan batez ere, gazteak menpekotzat hartu ordez, goraipatzen eta defendatzen dituenak (“amante de los jóvenes”, “defensor de los jóvenes”). Gure aitak kontatzen zuen bera itsasoan hasi zen garaian (1920 inguruan) eta geroago ere bai, txalupetan lanean hasten ziren hamar edo hamaika urteko mutikoez adineko arrantzaleengandik oro har tratatu txarra hartzen zutela, alegia gaztea jo ere erraz egiten zela, oker guztien erru guztiak gazteari ezarri. Muturreko egoeretan, hala ere, norbait ateratzen omen zen gaztea defendatuz, baina, ez sarri.

“Txalopan, lotako, gaztik ipiñi birrixaten zittun, maiñerun burkuk, bakotxai beri. Eta dexkurun baten batei okerretaku, beri ezana, ipiñttematzan, gaztik burrunbari te sarrakixu eukan: “Zuk alaku-te... Liorrin obiza zu-te...”. Esan, Jesukristonak. Da arpexan soki-ero gertaten baakon batenbatei, baakixu zelako bronki zeunkazun. Esan millagru ixaten ori-be, kandelai-pe ezan eoten-da. Batzuk antxe-be kontsiderateben. Ezautzezin gixonak iazakuk gaztintzako-be. Areik ikusteben-ba, gazti esklabo ibilltzezana ordun. Barrillak betetea bera junbir. Itxurabaik gasta ure, errez-errez gasta ta gero: “Aide txo barrilli betetea”. Baakixu, norbera baño barrilla andixauaz, inddarra-be tamañun-de, jun an zetellen etxearte. Eurak ure errez-errez gasta ta gañea beti bronki entzuten batzukandik. Beste batzuk gazti defendiu naxan-ero esateben olakuattik: “Beroire ori! Zeara ori!”. Guk gixon andixe ikusten gendulez-ba, billurre ta errespetu-te... Gero konture jausten giñan an batzuk zelakuzin. Bañe baezpaakuenai-be kontesta pentsa-bez. Txarrena zan attaz ibilti. Attak beti, bestin oker guzti-pe zeuri paga eraiñ. Batzutan attai esan-be bai maiñeruk ikustebanak: “Orrek eztauke kulpaik. Kulpiakarrenai enbitzazu ori”. Neu-be eiñddena ori A.D.-i. Areaz ibilli nittan ni; atuneta bat eiñ gendun alkarreaz. Da arek semiai, barruko gantxuaz gerrixe-be apurtu etteotzan. Da, eun baten danen aurrin esanetzan: “Zuri goorrara gero-e! Eztakazu baloreik berba bat esateko falti eiñddabenai, te beti semiai paga eraiñbitzazu? Zuk baakixu aren falti eztana; arek eztabena eiñ ori. Eiñddabenai ix-be esan-bez da semiai barruko gantxu-be apurtu etteotzazu”. Baakixu, traga enbir are-pe. Gurasuaz txalopan ebillen semik axe eukan: “Txo, ixilik eongoza?”. Da errezoi euki arren kontesta-be eziñ eiñ”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Txalupan lotarako, gazteenak ipini behar izaten zituen marinelen burkoak, bakoitzari berea. Baldin eta norbaiti okerretakoa, berea ez zena, ipintzen bazion, gazteak errieta jasotzen zuen: “Zu zer zabiltza? Lehorrean hobia zara zu!”. Sekulakoak esan. Eta norbaiti aurpegi parean soka-edo gertatzen bazitzaion, ikaragarriak entzun behar. Hori ere ez zen harritzekoa izaten, kandelarik ere ez baitzen egoten. Batzuek ulertzen zuten gaztearen egoera. Ezagutzen ziren gaztearentzat jatorrak zirenak. Haiek konturatzen ziren gazteak nolakoak jasaten zituen. Barrikak betetzera ere joan egin behar. Neurririk gabe gastatu ura errazegi eta gero: “Segi txo barrika betetzera”. Badakizu, norbera baino barrika handiagoa bizkarrean hartuta, indarra ere soberan ez, eta Jainkoak dakien lekuraino uretara. Eurek ura erraz xahutu eta errieta entzun behar batzuegandik. Beste batzuek gaztearen alde egin nahian-edo, horrelakoagatik esaten zuten: “Zer da ba hori, gazteari horrela aritzeko?”. Guk gizon handia ikusten genuenez, beldurra edo errespetua edo... Gero ohartzen ginen han batzuk nolakoak ziren. Ordea, badaezpadakoenari ere aurre egiterik pentsatu ere ez. Txarrena zen aitarekin txalupa berean jardutea. Aitak beti, besteen oker guztien errua ere zuri. Batzuetan, marinel batzuek esan ere bai aitari: “Horrek ez

du errurik! Errua duenari eskatu kontuak. Nik ere egin nion hori A.D.-ri. Harekin ibili nintzen; hegaluze garai osoa egin genuen elkarrekin. Eta hark semeari, txalupako kakoaren kirtenarekin gerria apurtu egiten zion. Eta egun batean denen aurrean esan nion: “Zurea gogorra da gero. Ez daukazu ahalmenik okerra egin duenari aurpegira esateko, eta beti semeari ordainarazi behar diozu? Badakizu ez dela bere errua izan; hark ez duela oker hori egin. Egin duenari ezer esan ez, eta semeari txalupako kakoaren kirtena ere apurtu egiten diozu”. Badakizu, entzun egin behar hark ere. Aitarekin txalupan zebilen semeak horixe zeukan: “Txo, isilik egongo al zara?”. Eta arrazoia eduki arren ezin erantzun). Ikus, *burku*.

Noski, poliki-poliki egoera aldatuz joan zen hobera. Gainera, gero legeak hamalau urteko adina eskatzen zuen lanean hasteko, itsasorako ere bai.

“Neu itxosa sartu nittan urtin ipiñi zan, eztai zeñek lortute, dana dala, mutillak sartu bizile gitxienez amalau urteaz. Amalau urteaz itxosun sartu, te soldata osu emozten niri leलगoko eunetik. Lenaua, asieran soldata laurena-ta emoteben. Orduntxe ipiñi zan ori legioi.

Txalopa barrun ezautzen da jenti zelakuran. Baeuazen gatzintzako goorrazinak, baezpaakuk, bañe, gexenak onak, batzuk obi tatu lakoxik. Zamora, esatebateako, famau erakusten, esku goortxuku aukeran, bañe bixotz oneku. Tio Beino zan, eurak umeik ezeukelako-ero, gatzematti. Gatziai gaxki esaten da iñor sumatenbaban: “txo gatziai... zer dabizu!”. A gatzin alde beti”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Ni itsasoan hasi nintzen urtean ezarri zen, ez dakit nork lortuta, mutilek gutxienez hamalau urte behar zituztela itsasoan lanean hasteko. Hamalau urte beteta txalupa baten lanean hasi eta soldata osoa eman zidaten lehen egunetik. Lehenago, txalupan hasi berriari soldata larena-edo ematen zioten. Orduan jarri zen lege hori.

Txalupa barruan ezagutzen da jendea nolakoa den. Bazeuden gazteentzat gogorrek zirenak, badaezpadakoak, ordea, gehienak onak, batzuk ogi puska bezalakoak. “Zamora” adibidez trebea irakasten, esku gogor samarrekua aukeran, baina, bihotz onekoa. “Tio Beino” zen, eurek umerik ez zutelako-edo, gazte-maitalea. Gazteren bati haserre egiten inor sumatzen bazuen: “txo, kontuz gero...gazteari zer esaten diozun!”. Hura gazteen alde beti).

GAZTETEIXE

Gazteria (“la juventud”). Eibarren, *gazterixia*. *Gure sasoiñ gatzeteixe ederra euan, asko giñan-da* (Gure garaian gazteria ederra zegoen, asko baikinen).

Ume asko jaio ginen garaia zen. Bestalde, umeen heriotza-tasa gutxitzen hasi zen. Beraz, gure sasoiokoe eta ondorengoe *gatzeteixe* ugaria osatu genuen. Ume asko, gazte asko eta zaharrak gutxi. Baina, *gatzetxeik* ez. Kalea zen gure etxea.

GAZTÍ

1.- Gaztea (“joven”). *Zarra ixatea allateko lelengo gatzí ixanbiza* (Zaharra izatera heltzeko lehenik gaztea izan behar duzu).

Orduan, guretzat, gazteez aparte, zaharrak eta zahar-zaharrak zeuden. Gizon gordinik eta andre sasoiokorik ez zen. Ñabardura hauek egiteko adin jakin bat behar da. Eta arriskutsua, “*geruata gatziazuz*” (egunetik egunera gazteagotzen ari zara) moduko lore kamuflatuak entzutea. Hori bota zidan bati galdera bat egin nion (*noiztik?*), eta ez zuen erantzuten jakin. Adinean aurrera zihoan bati entzun nion, hogeitau urte zituenean horrelakorik ez ziola inork esaten. “Gazte sentitu”, “gazte mantendu” eta horrelakoak ere moda-modan daude. Gaztea izatea erlatiboa dela? Noski. Berrogei urtekoa gatzetzat jo behar laurogeita hamar urtekoarekin parekatuz gero. Ordea, hamasei urteko batekin konparatzen badugu?

2.- Filmetako protagonista gizonezkoa (“el actor principal”, “el protagonista de la película”). Adinez ere beti izaten zen gaztea. Ezinbestekoa zen jakitea *gatzí* ez zela hilko. *Senperrenak* pasatuko zituen, eta batzuetan jipoi galantak jaso, zauritu, gatzeluko zulorik beltzenean heriotzaren zain...baina, bagenekien bizirik eta garaile irtengo zela. Interesa eta emozioa gori-

gori mantentzen genuen. Protagonista “gaiztoarekin” borrokan agertzen bazen gu beti bere alde; animuak ematen genizkion ozenki: *Ala gazti, ala gazti!*

Geroago etorri ziren film modernoak; eta horietan *gazti* (protagonista) ere igual hiltzen zen edozein unetan. *Gutzako, gazti illttemazan ezeuan pelikulaik* (Guretzat, protagonista hiltzen bazen, ez zegoen filmik).

GELASIONEKO BÁNKU

Gelasio tabernako eserlekua. *Gelasioneko bankun eonga ta berandutu eiñgazku* (*Gelasio* tabernako eserlekuan egon gara, eta berandutu egin zaigu). *Jose Kokonaz eona kontuk esaten Gelasioneko bankun* (Jose “*Kokona*”rekin egon naiz hizketan *Gelasio* tabernako eserlekuan).

Nasa Kalea bukatu eta Erribera Kalea hasten den gune horretan, Zubi Zaharreko eskaileren pare-parean *Alai* taberna dago orain (2010ean). Lehen, hor, *Sagasta* taberna zegoen. Ezkerretara, metro batzuetara, kofradi zaharraren pare-parean, atariaren kontra-kontra, *Gelasio* taberna (*Gelasioneko taberni*). Sarrerako ate propioaz aparte, aldameneko ataritik ere bazuen sarrera. Atearen ezkerretara leiho handi bat; eta leihoaren parean espaloian jarlekua: *Gelasioneko banku*. Eguneke hogeita lau orduetan hantxe egoten zen tinko. Batzuetan hutsik eta inoiz beteta; norbait behinik behin maiz egoten zen han eserita. Goizaldeko parranda zaleen atsedentokia, babesa, gotorlekua eta sostengua; hamaika mozkor pasarazitakoa; sekretu askoren testigua; abesti ugariren afinatzailea; kontuak barra-barra entzun arren denak isilik gordetzen zituen; makina bat hitzorduren leku jakina. Ipurdiek ematen zioten epeltasuna eskertuz, ipurdi guztiak onartzen zituen. *Gelasioneko bankuk berbetan jakiñ baleu, eta berbetan asi...!* (*Gelasio* tabernako jarlekuak hizketan jakin izan balu, eta berbetan hasi...!). *Gelasioneko banku Ondarru guztik ezautzeban. Geu-pe txikittatik ezautzen gendun a banku. Bañe, bankuk ezittuzen danak ezautzen. Gelasioneko bankuk naiku ondo ezautzeban bat: Jose Kokona* (*Gelasio* tabernako jarlekua Ondarroako jende guztiak ezagutzen zuen. Guk ere txikittatik ezagutzen genuen eserleku hura. Ordea, eserlekuak ez zituen denak ezagutzen. *Gelasio* tabernako eserlekuak ondo samar ezagutzen zuen bat: Jose “*Kokona*”). Ikus, *Kokona*.

GÉLDIK

1.- Geldi (“quieto”). Soilik erabiltzen denean, “ez mugitzea” ematen du aditzera. *Geldik eon bizaz* (Geldi egon behar duzu / Ez zara mugitu behar).

Ironiaz erabiltzen badugu, “berehala” esan nahi du. *Geldi(k) kalakotza-pai!* (Berehala antzemango diot). *Geldik kalako netzake!* (Derrepente igarriko nioke).

Zeinahi testuingurutan, mugitzea ez dela komeni adierazi nahi dugunean, kontraesanez beteriko esaldi bizi eta indartsu honetaz baliatzen gara. *Illdde be geldik!* (Hilda ere geldil!). Gure aitak maiz esaten zuen.

2.- *Geldi-géldik*. Geldi-geldi (“sin moverse”, “quieto”, “despacito”). *Geldi-geldik* egon egin daiteke, hots, zirkinik ere egin gabe, mugitu gabe; baina, bai mugitu ere: *geldi-geldik jun* (azkar joan gabe, astiro-astiro joan; mantso-mantso, poliki-poliki).

Ordea, ironiaz esaten dugunean (*geldi-geldik*) beste adiera bat ematen diogu, hots, adierazten dena ez dela gertatuko. *Orrek, geldi-geldik irabazikorau txapelketi* (Horrek ez du irabaziko txapelketa).

3.- *Geldike-geldike*. Poliki-poliki, pixkanaka-pixkanaka, astiro-astiro, mantso-mantso, geldiro-geldiro (“poco a poco”, “despacio”). Presarik gabe eta pazientziaz. *Ondioik bire luziakau, bañe, geldike-geldike allakoaz* (Oraindik bide luzea geratzen zaigu, baina, geldiro-geldiro helduko gara).

4.- *Geldixaua*. Astiroago, polikiago, mantsoago (“más despacio”). Honen sinonimo bat ere badugu: *gelditxua*. *Prisaik ezta, ta geldixaua junde-be allakoa* (Presarik ez dugu, eta astiroago joanda ere iritsiko gara). *Kantsaten asina ta gelditxua junbia* (Nekatzen hasi naiz, eta polikiago joan behar dugu).

GELDÚ

Planktona (“plancton”). Uretan pasiboki flotatuz bizi diren organismo txikien (animalia eta landareak) multzoa. Gaztelaniaz agertzen zaigu *geldu* hitzaren antzekoa. Ordea hiztegiak ematen dion adiera ez da planktonari ematen dion berbera. “Gueldo: cebo que emplean los pescadores, hecho con camarones y otros crustáceos pequeños”. Berba hau, beste itsasoko hitz tekniko ugari bezala, arrantzaleek baizik ez zuten erabiltzen; eta beraiek ere maizenik itsasoan bertan.

“Ori gelduoi uretan gañin, ur azalin eoten da. Bañe eoten da korrenta ezkiñetan. Ze, itxosunbe korrentak eotendiz. Euli txikixamoruku, eltxu moruku ixaten da geldu. Ori gelduoi antxobik jaten dau. Eta antxobi geldu jatea juten danin zakatz agirixan eoten da”.
(Basterretxea Irusta Jon).

(Planktona uraren gainean, ur azalean egoten da. Baina, kokatzen da korronteen ertzetan. Izan ere korrontek itsasoan ere izaten dira. Planktona euli txikiaren antzekoa, eltxoaren modukoa, izaten da. Plankton hori antxoak jaten du. Eta antxoa planktona jatera joaten denean zakatza zabalik, agirian, duela egoten da).

GÉRO

- 1.- Gero (“después”, “luego”). Gauzak gerorako uztearen kalteak eta arriskuak antzina jorratu zituen Axularrek: “*Gero dionak bego dio*”. Guk, “*gero*”, esaten digunari, “*Otz eztana bero*” (Hotz ez dagoena, bero) erantzuten diogu.
- 2.- Ironiaz esanda, “inoiz ere ez” (“nunca”). *Ori, gero atrapakozu!* (Hori ez duzu inoiz harrapatuko). *Orreik diruok gero artukozuz!* (Diru horiek ez dituzu sekula santan eskuratuko).
- 3.- *Gerokun*. Gero (“luego”, “después”). *Gero* berbaren sinonimoa. *On naiku biar baakau te orrei gerokun aarrakotzau* (Orain nahikoa lan badugu eta horri gero helduko diogu).
- 4.- *Gerua*. Geroago (“más tarde”). Baina, *gero* berbaren antzera, hau ere, ohiko adierazpenaz aparte ironiaz agertzen da gure ahotan, ezetza adieraziz. *Ori diruoi gerua kobrakozu!* (Diru hori ez duzu inoiz kobratuko).
- 5.- *Geró-be...be*. Gero ere ikusi egin behar; seguru asko gero ere ez (“luego tampoco”). *On eztotzut emongo, eta gero-be...be!* (Orain ez dizut emango eta agian gero ere ez).

GERRAKO BÁRKU

Gerra ontzia (“buque de guerra”). Armadako txaluparen bat, kosta inguruan zaintza lanak egiten zituen, noizbehinka hurbiltzen zen portura; inoiz barruraino sartu ere bai. Kanoi txikiren bat beti edukitzen zuen. Filmetan ikusten genituen benetako *gerrako barkuk*. Francoren armadako txalupa baten (*Canarias* gerra ontzia) kontuak ere entzun izan genituen. Izan ere Francoren alde aritu ziren ondarrutar batzuk txalupa horretan aritu ziren; norbait ito ere bai. Geroago, soldaduska itsasoan egitea tokatzen zitzaizkien gerra ontzietan ibiltzen ziren.

GERRATI

Gudatea, guda denbora (“tiempo de la guerra del 36”). *Gerri* eta *gerra denpori* sarriago entzun arren, berba hau (*gerrati*) ere ez zitzaigun arrotz egiten. *Gerrati amatxu zanin, bixik geatu zinak, gexenak etorrizin geldi-geldik errire* (Gudatea bukatu zenean, bizirik geratu zirenak, gehienak itzuli ziren poliki-poliki herrira).

GERRÍ

- 1.- Gerra (“guerra”). 1936ko uztailaren 18an Francoren estatu kolpeaz hasi zen gerra zibila. Berba hau (*gerri*) honako aditz hauei lotzen zitzaizkien: *irabazi, galdu, urten, amattu*. Gerra hasi (*gerrik urten*) zeneko data, eguna (uztailaren 18a), Franco hil arte jai egun ofiziala izan zen. Batzuek gerra irabazi egin zuten eta beste batzuek galdu. *Gerri danantzat ixaten da txarra bañe, galtzen dabenantzat txarraua* (Gerra denentzat izaten da txarra, baina, galtzaileentzat okerragoa).
- 2.- Kale batekoek beste kalekoen kontra egiten genuen *gerri*: elkarri harrika aritzen ginen. *Zubi Barrikuk Astillerukun kontra eiñddabe gerri, eta Astilleruko mutill batei zulu eitze burun* (Zubi

Barri eta Astilleru auzoko mutikoez, elkarren kontra harrika aritu dira, eta *Asilleruko* mutil bati buruan zuloa egin diote).

Gure artean berba honek zuen kontzeptua horixe zen: kale jakin bateko mutiko taldea (*pandilli*, *lapandilli*) elkartu, beste kale bateko mutikoen kontra harrika egiteko. Nik dakidanez, eta nire oroitzapenaren arabera, horrelako saltsetan neskek ez zuten inoiz parte hartzen. Eta ia beti, egun argiz barik iluntze aldera ematen ziren horrelako ankerkeriak, iluntasunaren babesean. Alde batetik aguazilengandik ihes egiteko errazago, eta bestetik, inguruan gertatzen ziren pertsona nagusiek ezagutu gintzaten arrisku gutxiago.

Nolanahi ere guztiz arriskutsuak suertatzen ziren *gerra* horiek izaten zuten ondorioz : elkarri aberia galantak, eta makina bat bonbilla eta kristal txikituak.

3.- *Gerrá denpori*. Francoren *gerra* garaia (1936-1939). Gure arreba zaharrena, Bego, *gerra* garaian jaio zen (1937ko martxoaren 3an) baina, umea izanik, ezin esan *gerra* garaia ezagutu zuenik. Gure gurasoen (biak jaio ziren 1910ean) belaunaldikoez, eta apur bat gazteagoek ere, ezagutu zuten *gerra denpori* bere gordintasun eta garraztasun osoan, eta ondorioak jasan ere bai. Ikus, *ebakuaziñoi*.

“Bilbotik Ondarrure etorri nittan ixiko bateaz. A ixiko zan Erramona arrainsaltzallin lobi. Orreik Kalandixan lagaben etxi utzik. Ori ixiko euan desalojata beroi-be. Gixona-be bai tte beroi-be bai. Ni te ixiko alkarreaz onutz. Treneko billeti artuendun Bilbon. Bañe, trena lelengoko estaziñoire alla zanin, ezibala aurea jun: biak apurtute. Kamiñuk libre ta ondo euazen bañe, trenan biri ez. Ordun kamiñure urten gendun autostop ettea. Bilbotik urten da segixan ixantzan ori. Kamiñun jarri giñan, da an moimentu ebillen, soldauk-eta pasatezin. Da etorri zan kamioi bat, arrixakiñ-ero ebilltezana; kaji txapiatz da aforrata eukan, autsez beteta. Señi engentzanin para eizkun. Kabini txikixe zalez ixiko sartuban kabinan, da niri esastan txoferrak: “Chaval, tú ahí arriba”. Da ni, ba kajera. Axi otza-be baetorren bañe... Ori zan Bilbo jausitte aste betea-ero. Berak Gernikako kamiñun sartu biban. Gernikarutz bera, eta guk antxe salto eiñ gendun. Ori Amorebietan ixango zan. Eta esazkun Durangon euala trena. Amorebietatik Durangoa jun giñan oñez neu te ixiko. Bañe ezan alako bire luzi ixan. Durangoa alla giñanin, efetibamente, trena euan. Andik aurea ondo ebizen trenak. Or biak eta ondo euazen. Trenak ekarriattun Deba arte. Ordun Deban “La Espeantza” korriue euan Ondarrure juteko. Tren guztintzako eotezan korriue; da olan etorri giñan. Atzea alde neban parajea. Kalandire, beran etxea. Kalandittik Kanttopea pasa giñan ama etorri arte; Juanito Arantzamendi-te bixizin entrada. Ama pare bat illebeta berandua etorri zan. Ondioik goun eukitteot. Guk ez gendun eukitten balkoiñ komunik; da areik etxik eukan balkoiñ komune”.
(Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Bilbotik Ondarroara izeba batekin etorri nintzen. Izaba hura zen Erramona arrain saltzailearen iloba. Horiek Kale Handian utzi zuten etxea hutsik. Izeba horrek ere alde egin behar izan zuen; gizonak ere bai eta berak ere bai. Ni eta izeba elkarrekin abiatu ginen Bilbotik honantz. Treneko txartela hartu genuen Bilbon. Ordea, trena hurrengo geltokira iritsi zenean, ezin zela aurrera joan: tren bidea txikituta zegoen. Errepideak libre zeuden baina trenaren bidea ez. Orduan errepidera irten ginen autostop egitera. Bilbotik irten eta berehala izan zen hori. Errepidean jarri ginen eta han mugimendu handia zebilen, soldaduak-eta pasatzen ziren. Kamioi bat etorri zen harriak-eta garraiatzen zebilena; kaxa txapaz-eta babestuta zuen, hautsez josita. Keinua egin genion eta geratu egin zen. Kabina txikia zuen eta izeba sartu zuen kabinan, eta niri honela esan zidan gidariak: “Chaval tú ahí arriba”. Ni kaxara. Haize hotza ere bazetorren baina... Hori zen Bilbo erori eta aste betera-edo. Berak Gernikarantz hartu behar zuen. Bera Gernika aldera eta gu hantxe geratu ginen. Hori Zornotzan-edo izango zen. Eta berak esan zigun Durangon bagenuela trena. Zornotzatik Durangora oinez joan ginen ni eta izeba. Ez zitzaidan hain luzea egin. Durangora heldu eta han bazegoen trena. Handik aurrera, Donostia aldera trenak ongi zebiltzan. Inguru horretan trenbidea ondo zegoen. Trenak Debaraino ekarri gintuen. Orduan Deban *La Esperanza* autobusak zebiltzan Ondarroara joateko. Tren guztiek izaten zuten autobusa, eta horrela etorri ginen. Berrito, alde egin nuen parajera. Kale Handira, beraren etxera. Kale

Handitik *Kanttope* auzora pasa ginen ama etorri bitartean; Juanito Arantzamendi-eta bizi ziren atarira. Ama, pare bat hilabete beranduago etorri zen. Oraindik gogoan izaten dut. Guk ez genuen inoiz inon balkoian komunik izan; eta etxe haiek balkoian zeukaten komuna).

Gu gerra ostekoak gara (ni 1945ekoa), eta gurasoei entzuten genien gerra garaiko kontuak. Belarri onak genituen (zikin samarrak) eta entzun primeran, baina, bizi izan gabe ezin jabetu. Guri “Francoren garaia”rekin gertatzen zaiguna: seme-alabei mila xehetasunez kontatu arren, belarri batetik sartu eta bestetik irteten zaie.

“Gerri alla zanin, eta errittik bixaldu genduezenin, plazuelako karenka bixi giñan, pelukexako goxan. Ondioik an ezeuan pelukeixaik eta ixex. Da Ondarru artubenin, reketi, soldau, ekarrikozkuela etxea esazkuen. Ezin esan ezetzik. Da alako baten giltze eskatutzen gure amai, etxeko giltze. Geu barrun de geurea lota etorriko zala. Giltze emoteko. “Ez, giltzik eztotzut emongo-ba”, esatzan gure amak. “Orixe ez. Jo ati te neuk iraitotzut”. Gexa agertu-bez; faltai-pez”. (Maria Dolores Arostegi Aranberri).

(Gerra heldu zenean, eta herritik bidali gintuztenean, elizaurreko plazatxo aurrean bizi ginen, ileapaindegiaeren goiko aldean. Orduan han ez zegoen ileapaindegirik. Ondarroaren jabe egin zirenean, soldadu reketea etxera ekarriko zigutela esan ziguten. Ezetz ezin esan, amore eman behar. Eta halako batean giltza eskatu zioten gure amari, etxeko giltza. Gu barruan, eta gurera lotara etorriko zela. “Ezta pentsatu ere; giltzik ez dizut emango”, erantzun zion gure amak. “Giltzik ez. Atea jo eta nik zabalduko dizut”. Gehiago ez zen agertu; ezta faltarik ere).

4.- *Gerrá ósti*. Gerra ondoa (“la posguerra”). Horixe izan zen gure garaia. Frankistak (aguazil, sereno, guardia zibil, herritar frankistak, maisu, parroko...) nagusi herrian. Horien salaketak (hitzak) sekulako indarra eta itzala zuen agintarien aurrean. Hizkuntza ofizial bakarra, gaztelania. Orduan sartu zuten beldurrak luzaroan iraun zuen. Handik aurrera *buelti* noiz etorriko, zain. *Buelti*, Franco hil zenean etorri zen, baina, ez gerra ostean espero zen bezalakoa.

“Gerri pasata asi giñanin itxosa, obliga eñ ginttuzen gixon bi artzea “euran” partekuk, txibatuk. Da ni nebillen txalopan, Badiolan, txibatuk ixantzin Diopill eta Inddar. Bañe bixazin patati baño onauak. Aetteik bixak zin frankistan “delegauk”. Nik eztaitt bafor guztittan euazen ala ez. Guri sartuzkuzen bentzat; eta gexauai-be bai. Areik bixak gixon onazin de ixex-bez; ezeben areik espionaje andirik eñ an txalopan. Bañe, oixe prepaaben “orreik”: maiñero bi bentzat sartu eraiñ. Da orreik zarrok ixex-bez, bañe, antxe eongozin besten batzuk, intentziñoi txarrauaz, biar zikiñe etteko prest”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Gerra bukatu eta berriro itsasoan hasi ginenean, behartu egin gintuzten txalupa bakoitzean bi gizon hartzera “beraien” aldekoak, “txibatoak”. Eta ni nenbilen txalupan, *Badiolan*, “txibatoak”, “*Diopill*” eta “*Inddar*” izan ziren. Ordea biak ziren pertsona onak. Bi haiek ziren frankisten, “delegatuak”. Nik ez dakit txalupa guztietan zeuden ala ez. Gurean, behinik behin, sartu zizkiguten; eta beste batzuetan ere bai. Baina, bi haiek gizon onak ziren. Haiek ez zuten “espioitza” handirik egin txalupa hartan. Baina, “horiek” horixe egin zuten: arrantzale bi behintzat sarrarazi txalupa bakoitzean. Gurean zeuden zahar horiek, ezer ez, baina, beste txalupa batzuetan egongo ziren asmo txarragoaz, sator lana egiteko prest).

“Txalopak etorrizin, bañe, eztotzen libre laga. Dikan amarrata eontzin zaiñddute; antxe euki zittuezen jenti barrun dala. Ondo akordatena orreaz. Neuk erutenetzan-da, osaba Jesusei jateku. Osaba Jesus zan gure attan anaxi (Basterretxea Azpiazu, Jose Mari Frantsesan-da atte), Etxaburu baforin etorri zan. Ori baforoi zan “Luis Erlojeruneku”. Preso euazen areik deteniute, baforin barrun. Amen bolintxeruk ebizen motor txikixak; eta aetten batela artu te osaba Jesusei neuk erutenetzan jateku batelin. Felisa Akuluk, Bonin andrik, prepaateotzan jateku; Felisa osaba Jesusen koñati zan-da. Dikan euazen txikota emonda liorrea, bañe, atrakabaik. Dikan barrun euazen, neberin aurrin. Iual amar ero amabost txalopa eongozin,

mañneruk barrun dazela. Eztotzen lagaten atrakaten andik eta ordeni etorri arte. Gure atte-ta etorrizin ori kuadrillioi baño bixkat lentxua Andreseneko txalopan (Badiola). Gero andik, batzuk erun zittuezen kartzela; Pedro Bedialauneta (Adrien Baltzan semi) bentzat, Burgosko kartzela eruben”. (Basterretxea Irusta, Jon).

(Ihes egindako txalupak etorri ziren herrira, baina, ez zieten libre utzi. Portuan lotuta egon ziren, zainduta; hantxe eduki zituzten arrantzaleak barruan zeudela. Ondo gogoratzen naiz. Nik eramaten nion osaba Jesusi janaria. Osaba Jesus zen gure aitaren anaia (Basterretxea Azpiazu, Jose Mari “*Frantsesa*”ren-eta aita). *Etxaburu* txalupan etorri zen. Txalupa hori Luis “*Erlojeru*”rena zen. Haiek preso zeuden, atxilotuta txalupa barruan. Hemen txalupa txikiak zebiltzan sardinatan; txalupa haietako batela hartu eta nik eramaten nion osaba Jesusi janaria batelean. Felisa “*Akulu*”k, “*Boni*”ren emazteak prestatzen zion janaria; izan ere Felisa osaba Jesusen koinata zen. Portuan zeuden txikotaz lotuta lehorrera, baina, atrakatu gabe. Portuan zegoen izotz fabrikaren aurrean. Behar bada hamar edo hamabost txalupa egongo ziren arrantzaleak barruan zeudela. Ez zieten atrakatzen uzten, horretarako agindua etorri bitartean. Gure aita-eta, horiek baino apur bat lehenago etorri ziren Andresen txalupan (Badiola). Gero haietako batzuk kartzelara eramane zituzten; Pedro Bedialauneta (Adrian “*Baltza*”ren semea), behinik behin, Burgosko kartzelara eramane zuten).

“Astin-astin eruten genduezen ni te Leona, sakristauneku, Maria Luisa eta Daniela. Eruten genduezen plaiko balneaxure; ze antxe kanbixatezin reketik. Da aren erropa zikiñak garbitzea eruten genduezen derrigortute. Auazille etorteazkun etxea. Juten giñan araxe, ta zinke bete erropa artu te erreka. Bañe ez giñan Arrigorritik juten. Errittik, kalin erdixantzir juten giñan tristesarik ipiñibaik, erdi barrez. Aulakoxe zorrixak arrixakiñ illtten genduzen. Zorrixak karrerak etten ipintten genduzen, “zuri baño niri famaua” esanda. Umorerik ezkendun galtzen bentzat. Gero, sikatu, konpondu, eta entrega enbirrixaten genduzen amentxe alamedan. Banko Bilbao dan parajin euan komedora-ero; jaten emoteotzen ume batzuei. Andra bi eotezin ortxe. Eurak fasistazin bañe, guaz ondo portatezin. Anbrusi Andixe esateotzen batei. Errixan andra asko ipiñi zittuezen orreta. Iperkaletik lau ero bost. Ogi zati bat jateko-be, neure jorنالان peskixan da... niri bentzat, axe galdu eratteeotzen”.

(Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Astero eramane gintuzten ni eta Leona, sakristauaren arreba, Maria Luisa eta Daniela. Eramane gintuzten hondartzako bainu-etxera; izan ere hantxe aldatzen ziren erreketek. Eta haien arropa zikinak garbitzen genituen behartuta. Aguazila etortzen zitzaigun etxera. Haraxe joaten ginen; ontzi handi bat bete arropa hartu eta herriko garbategira. Ordea, ez ginen Arrigorritik joaten. Herritik, kale erdian barrena joaten ginen, tristurarik agertu gabe, erdi barrez. Ikaragarritzko zorriak harriekin hiltzen genituen. Karrerak egiten ipintzen genituen zorriak, “zurea baino nirea bizkorragoa”, esanez. Umorerik ez genuen galtzen, behinik behin. Gero, lehortu, konpondu eta entregatu egin behar izaten genituen, hementxe, zuhaiztian. Bilbao Banketxea dagoen parajeen zegoen jantokia moduko bat; ume batzuei jaten ematen zieten. Bi emakume egoten ziren hortxe. Beraiek faxistak ziren baina, gurekin ongi portatzen ziren. Anbrusi “*Andixe*” esaten zioten bati. Herrian emakume asko ipini zituzten lan horretan. Ipar Kaletik lau edo bost. Etxean ogi zati bat jateko ere nire alogeraren peskizan geunden baina... niri behintzat, hura galarazten zidaten).

5.- *Gerrí ipiñi*. Istilua sortu (“*armar follón*”). Bakea dagoen lekuan, hau zirikatu eta bestea ernegatu, *gerri ipiñi*. Badira zirikatzaile profesionalak, horretan artistak. Ondo asko jakiten baitute nor nola non noiz sutan ipini. *Bake-bakin geuazen da etorri orduko gerri ipiñizu* (Bake-bakean geunden, eta etorri bezain pronto istilua sortu duzu).

GERRIKU

Gerrikoa (“*cinturón*”). *Gerrikobaik prakak jausikoatzuz* (Gerrikorik gabe galtzak eroriko zaizkizu).

Garai batean ongi bereizten zuten *gerriku* eta *uela*. Biak lotzen ziren gerrian, baina, bata zen telazkoa, luzea (gerrian buelta batzuk emateko adinakoa), zabala eta beltza (*gerrikoa*); eta bestea, larruzko estua, belarriduna (*ebilliaz*), gerri-buelta bakarra hartzen zuena (*uela*: gerriko uhala). Gerora, ordea, gerriko zabal haiek desagertu egin ziren, eta harrezkero gerriko uhalari ere *gerriku* deitzen zaio. Gerrikorik ez bazen aurkitzen galtzak sokaz gerrian ondo lotu eta kalera.

Gure garaian, eta batez ere lehenago, umeak eta gazteak leku guztietan (etxean, kalean, eskolan, elizan...) jo egiten ziren krudelki. Eskuaz, makilaz, sokaz, eta *gerrikuaz*. Ni neu ere ikusita nago aitak semeari (ez gure etxean) gerrikoaz jipoia ematen. Oso gaztea nintzen oraindik, baina, ikaragarritzko beldurra sartu zitzaidan. *Zoratu eĩngakon nik alaik erantzuti. Gerriku erantziban da apurtu einittun* (Nik hala erantzutea oso gaizki hartu zuen. Gerriko uhala erantzi eta txikitu egin ninduen). Beraz, gerrikoarena, baliabide erraza zen, beti esku-eskura (hobeto esan, “*gerri-gerrira*”) baitzuten. Batzuek probetxu ederra atera zioten. Gainera, krudelenek eta ankerrenek belarriaren alderdiaz (*ebillin partiaz*) ematen zuten.

GERRIXE

1.- Gerria (“cintura”). *Asko jan eta gitxi ibilltemaza gerrixe azi tte zabaldu engoatzu* (Asko jan eta gutxi ibiltzen bazara, gerria hazi eta zabaldu egingo zaizu).

Pertsonarena, *gerribuelti*, galanta daukanean. Gerria galdu ere egin daiteke: lehen gerri markatua, liraina izan, eta lodiera handiak hartu ostean gerriaren forma galdu. *Len gerri politte eukan, bañe on asko galanture ta gerrixe galdurau* (Lehen gerri liraina zuen, baina, orain gizendu egin da eta gerriaren forma galdu du).

Jostun batek galtza dotore baino dotoreagoak egin zizkion gizon bati, baina, honek, eguna joan eta eguna etorri, ez zion ordaintzen. Kanean disimulurik gabe egiten zion agur baina, ordaintzeko konturik aipatu ere ez. Azkenean sastreak zerbait esatea erabaki zuen. Egun batean kanean ikusi zuenean honela esan zion: *Prakak, zer?*. Eta besteak, belarriak mugitu gabe: *Estutxu gerrixan*.

Gerria zuhaitzek ere izaten dute, baina, guk *arbol*i besterik ez genuen ikusten; adarrak ere bereizteko gai ginen baina hortik aurrerakorik ez. Ordea arraunaren zatiak garbi genituen: *tanborta* (heldu lekua), *gerrixe* (gerria), eta *pali* (pala).

2.- *Gerrí-estú*. Gerri-estua (“de cintura estrecha”). Gerri mehea, argala duenari jartzen zaio adjektibotzat. *Gerri-estu demasara gure umi* (Gure umea oso gerri argalekoa da). Batzuk *gerri-estuk* diren bezala, beste batzuk *gerri-zabalak* izaten dira.

GÉRTA

1.- Gertatu, egokitu (“suceder”, “encontrarse”). *Ori gerta zanin ni antxe neuan* (Hori gertatu zenean, ni hantxe nengoen). *Ordun egunin neu-be antxe gerta nittan* (Egun hartan ni ere hantxe egokitu nintzen). *Olakoxi-pe gerta ettendiz* (Horrelakoak ere gertatu egiten dira).

2.- *Gertá biarra*. Halabeharra, patua (“destino”, “fatalidad”). Gertatu denak logikari erantzuten ez dionean ustekabea emanez, “*gerta biarra*” esaten dugu.

GÉUNE

1.- Janari edo jenero zaharrari, egonean egiten zaion gaineke geruza zikin likina. Augustin Zubikaraik ere badakar berba hau, baina, neuk ez dut inoiz entzun izan Tomas Aristondoren testigantza jaso bitartean.

“Geunera, arraĩai ero erozeĩĩ jeneroi etteakon gaĩneko telire geune. Arraĩai eonin, beran odol zarraz-da geune etteako, eta arei eĩĩ birrixateako tresmuri: odol zarrak-eta gatz zarrak-eta kendu, garbittu te salmuera barrixe eĩĩ. A tela zarra, geune, txarrara arraĩantzat; benenure a. Ze a arraĩan odola geundute eoten da. Galdarako esniai gaĩn etteakon arei kapiiai guk teli esaten geuntzan, baĩe zarrak geune esateotzen: “Geunik ez jan”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Geuna da, arrainari nahiz zernahi jenerori gainean egiten zaion geruza. Arrainari, egonean, bere odol zaharraz-eta, geuna egiten zaio, eta hari tresmuri (ikus, tresmuri) egin behar izaten zaio, hots, odol zaharrak-eta, gatz zaharrak-eta kendu, garbitu, eta gatzun berria egin. Geruza zahar hura txarra da arrainarentzat; hura pozoia da. Izan ere arrainaren odol hura geunduta egoten da. Pertzean dagoen esneari gainean egiten zaion geruzari guk teli esaten genion, ordea, zaharrek geune esaten zioten: “Geunik ez jan”).

2.- Lausoa (“niebla”, “bruma”). Gure gurasoen belaunaldikoei ere ez diet entzun izan, baina, badirudi haien aurrekoek erabiltzen zutela.

“Itxosun eoten da iñox... urtin gitxi eoten da ori-e. Bisti gitxiaua ta lañu lakoxi; beie jota eoten da. Da esaleike-ze beian lañurala; beie joten, beko lañu. Orrettei esateotzen geune”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Inoiz itsasoan egoten da... urtean zehar gutxitan izaten da hori. Bista laburragoa, eta lainoa bezalakoa; ura ukitzen egoten da. Uretan lainoa balego legez; behe laino itxia. Horri esaten zioten geune).

GÉXA EIÑ

Menderatu, mendean hartu, gailendu (“dominar”, “someter”). *Umik amai gexa ettemotza, akabo!* (Umeak ama mendean hartzen badu, akabo!).

Denok ezagutzen ditugu, lokuzio hau erabiliz, beste guraso batzuen jokabideari edo egoerari kritika zorrotza egin eta beraiei gauza bera gertatu zaienean, buru makur, lotsatuta eta isilik geratu behar izan dutenak. *Semik niri gexa eiñ?* (Semeak ni menderatu?). Berba gehiegi egitea ez da inoiz ere mesedegarri gertatzen. Hobe isilik egon, eta denboraleari datorrenean, ahal den moduan aurre egin.

Beste testuinguru batzuetarako ere baliagarri zaigu. *Gosik gexa eiñ* (Goseak mendean hartu), *lourik gexa eiñ* (logurak mendean hartu). *Or da umi, lourik gexa eiñde* (Hor dago umea logurak mendean hartuta).

GEXEXAK GÁÑEZ

Gehiegiak gainez. Gauza guztietan (jolasean, olgetan...) neurria hartzea komeni zela adierazteko, aitak honako esaldi hau botatzen zigun: “*Gexexak gañez etten dabela*” (Gehiegiak gainez egiten duela). Alegia, pazientziak neurria zuela, eta ez zela komeni neurri hori gaingiderik. Aldez aurretik makina bat bider geldik egoteko esan ondoren, botatzen zuen esaldi hori. Orduantxe amaitzen ziren gure olgeta, alberdania, txantxa eta berriketak. Izan ere hitz horiek entzuten genituenean, bagenekien muga-mugan genbiltzala, beraz, hobe, gauzak zeuden zeudenean uztea, aitaren pazientzia gehiago zirikatu gabe.

Pertsonen pazientziari edalontziari gertatzen zaiona gerta dakioke: ezpaineraino beteta dagoenean, beste tanta bakar bat aski gainez egin dezan.

GEXEIXAN IBILLI

Gehiegikerian, oparotasunean. (“en la opulencia”). Aberats berri batzuen harrotasuna; daukatena ezkutatu ezinak eragiten duen jarrera barregarria, eta aldi berean penagarria. *Orreik aspaldixan gexeixan dabiz; kabiukori eurok!* (Aspaldian horiek gehiegikerian murgildurik dabilta; kabitu ezinik).

GEXENBAT

Batez ere (“sobre todo”). Honen ordeztu, “*gexen ba-pe*” berdin-berdin erabiltzen da; hauen sinonimoa: *batez-be*. *Sasoi baten, bajurako txalopa asko euanin, kalik gixonez beteta ikustezin erozeiñ eunetan; gexenbat neun, itxosateik ezeuanin* (Garai batean, baxurako txalupa ugari zegoenean, edozein egunetan herriko kaleak gizonez beteta ikusten ziren; batez ere neguan, itsasora joan gabe geratzen zirenean).

GEXEXEI

Gehiegi baino gehiago. Izan ere, gehiegi soilik adierazteko badugu *gexei*. Ordea, *gexexei* erabiltzen dugunerako neurri guztiak gaindituak izaten dira. *Gexexei dabizu eta alako baten artukozu!* (Neurri guztiak gainditu dituzu, eta halako batean hartuko duzu hartzekoa).

GIBELA

1.- Gibela (“hígado”). Bagenekien gibela gorputzeko atal bat zela, baina, non kokatuta zegoen arrastorik ez, ez baikenuen inoiz gibeledako minik sentitzen; animaliek zutela ere bai. *Attitte gibeledako miñaz dabill* (Aitonak gibeledako minez dabil). *Amak ganarun gibela ekarrirau Ejuenionetik* (Amak txahalaren gibela ekarri du Eujenioaren harategitik).

2.- *Gibelak euki*. Gibelak eduki! (“tener pachorra”, “tener cachaza”). Gibela denok genuen, baina, “*gibelak*” pluralean batzuek baino ez dituzte izaten, hots, freskura eta lasaitasun handiegia dutenek. *Goxeko zortziretan etorriko zīñala berbi emon da amarretan zatoz? Zeutakazuz gibelak!* (Goizeko zortzietan etorriko zinela hitz eman eta hamarretan zatoz? Horiek dira gibelak !).

GILÍ-GÍLI

Kili-kili, kilimak (“cosquillas”). *Umiai gili-gili eitzat eta barrez ittoten ipiñirot* (Umeari kilimak egin dizkiot, eta barrez lehertzen jarri dut).

GILLAZGORA

Txalupa uretan edo lehorrean egon zitekeen gila gora zuela, hots, iraulita. Lehorrean batela gilaz gora ipintzen da txukuntzeko, zenbait lan burutzeko. Baina, uretan horrela dagoenean, gauza onik ez. *Batela gillazgora euan kalan erdixan* (Batela iraulita zegoen ibaiaren erdian).

Antonio Perez Bilbaok honela dakar bere “Bermeoko Herri Hizkera” liburuan: “*Killez gora egon*: 1.Batel edo itsasuntzi bat itzulita egon, kille agirian. 2.Pertsona bat etzanda egon, modu oso lasaian. *Plaijen óten (egoten) da jentie killez gora eguzkije artzīen*”.

GILLÍ

Gila (“quilla”). Txaluparen egitura osoa hartuz, azpiko aldean mutur batetik besteraino doan pieza (zurezkoa nahiz burdinazkoa). Txaluparen ardatza, bizkarrezurra, egitura osoari eusten diona. *Baforan beste parte batzuk ezkenduzen ezautzen ixen da guzti, bañe gilli bai* (Txaluparen beste atal batzuk ez genituen ezagutzen bere izen eta guzti, ordea, gila bai).

Uretan zeudenean, txalupei gila zati bat baizik ez zitzaien ikusten; brankan eta popan. Ordea zerbaitetarako lehorrera jasotzen zituztenean ikusten zitzaien ederki gila osoa.

Txalupa osoa adierazteko, arrantzaleek, *gillatik perrilla arte (-raino)*, esaten dute. Beste edozer ere, goitik behera, osorik, aditzera eman nahi dutenean, esamolde honetaz baliatzen dira. *Etxi baltzez pinttarabe gillatik perilla arte* (Etxea, osorik, goitik behera, beltzez margotu dute).

GILLOLA

Gila-ohola (“la traca adyacente a la quilla”). Gilaren kontra doan lehen oholak. *Gillolak eta orreik astilleruko arotzan kontuk ixatezin* (Gila-oholak eta horiek ontziolako arotzen kontuak izaten ziren).

GÍLTZAK

Lokiak (“sienes”). Beti pluralean. *Buruko giltzetan golpi artu te iñuzenti biurtu zan bat* (Buruko lokietan golpea hartu eta burutik nahastuta geratu zen bat).

Bagenekien burua ondo zaindu behar zela, golperik-eta hartu gabe. Bereziki, kontu handia izan behar genuen buruko *giltzak* ongi babesteko, hor hartutako golpeak arriskutsuak izaten baitziren. Buruan, ez genekien beste ezer geneukanik, baina, *garunak* (muinak) eta *giltzak* (lokiak) bai. Beraz, *buruko garunak* eta *buruko giltzak*. *Beste giltzak eztozkun inportaik, bañe buruko giltzak ondo zaiñddu bizin* (Gainontzeko giltzak bost axola, baina, buruko lokiak, *giltzak*, ongi babestu behar ziren).

GÍLTZE

1.- Giltza (“llave”). *Eskun eruxu giltze, patrikaran erutemozu galdu engoatzu-te* (Giltza eraman ezazu eskuan, poltsikoan eramaten baduzu galdu egingo zaizu eta).

Lehen *etxeko giltze* izaten zen, bakarra zelako, eta bera handia. Bakarra, kopiarik ez zegoelako. Etxeko giltzak hamar-hamabost zentimetro inguru izaten zituen. Orduan Ondarroan zeuden ume bakoitzarentzat giltza bat behar izan balitz, herriko errementaria aberastuko zen. Bestalde, etxera sartzeko, etxeko ateko giltza baizik ez zen behar; izan ere atarian aterik ez zegoen. Aterik ez, giltzarik ere ez. Gainera, guk ez genuen giltzarik behar izaten, etxean beti egoten zelako norbait (ama); eta etxean ez zegoenean, jakiten genuen non zegoen. Ateak giltzaz, gauez ere ez ziren ixten. Egunez, etxeetako ateak giltzarik gabe zabaltzeko moduan izaten ziren.

Orain, gutxienez bi giltza behar izaten ditu seme-alaba bakoitzak: etxekoa eta atarikoa. Batzuetan garajekoa ere bai. Azkar eskatzen dute gainera “etxeko giltza”. Behar ere bai; eskolatik edo kaletik etxera abiatu, eta etxean inor ez baita izaten.

2.- *Gíltze emón*. Giltzaz itxi (“echar la llave”, “cerrar la puerta con llave”). *Urteteozunin, sin falta atiai giltze emon* (Irteten zarenean, ahaztu barik ateari giltza eman / atea giltzaz itxi).

3.- *Giltzín*. Giltzapean, giltzaz itxita (“bajo llave”). *Etxe batzutan armaxuk giltzín eotezín* (Etxe batzuetan armairuak giltzaz itxita egoten ziren).

Toribio Etxebarriak dioenez, Eibarren ere horrelatsu esaten da: *giltzian*. Adibide hau ematen digu: “*Aberats entzuna izan arren, giltzian aren etxian ogixa*”.

Gure etxean, etxeko atea bera ere ez zen *giltzín* egoten, eta beste ezer ere ez. Gauzak *giltzín* edukitzeko, zer gorde izan behar. *Txokolati giltzín eukitten ei dabe* (Txokolatea giltzapean izaten omen dute).

Hitz jokoa eginez, honako hau esan genezake ondarrueraz: *Ati giltzín laga eta giltze atin* (Atea giltzaz itxi eta giltza atean bertan utzi). Bizkaiko herri askotan, aldiz, *laga* (utzi) ordez *itxi* erabiltzen dute. Beraz, hauek, gauza bera honela esango lukete: *Ati giltzín itxi eta giltze atin itxi*.

GINBELETA

Daratulua (“taladro para madera”). *Ginbeleta arotzak birrixateben egurrin zuluk etteko* (Daratulua arotzek behar izaten zuten zurean zuloak egiteko).

Ganora gabeko pertsonari deitzeko ere erabiltzen zen izenondo lez. *Lantzoi* berbaren sinonimotzat har dezakegu. *Pertsoni ginbeleta aurixera* (Hori da ganora gabeko pertsona).

GIÑARI

Kinada, keinua, izkin (“amago”). Joko eta jolasetarako erabiltzen genuen gehienbat: futboleant, edo harrapaketetan. *Giñari eitza ta ezin ixan dau atrapa* (Kinada egin dio eta ezin izan du harrapatu). Eten gabe kinadak egiten ari denagatik, *giñaraka* diharduela esango dugu.

GIÑARRI

Arrainak iluntasunean ematen duen distira edo argitasuna. Arrantzaleek, *giñarri* eta *urerri*, ia ia sinonimotzat hartzen dute.

“Giñarri ixaten da, eskami moure brillu ataten dabena izarra letteik. Ori itargirik eztanin. Urerri esateako orrei. Urerri ba... emen-zaz eunez ezta, da gaba ekarten dabenin itargirik ezpara, ataten dau urerri. Iñox eztozu ikusi arraño, arraño gabin... etxin, etxin... axera giñarri”. (Basterretxea Irusta Jon).

(*Giñarri* izaten da ezkata bezala distira ematen duena, izarrek bezala. Hori ilargirik ez dagoenean. Horri *urerri* esaten zaio. *Urerri* ba... egunez hemen zaude, eta gaua ekartzen duenean, ilargirik ez badago *urerri* eragiten du. Inoiz ez al duzu arraina ikusi, arraina gauean.... etxean, etxean... huraxe da *giñarri*)

GIRÚ

Giroa, aroa (“tiempo atmosférico”, “ambiente”). Berba hau gehienetan, eguraldiari dagokionez erabiltzen dugu. *Kanpun otz etten dau, bañe amen barrun giro ederrara* (Kanpoan hotz egiten du, baina, hemen barruan giro ederra egiten du). *Giro eskasara gaur etxetik urteteko* (Giro eskasa egiten du gaur etxetik irteteko).

Bizkaiko beste bazter askotan, *giru* barik *arú* edo *arúe* (aroa) esaten dute. Guk *aru*, atzizkitzat, berba batean baizik ez dugu erabiltzen: *berbaru*, berba+*aru* (berbaroa, berbotsa, hitz-hotsa). Gipuzkoako zenbait herritan, “giro dago” besterik gabe entzungo dugu, “giro ona” aditzera emateko. Guk aldiz, “ona” (ederra, aproposa, edo besteren bat) izenondoa jarri behar izaten diogu. Gure aurrekoei entzuten genien soilik; gure belaunaldikoen artean “ona” gehituta beti. Gutxiagotan, baina, pertsonen arteko egoera aipatuz ere erabiltzen dugu. *Zeuen artin zelako giruakazue-ba?* (Zuen artean nolako giroa daukazue?).

GÍTXI

1.- Gutxi (“poco”). *Sasoi baten biar asko etteben da gitxi irabazi* (Garai batean lan asko egiten zuten, eta gutxi irabazi). *Batzuk esateben gitxi kantatebela etxin. Gu beti gebizen kantaten* (Batzuek zioten gutxi abesten zutela etxean, gu une oro ari ginen kantatzen).

2.- *Gítxi gitxía*. Aipatzen den baino apur bat gutxiago, baina, asko gutxiago ez. Batak besteari gisa honetako erreferentzia ematen badio, *“Zuk atunetan ogeta lau bat mille euro irabaziko zenduzen”* (Zuk hegaluzetan hogeita lauren bat mila euro irabaziko zenituen), solaskideak, hori baino apur bat gutxiago irabazi duela adierazteko, modu honetara erantzungo dio, *“Gítxi gitxía”*; alegia, askoz gutxiago ez.

3.- *Gítxi gorabera*. Gutxi gorabehera (“más o menos”). *Gitxi bat gorabera*” ere esaten dugu. *Erlojoik eta pixoik ezeuanin, gauzak gitxi bat gorabera eiñdde listo* (Ordularirik eta pisurik ez zegoanean, gauzak gutxi gorabehera egiten ziren eta kito).

4.- *Gitxike-gitxike*. Pixkanaka-pixkanaka, apurka-apurka (“poquito a poco”). Guretzat, berba honek, denborari baino gehiago, kantitateari egiten dio aipamen. *Gitxike-gitxike pillo andixe eiñ leike* (Pixkanaka-pixkanaka multzo handia egin daiteke). *Gitxike-gitxike baguz aurea* (Apurka-apurka bagoaz aurrera).

5.- *Gitxíxe*. Apurra, hutsa, gutxi (“una nimiedad”) . Honen sinonimo batzuk baditugu: *apurre, utse. Antxobi sarture, bañe, gitxixe* (Antxoa sartu da, baina, gutxi).

GÍXA

Gidatu (“guiar”, “orientar”). *Antxiñako arrantzalik itxosun izarra kiñ dde mendixakiñ gixátezín* (Antzinako arrantzaleak itsasoan izarrekin eta mendiekin gidatzen ziren).

GIXÍ

1.- Gida (“referencia”). Itsasoan zenbait maniobra egiteko ur azalean uzten ziren kortxo edo buiak gidatzat balio izaten zuten. *Itxosun maniobra batzuk etteko gixi birrixatezan* (Itsasoan zenbait maniobra burutzeko gida behar izaten zen).

2.- Ganora, fundamentua (“fundamento”). Maizenik, ezezka eta ironiaz. *Gixaik eztau ke orrek andriorrek* (Emakume horrek ez dauka fundamenturik). *Gixi baauke orrek!* (Horrek ez du batere ganorarik). *Aurixera gixa baiko pertsoni ixati* (Hori da ganora gabeko pertsona izatea).

GIXONA

1.- Gizona! (“hombre!”). Bokatiboa, deikia. Emakumeen artean, *Ze emakumi!*, bezala, gizonezkoen artean, *Ze gixona! Ze gixona! Bixiga-ero...* (Zer gizona! Bizi al gara?). Gaur, ez harritu, emakume batak besteari, euskaraz ari direlarik, *“Hombre Itziar”* esaten entzuten baduzu.

2.- *Gixona, gixona!* Mutikoen artean, horrela errepikaturik entzuten zenean, bagenekien alarma deia zela, eta arriskua hurbil genuela; beraz, ospa egin behar zen azkar. Une hartan guk

eskuartean generabilen tresnaren (batela, gurdia, bizikleta...) jabea zetorrela iragartzen zitzaigun. Gauza edo tresna bertan behera utzi eta hanka. Animalien artean, beraien etsaia agertzen denean egiten dituzten alarma-soinuen antzerakoa zen errepikapen hau.

GIXONAK E!

Zenbaitetan nahigabea agertzeko eta beste batzuetan kontrako jarrera. *Gixonak e! Ori zelaik eñ leike ba?* (Horregatik! Hori nola egin daiteke).

GIXONTASUNE

Gizontasuna, gizatasuna (“hombría”, “humanidad”). *Batzuk gixontasune sobre eukitten dabe eta beste batzuk ba-pe* (Batzuek gizontasuna soberan izaten dute, eta beste batzuek batere ez).

Gixontasune, gixontasunaz jokatu, gixon portatu, gixona ixan, gixona berbaku ixan. Gisa honetako berbak eta lokuzioak gure herrian eta inguru guztian hitzetik hortzera erabili izan dira, konturatu gabe emakumeak ere bazirela. Izan ere emakume batek ezingo du eduki inoiz “gizontasunik”; zerbaitetan “maisutasunik” lortu ere ez (lortzekotan “*andereñotasuna*”); edo ezingo da inoiz “gizon portatu”. Inoiz entzun ahal dugu, “*emakumetasune, emakumetasunaz jokatu, emakume portatu, emakumi ixan, emakumi berbaku ixan*”? Erabaki handiak, hitz emateak eta abar gizonen artean egiten zirenez, nolabaiteko isla izan behar hizkuntzan. Hizkuntzak dituen “gizonkeriaren” arrasto horiek zuzendu beharko lirатеke. Bai jauna! Eta zergatik ez “bai andea!”.

GÍZA

Altxatu, jaso (“izar”). Arrantzaleen ahotan aditz hau *bela* edo *bandera* berbari lotuta entzuten genuen. *Beli gizata erun dau* (Bela jasota eraman du). *Aiuntamentun an da bandera española gízata* (Udaletxean han dago bandera espainola jasota).

GIZAJU

Gizajoa, gizagaixoa (“infeliz”, “pobrecito”, “desgraciado”). Hiztegiek adierazten dute, izenondo hau gizonezkoei ezartzen zaiela. Bere hiztegian Toribio Etxeberriak honela dio: “*Gizajua: Pobrecito. Solo aplicable a varón*”. Eta ondoren adibidea dakar: “*Mutil gizajua ixa itxo zan*”. Onegia denagatik ere esaten dugu. Bermeon, aldiz, horrelakoari deitzeko berba dotorea erabiltzen dute: *sensillotres*.

Emakumeak nola utziko ditugu bada, horrelako adjektiborik gabe! Guk ondarrutarrok berehala konpontzen ditugu horrelako arazoak. *Gixona gizaju bara, andri, ze ixangora ba? Gizaji!* (Gizona gizajoa baldin bada, andrea zer izango da ba? *Gizaji!*). *Maisabel gizaji amabaik geatuazku!* (Maria Isabel gaixoa amarik gabe geratu zaigu).

GIZENA

Gizena (“grasa”, “sebo”, “manteca”). Berba honekin horixe baino ez dugu adierazten: okelaren koipe zati zuria. *Berak okeli artu te neutzako gizen utse laga* (Berak okela hartu eta niretzat gizen hutsa utzi). Pertsona “gizenarentzat” baditugu beste adjektibo batzuk: *lodixe, totu, galanta*. Metaforara jotzen badugu berriz, *buxi* (buia), *barrilli, masi-barrilli* (kupela); eta itsusiagoak ere bai (*txarrixе, zimarroi...*).

GLOBU

Globoa (“globo”). Elhuyar hiztegiak (*euskara / gaztelania, castellano / vasco*), gaztelaniako “globo” berbari bi aukera ematen dizkio euskaraz: **globoa** eta **puxika**. Guretzat argi eta garbi zegoen “*puxiki*” zer zen: ganaduaren (behi, txahal, idi, zekor) maskuri lehortua, buruhandiek umeak jotzeko erabiltzen zutena. Eta mutil bat ere bai: “*Puxiki*” (hau letra larriz hasita). Ikus, *puxiki*.

Globoa, berriz, gomazko esfera txikia, mutur eta guzti. Muturra ahoan sartu eta puztu egiten genituen nahi genuen neurrira, lehertzen ez zen bitartean. Lehenengoak borobilak eta kolore

batekoak izaten ziren: berdeak, zuriak, horiak, gorriak... Geroago azaldu ziren kolore ugaridunak eta forma desberdinetakoak. Ura ere sartzen genion, nonbaitera bota eta inguruak bustitzeko. Jostailu gustagarria egiten zitzaigun globoa, gurea nahiz inorena izan.

Globoak genituenean, helburua zera zen: norberarena osorik mantenduz besteena leherraraztea. Edonola ere beste norbaiten globoa lehertzea ez zen lan saila gertatzen, baldin eta jabea txikiagoa bazen. Alferrik gure buruak ez genituen arriskuan jartzen, horregatik, ahaleginez, gu baino zaharragoaren globorik ez genuen lehertzen. Inoren globoa lehertzeko teknikarik errazena, piztutako zigarroaz globoa ukitu. *Errementatezanin beste baten globuk atateban zaati politte ixatezan. Geurin zaati ezgazkun asko gustaten, globobaik geatzen giñan-da* (Lehertzen zenean, beste norbaiten globoak ateratzen zuen zarata polita izaten zen. Gurearen zarata ez zitzaigun asko gustatzen, globorik gabe geratzen baikinena).

GOBERNA

1.- Zaindu, jaso, txukundu, jaten eman, garbitu, jantzi (“atender”, “cuidar”). Testuinguru ugaritarako balio digu: *etxi goberna, umi goberna, txarrix goberna, aziendi goberna, lemi goberna. Ontxe gobernarot umi* (Oraintxe garbitu, aldatu eta jaten eman diot umeari). *Lelengo gobernaxun etxi* (Lehenbizi jaso ezazu etxea).

2.- *Lemi goberna*. Lema zaindu eta eramane (“guiar el barco”). *Patroik ezibanin antxe eotezan besten bat lemi gobernateko* (Patroiak ezin zuenean hantxe egoten zen beste norbait lema zaintzeko).

Arrantzaleentzat ardura handiko lana, txalupa zuzen eta taxuz eramatea, batez ere eguraldi txarretan. Hori *atzekun* (patroia, txalupa-burua, lemazaina) eginkizuna izaten zen.

GOBERNU

1.- Kuxidadea, txukuntasuna, jasotasuna (“pulcritud”, “aseo”, “orden”). Baina, ironiaz esaten denez, justu kontrakoa esan nahi du, hots, txukuntasun falta. *Aurixera gobernu!* (Hori da kuxidadea!).

2.- Gobernua (“gobierno”). Orain “*Euskal Gobernu*” (Eusko Jaurlaritza) ere bai; baina, garai batean *Frantziko Gobernu* eta *Españiko Gobernu* (Francoren Gobernua).

GOGOTSU

Gogotsua (“aplicada/o”, “laboriosa/o”). Berba hau Maritxu Egigureni entzun nion eskolari buruzko testuinguruan erabiltzen. Gazteen artean nekez entzungo dugu. *Ni te aizti, bixok ibilli giñan eskolan mojetan. Nire aizti gogotsu zan; nik ostea, eneban nai ixaten eskola juteik, al neban guztin etneban kiesik* (Ni eta ahizpa, biok aritu ginen mojen eskolan. Nire ahizpa gogotsua zen; nik berriz, ez nuen eskolara joaterik nahi izaten, ahal nuen guztian egiten nuen piper).

GOIBURU

Sareak, bi alde nagusietan, bai kortxoko alderdian eta bai berunekoa, izaten dituen errefortzuak, hots, hari lodiagoz eta sendoagoz buruturiko sare zatiak.

“Sari konpontzeko olezko orratzak ibiltten genduzen. Orratz txikixak treñan malla txikixe etteko, eta andixak goiburu enbizaneako. Arixape bardiñ, meiauak eta lodixauak; oneik goiburuntzako. Ze, treñak eukitteban, kortxun partetik eta beunan partetik, alderdi bixetatik, goiburu esateakona. Beuneko alderdikuai “beun parti”-be esaten geuntzan; bañe an-be iual, malla andixaua ari lodixauaz eiñdde”. (Badiola Arantzamendi Sole).

(Sarea konpontzeko zurezko orratzak erabiltzen genituen. Orratz txikiak sarearen maila txikiak konpontzeko, eta handiak goiburu konpondu nahiz osatu behar zenerako. Hariak ere berdin, meheagoak eta lodiagoak; hauek goibururako. Izan ere, sareak izaten zuen kortxoaren alderditik eta berunaren alderditik, beraz alde bietatik, goiburu deitzen zitzaiona. Beruneko aldekoari, “berun aldea” ere deitzen genion; baina, han ere berdin, maila handiagoa hari lodiagoz egina).

Francisco Javier Arrietak ere ematen digu “goiburuari” buruzko argibiderik (*Itsaso aldetik*. 105. orrialdean). Begoña Arauco-ri jasotako informazio azalduz honela dio:

“Treina soka armatu behar da. Goian kortxoak joaten dira, eta behean berunak. Horren arabera goiburuak ipiñi behar dira. Goiburuak errefortzuak dira. Lehenengo, kortxoetatik hasi eta papurainoko goiburua ipintzen da (kortxoetako goiburua). Gero papuaren beheko aldetik berunetarinoko goiburua ipintzen da (berunetako goiburua). Goiburuak 100 metroko piezetan ekartzen deutsiez andreei”.

GOIKOTORREKO DÉNDI

Goiko Torre denda. Bi sarrera zeuzkan: bata, Kale Handitik elizara doan kaletik (*Kalekutzetik*), eta bestea auzoko eskaileretatik. Noski, bigarren sarrera hau erabiltzeko eskubidea auzoek baizik ez genuen. Beste inor ez zen handik igarotzen. Gu hirugarren solairuan bizi ginen; etxetik irten, eskailera batzuk igo eta elizako atarira irteten ginen amen batean. Denda hura gure etxeko “despentsatzat” hartzen genuen. Nahiz eta kalera ematen zuen atea itxita egon, barruko aldetik, auzoko eskaileretatik, joan eta beti irekitzen ziguten. Edozein ordutan ematen ziguten behar genuen jeneroa, nahiz eta gehienetan dirurik gabe joaten ginen. Luzianok apuntatzen zuen eramaten genuena eta hilaren bukaeran amak ordaintzen zuen, hurrengo hilean berriro zorretan hasteko.

Nortzuk ziren *Goiko Torre*koak? Luziano Ibaibarriaga Areitio eta Gregori Solozabal Mandiola. Hauen seme-alabak, zaharrenetik gazteenera: Eurne, Sabin, Jose Luis.

Luzianoren aita, Domingo, ondarrutarra zen, *Burgo* baserrikoen lehengusua. Ama, berriz, Maria, Bariñako *Zubiaurre* tabernakoa. Ikus, *Torri*.

Gregori, Bariñakoa zen. Bere gurasoak: Josefa eta Jose Miguel. *Goiko Torre*ko Eurnek azaldu zidanez, amaren nortasun agirian, bigarren deituratzat Mendiola agertzen da, ordea, beraiek beti Mandiola idatzi izan zuten.

GOI TAPÁU

Zeru lainotua, zeru estalia. (“cielo cubierto”). Eguzkia irten bai, egunero bezala, baina ikusi ez. *Gaur-be goi tapau dakau. Eueldi tristi* (Gaur ere zeru lainotua daukagu. Eguraldi tristea).

GOITIBERI

Goitibehera (“carrito deslizador con el que juegan las/los niñas/os”). *Mutill* batzuk abillazin goitiberak etten. *Ol* batzukiñ dde lau burbilleaz otzin etteben goitiberi (Mutil batzuk trebeak ziren goitibeherak egiten. Zenbait ohol eta lau gurpilekin berehala egiten zuten goitibehera).

***“Lantzín-lantzín bolanderata juten giñan Drongenea. On botoiai saka etti naikure, bañe, ordun sue biztu enbizan. Juten giñan Drongenea, ta pezeti-ero ixatezan. Guk etten gendun muntu, te amarratu. Txokolatenekuk euken goitiberi. Areik gu baño gexa jutezín, de areik goitiberi euken. Eurak eukena kargatebenín, gero gure muntutxo bi kargaten genduzen, antxe gañín ipiñi tte, Artan bera etorten giñan goitiberan. Jose Mari Txokolate ixatezan goitiberi manejatebana. Areik batzutan iru ero lau anaxarreba jutezín. Ozpalak debalde emoten zittuen, bañe, bolanderakattik erril bi-ero, pezeti-ero pagaten geuntzan Drongei. Enbazu kentzen geuntzan, bañe, paga enbir”.* (Arauco Akarregi Begoña).**

(Noizbehinka *bolanderata*ra joaten ginen. Orain, botoi bat sakatzea aski da, baina, orduan sua biztu egin behar zen. “*Dongre*”ren zerrategira joaten ginen, eta pezeta-edo ordaintzen genuen. Pila egiten genuen, eta lotu. “*Txokolate*” familiakoek zeukaten goitibehera. Haiek gu baino maizago joaten ziren, eta goitibehera zeukaten. Beraiek pilatutakoa kargatzen zutenean, gure bi pilatxo kargatzen genituen, gainean ipini eta herrirantz etortzen ginen goitibeheran. Jose Mari “*Txokolate*” izaten zen goitibehera gidatzen zuena. Haiek, batzuetan, hiru edo lau neba-arreba joaten ziren. Enbor azalak dohain ematen zituzten, ordea, *bolanderengatik* bi erreale-edo, pezeta bat-edo ordaintzen genion “*Dongre*”ri. Enbarazua libratzen genion, baina, ordaindu egin behar). Ikus, *bolanderak* (BOLANDERI, 3) eta *Dronge*.

GOITTARRAK

Euskal Herriko kostaldeko arrantzaleentzat *goittarrak* (goitarrak) norbera baino ekialderago bizi zena zen. Ondarrutarrentzat adibidez, garbi zegoen, *goittarrak* gipuzkoar arrantzaleak zirela (mutrikuar, zumaiar, getariar, oriotar, donostiar, pasaiatar, hondarribiar). Lehenago debarrak eta zaraustarrak (arrantzaleak zirenean) ere izango ziren, baina, aspaldiko urteetan ez. Mendebaldekoak, aldiz, *beittarrak* (lekeitiar, elantxobetar, bermeotar, eta abar).

Ekialderago dagoenari *goittarra* esatea nondik norakoa ote? Auskalo! Arrantzaleek argi eta garbi zeukaten ekialdea goia zela, eta mendebaldea behea.

Errioxan (Ezcaray-n) gaudela, behin baino gehiagotan entzun izan diet bilbotarrei honako esaldi hau gaztelania batuan, noski: “*Voy a bajar a Bilbao*”. Eta, aldiz, Bilbotik Ezcaray-ra: “*Subir a Ezcaray*”. Bilbo Ezcaray baino iparralderago dago. Hala ere ura Ezcaraytik Bilbora joango litzateke (itsasora) eta ez alderantziz. Beraz, zein da goia eta zein behea?

“*Kalian gora, kalia bera, kalia gora, zezena*” ere kantatzen dugu. Baina, honek ez du esan nahi zezena zebilen kale horretan aldaparik zegoenik. Kalea, lehenik norabide batean eta ondoren kontrakoan besterik ez du esan nahi. *Kalin iblli ga gora ta bera*, hots, ordekan, lehenik alde batera eta gero bestera.

GOITTEBEI

Goiak eta beheak, goitik behera, osorik, dena (“totalmente”). *Txalopi barriztu eta pinttarabe goitte bei* (Txalupa berritu eta margotu dute goitik behera). *Etxi goi tte bei pinttarabe* (Etxea goitik behera margotu dute).

GÓLFU

1.- Alproja, parranda zalea (“golfo”). *Golfuranak diroik eziñ ixaten dau aurreatu* (Alproja denak dirurik ezin izaten du aurreratu). *Golfuk etxekalte ixatendiz* (Alprojak etxekalte izaten dira).

Garai batean, mutilak bai, baina, neska alproja parranda zalerik ez zegoen. Orain ordea, neskak mutilak bezain alprojak daude. Eta nola deitu horrelako neskei? *Golfi?*

2.- *Golfexi*. Alprojakeria (“golfería”). *Golfexi baño besteik eztabille orreik* (Horiek alprojakeria besterik ez darabilte). *Betiabiz orreik golfexan* (Beti dabiltza horiek alprojakerian).

GOLPEKO ARRAÑE

Bat-batean itsasoan agertzen den arrain multzo handia. Horrelakoetan asko harrapatzen da. Ikus, *arrañ golpi*.

GÓLPPI

1.- Golpea (“golpe”). Pluralean, *golpik*, guk nonahi hartzen genituen. *Golpik sarri artzen genduzen; batzuk iñok emon baikuk, eta zeozeñek emondaku-pe bai. Batez-be eskolan emondakuk* (Golpeak maiz hartzen genituen; batzuk inork eman gabekoak, baina, beste norbaitek emandakoak ere bai. Batez ere eskolan ematen zizkigutenak).

2.- Ustekabeko nahigabe handiren baten astindua. *Semi ittogakue itxosun. Ederra golpi!* (Semea ito zaie itsasoan. A zelako nahigabea!).

GÓLPIN

Istant batean, lipar batean, berehala (“en seguida”, “inmediatamente”). Badugu honen sinonimorik: *otzin, derrepentin. Au biarrau danon artin golpin amattukou* (Lan hau denon artean lipar batean bukatuko dugu). *Jun eiñtzan bañe golpin etorri zan* (Joan egin zen baina, berehala itzuli zen). *Neuk preunti amattu orduko, golpin erantzuzta* (Nik galdera bukatu orduko, berehala, erantzun dit).

GONBITTO LARRIXE

Oka egiteko gogoa, goragalea (“nausea”). Janariren batek nahiz beste zerbaitek eragin dezake *gonbitto larrixe* (oka egiteko gogoa). *Tripakalluk jaten euazen da aretten usañak gonbitto larrixe emozta* (Tripakiak jaten zeuden eta haien usainak goragalea eman dit).

Metafora gisara ere badu honek presentzia gure berbetan. Pertsona batek bere jokaera edo jarrera medio *gonbitto larrixe* (nazka) eman dezake. *Asire berbetan da gonbitto larrixe emozta* (Hasi da hizketan eta goragalea eman dit).

Orain inor ez da behartzen soldaduskara joatera. Hori ez zen, ordea berez etorri. “Intsumisoen” borrokari esker lortu zen. Laurogeigarren hamarkada (1980-1990) inguruan zela uste dut, Ondarroako intsumisoek pankarta bat jarri zuten plazatik zuhaizti aldera zintzilik, errima eta guzti: *Kode penal barrixe; gonbitto larrixe*. Alegia, garai hartan argitara eman zen kode penala ez zutela inolaz ere gogoko, eta ez zutela onartzen. Hori da norbere herriko berbetari etekina ateratzea jator.

GONBITTUK

1.- Gonbitoak (“vómitos”). Singularrean inoiz ere ez. *Gonbittuk*, bota besterik ez dira egiten. “Pastel” hura beste norbaitek jaso behar izaten du. Botatzea eta jasotzea txandaka denean, gaitzerdi.

2.- *Gonbittuk botá*. Oka egin (“vomitar”). Gaixorik edo ondoezik egon gabe, *gonbittuk* egoera jakin batzuetan botatzen ziren: mozkortuta, autoz nahiz trenez bidaiatzean zorabiatuta, eta itsasoan ere bai. *Patxi eskurtziñoiñ maria eiñdde ta gonbittuk botattuz* (Patxi txangoan zorabiatu egin da eta oka egin du). Autobusak ez ziren abiadura handian ibiltzen, eta leihotik burua atera eta kanpora botatzen ziren, baina, ez beti.

GÓNI

Gona (“falda”). *Ordun andrazkuk ezeben prakaik jazten. Plantxa bai makiña bat bañe, jantzi ez; danak gonákiñ* (Garai hartan emakumeek ez zuten galtzarik janzen. Lisatu bai makina bat, ordea, jantzi ez; denak gonekin).

Adin batetik gorako emakumeek, gona beltza baino ez zuten erabiltzen; beltza eta ia lurrerrainokoa. Poliki-poliki hasi ziren gonak gorantz. Hala ere, belaunetatik gora inoiz ere ez. Minigonak-eta, geroko kontuak dira. Koloreekin ere kontuz ibili behar zen.

Ageriko gonaren azpian beste bat zegoen: *azpiko goni, barruko goni*. Azpikoa, gainekoarekin estali behar zen ondo. *Emakumi! Azpiko goni daruzu bistan* (Emakumea! Barruko gona bistan daramazu!).

“*Gona gorri-gorria zazpi jostunek josia*”, aspaldiko abestia da, baina, garai hartan, Ondarroan behinik behin, nik ez nuen gona gorri asko ikusten.

GÓOR

Gogor (“duramente”). *Amak goor eitza umiai* (Amak gogor egin dio haurrari).

Aditzondo honen aditz maiteenak: *eiñ, jokatu, ibilli, artu, erantzun...* Gogor egitea, agintea zuenari zegokion (amari, aitari, maistrari, maisuari, apaizari...).

Gogor erantzutea, bestelako kontua zen. *Semik goor erantzutza attai* (Semeak gogor erantzun dio aitari). Gaizki ikusita zegoen jokaera. Beraz, horrela portatzen zenak bazekien ondorio mikatzak izango zituela.

GOORRA

1.- Gogorra (“dura/o”). *Burdiñi tte arrixe, len goorrazin de on-be bai* (Burdina eta harria lehen gogorrak ziren, eta baita orain ere). *Guk ogi goorrik ez gendun nai ixaten* (Guk ogi gogorrik ez genuen nahi izaten).

2.- Jokabide baten aurrean ulertezina agertzen duenak erabiltzen du berba hau. *Zuri goorrara gero-e! Semiai ez erreteko esateotzazu ta zeuk mundun dazen ziarro guztik erreteozuz!* (Zure jokabideak ez du ez hanka eta ez buru! Semeari ez erretzeko esan, eta zu eten gabe erretzen ari zara).

GORÁ-GORAKA ASI

Oihuka hasi (“subir de tono”, “comenzar a vociferar”). *Notezixi emonetzanin gora-goraka asiaztan* (Berria eman nionean bere onetik irtenda hasi zitzaidan oihuka).

GORÁN-GÓRAN

Gorantz (“hacia arriba”). *Joban baloi te goran-goran botaban* (Jo zuen baloia eta gorantz bota zuen). *Globuk goran-goran juntzin* (Globoak gorantz joan ziren).

GORANTZIXAK

Goraintziak, eskumuinak (“recuerdos”). Gure inguruan, bizkaieraz mintzatzen diren herrietan “goraintziak”, eta gipuzkeraz egiten denetan “eskumiñak”. “Gorantzi” bat inori ez zitzaion igortzen, “gorantzixak” baizik. Goraintziak egiten ziren bidali (*bixaldu*), eman (*emon*) eta jaso (*artu*). *Aspaldixan Domekan falti artute neuan. Gaxoik eida. Gaur gorantzixak bixalduztaz koñatiaz* (Aspaldian Domekaren falta hartuta nengoen. Gaixorik omen dago. Gaur goraintziak bidali dizkit koinatarekin). *Atzo Mirenek gorantzixak emoztazen aman partez* (Atzo Mirenek eskumuinak eman zizkidan amaren partez).

Garai hartan berba hau, guk, erabili baino maizago entzun egiten genuen. Izan ere guk ez genion inori goraintzirik bidaltzen, eta jaso ere ez inorengandik.

Aita etxean gertatzen zenean, alegia, itsasoan ez zegoenean, ama “*jo ta fuego*” (bazkaria zela, arropak zirela...) etxean, eta aita lagunengana basoerdi batzuk edatera. Itzultzean aitak: “*Andra batek gorantzixak emoztaz zeutzako*” (Emakume batek eskumuinak eman dizkit zuretzat). Edo: “*Gixon batek esazta aspaldixan ezattule ikusi* (Gizon batek esan dit aspaldian ez zaituela ikusi). Amak, bestelako xehetasunik eskatu gabe, berehala igartzen zuen emakume edo gizon hori nor zen. Gu sarri izaten ginen horren lekuko.

GORBETI

Gorbata (“corbata”). *Gorbeti* (era honetara gure aurrekoek ahoskatzen zuten), *gorbati*, *korbati*, hiru era hauetara entzun daiteke gure artean. Noiz jantzen zen? Jende soilak, arrantzalerik pobreenek ere, ezkontzetan. *Kanpax an junde gorbata ta guzti zentelli baño dotoria* (“*Kanpax*” han joan da gorbata jantzita dotore baino dotoreago).

GORDIÑE

Gordina, sasoikoa, sendoa (“joven”, “robusto/a”, “vigoroso/a”). Egin gabeko janariaz aparte, pertsonari ezartzen zaionean adjektibo honek “osasuntsu eta sasoikoa” ematen du aditzera. *Patxi ondioik gordiñera* (Patxi oraindik sasoiko dago). Bere esanahia areagotu nahi denean: *gordin-gordiñe*. *Okeli gordin-gordiñe atazte* (Okela, gordin-gordina atera didate).

GORGOLLE

Zintzur-sagarra (“nuez de la garganta”). *Gorgollin jo nau te miñ eizte* (Zintzur sagarrean jo nau eta min egin dit). Soilik *intxaurre* ere deitzen zaio testuingurua argia denean. *Intxaurren emoztat* (Zintzur-sagarrean eman diot).

GÓRI EMÓN

1.- Gorespena, laudorioa (“elogio”, “alabanza”). Zentzu honetan, oso gutxitan erabiltzen dugu. *Gaur estropari irabaztai gori emotze areik* (Gaur estropada irabazteari laudorio eman diote haiek itxuran).

2.- Haserre egin (“reñir”). Zentzu honetan, ironiaz, demanda, errieta, eta zenbait testuingurutan jipoia ere adieraz dezake. *Onzuz etxea? Amak gori emongotzu* (Orain zoaz, hain berandu, etxera? A zelako demanda egingo dizun amak!).

Honen sinonimoa “*gori ata*” ere berdin-berdin erabiltzen dugu. *Arrañeta eza jun? Attak gori atakotzu* (Arrain bila ez al zara joan? Aitak errieta latza egingo dizu).

GORITTU

- 1.- Goritu (“ponerse al rojo”). *Zartañi sutan lagarot eta gorittu eiñgazta* (Zartagina sutan utzi dut eta goritu egin zait).
- 2.- Haserre bizian jarri (“enardecer”, “excitar”). *Atte, gaur, asarratu ez, gorittu eiñdde* (Aita gaur, haserretu ez bakarrik, goritu ere egin da).

GORIXE

Goria (“ardiente”, “incandescente”). *Burdiña gorixai kolpe ettemotzazu baakixu ze pasakoatzun: esku erre* (Burdina goriari heltzen badiozu, badakizu zer gertatuko zaizun: eskua erre).

Ordea, goria burdina egon daiteke, baina, bai pertsona ere. Pertsona, burdina bezala, lehenik berotu egiten da, hots, haserretu, eta gehiago berotzen baldin bada, goritu, sutan jarri; batzuei nekez gertatzen zaie hau, eta beste batzuei aise. *Osaba Jesus ikusiro. Gorixa euan...!* (Osaba Jesus ikusi dut. Oso haserre zegoen).

GORPUZ DE ARIMA

Jo eta ke! (“con todo el animo y empeño”). Zer baitetan ahalegin osoz, zentzumen guztiak hartara jarrita aritzea, *gorpuz de arima* jardutea da. *Etxi zuritzen ebillen gorpuz de arima* (Etxea zuritzen ari zen jo eta ke).

GÓRRA

1.- Gorra (“sorda/o”). Entzumenik gabeko pertsona, oso gutxi entzuten duena. *Orrek eztotzu ixentzungo gorrara-ta* (Horrek ez dizu ezer entzungo, gorra baita). *Goiko gizona gorrara* (Goiko gizona gorra da).

Beste batzuk ere izango ziren, baina nik gogoan ditudan gorra bi: Jose “*Gorra*” eta “*Kikirri*”. Kale Handian beste emakume gor bat ere bizi omen zen: Jospa “*Gorra*”. Nik ez nuen ezagutu.

Jose “*Gorra*” (Jose “*Latxanbre*”) kale garbitzailea zen eta *zamarreru* (zakarbiltzailea) ere bai. Gure kalean bera ibiltzen zen. Orain *Alai* taberna dagoen lekuan *Sagasta* taberna zegoen. Hortik, kalean gora elizarako bidea hartu eta ezkerretara zegoen lehene *entradan* (atarian) bizi zen. Txapel gorria jantzita (beste kale garbitzaile guztiak legez) asto eta gurdi, turuta joaz igarotzen zen *Mollatik* (Nasa Kaletik). Bakean ez genion uzten.

“*Kikirri*” Kale Handian bizi zen. Paketeak banatzen aritzen zen. Etxerik etxe hilea moztan ere bai (merkeago egiten zuen); baita koltxoi eta jergoiak konpontzen ere. Ez zuen ezer entzuten; baina, lana egin ondoren, *Zemata?* (zenbat da?) galdetzean berehala erantzuten omen zuen.

Azkenean “*Kikirri*” (*gizaju*) gorraren prototipo bihurtu zen herrian, eta ondorengo belaunaldikoek, *gorra* esan ordez, “*Kikirri*” esaten dute: *Orrek Kikirriauke* (Horrek *kikirri* dauka / gorraizea du).

2.- Gorraizea, gortasuna (“sordera”, “sordera lijera”). Batzuetan adinak ekarritako arazoa izaten da, eta beste batzuetan gaixotasuna, jaiotzetik edo geroago sortua. *Gaur eztoztazu ix-be entzuten. Gorraakazu-ala?* (Gaur ez didazu ezer entzuten. Gorraizea al duzu?).

Gorraizea, entzun nahi ez ditugun berrien aurrean denoi etortzen zaigu apur bat.

GORRINGU

1.- Gorringoa. Ikus, *arrautza gorringu*.

2.- Karramarro mota bat. Gorputz borobilekoa, kolore gorrixka izaten zuen. Mota hau ez zen oso arrunta. Noizetik noizera harrapatzen genuen. *Gaur gorringuk nai genduzen atrapa bañe, bat bakarrik toparou* (Gaur *gorringu* deituriko karramarroak harrapatu nahi genituen, baina, bat baino ez dugu aurkitu).

GORRIXAK

1.- Sozialistak eta komunistak. 1936ko gerran Francoren kontra gerra egin zutenak (euskaldun abertzaleez aparte). *Lelengo Francoaz ibilli zan, bañe gero gorrixeta pasa zan* (Lehenik Francorekin aritu zen baina, gero gorrien alde jardun zuen). Komunista zirenengatik makina bat bider entzun dugu: *Ori, piper lataku baño gorrixauara* (Hori, latako piperra baino gorriagoa da).

2.- Gorriak (“moradas”). *Gorrixak*, ikusi eta pasa egiten ziren. Nahigabe eta larrialdi gogorrek bizi izan duenagatik esaten da gorriak ikusi edo gorriak pasa dituela. *Gerra ostin gorrixak pasa genduzen* (Gerra ostean latzak pasatu genituen).

GORRIXE

1.- Gorria (“rojo/a”). *Elix lora gorriz beteta euan* (Eliza lore gorriz beteta zegoen).

Gorrix zer zen edo izan zitekeen? Besteak beste, odola, txapela (errekete, aguazil, kalegarbitzaile, eta ezpata-dantzariena), arraina, negua, gona (neska dantzariena), arrosa, tomatea, sagarra, gerezia, marrubia, piperra, lepoko zapia, apaizaren kasuila, akolitoen sotana, txalupa, batela eta geure bizkarra udako lehen eguzkiak emandakoan.

2.- Antxoa edo sardina multzo handia, oraindik ur azalera bistaratu baino lehen (“cardumen”). Arrain multzo handi hori azaletik metro batzuetara dagoenean, ura kolorez aldatzen hasten da; txokolate kolore iluna hartzen du urak. Horri deitzen zaio *gorrix*. Apur bat geroago, arrain multzo hori azalera irteten da izurdeen lanari esker. Bildu-bilduan ur azalera ateratzen dutenean hasten dira jaten eta jolasten: *manddubi* (txontxorroa: “manjua”).

“Ixurdak antxobi topaten dabenin, etten dabe batu eta gora ataten astendi. Ixurdak orretan famauti. Alako baten ure etten da aldatu. Urak kolore gorrix artzen dau ixurdak antxobi ur azalea ata baño len. Segixan konturatzen giñan: “Or dator gorrix, or dator gorrix”. Eta alako baten ur azal-azalea ataten dabe arrañe da gora botaten asten di, uretati-pe kanpoa, eta jaten. Orire manddubi. Bañe ur azalea ata baño len ure kolorez aldatzen dator: gorrix”. (Badiola Urresti Joseba).

(Izurdeek antxoa aurkitzen dutenean, bildu egiten dute eta gora ateratzen hasten dira. Izurdeek talde-estrategia aparta dute horretarako. Halako batean ura aldatu egiten da kolorez. Izurdeek antxoa ur azalera atera baino lehen urak kolore gorria hartzen du. Berehala konturatzen ginen: “Hor dator *gorrix*, hor dator *gorrix*”. Halako batean ur azal-azalera ateratzen dute arraina, eta gora botatzen hasten dira uretatik kanpora, eta jaten. Hori, *manddubi*, txontxorroa, da).

“Ixurdak antxobi ero sardiñi atatebenin, bera arrañe baño lena ikustezan kolori. Baltz, olakoxe txokolate kolori atateban”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Izurdeek antxoa edo sardina ateratzen zutenean, arraina bera baino lehenago kolorea ikusten zen. Kolore iluna, txokolate kolorea ematen zion urari).

Arrantzale batzuek esan arren, *berdel gorrix* ez dela esaten, *berdel blankuri* baizik, aitari hartutako grabazioetan azaltzen zait.

“Ordun berdeletan ibilltzezan kazan, ala ta erria, ala ta erria, ala ta erria; atzaparra-pe gasta. Alaxe atrapatezan ordun. Bañe on oneik eukitten dabe beian beune ta gorutz piti; eta distantzixan distantzixan zortzi ero beatzi amo-ta. Da erriandoruzela, baakixu, berdel gorrix eoten da-ba, da joten dabenin berdel gorrixak, aiba koño, beatzi-tte, gora segixan. Olaik artu te banan-banan ibillibaik, ra-ra soltaten dabe ta erria ostabe”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Garai batean berdeletan egiten zen ehizean, txalupa martxan doala, bota eta jaso, bota eta jaso, bota eta jaso, hatzak ere gastatu. Garai batean horrela harrapatzen zen. Baina, orain horretan dabilzanek izaten dute behean beruna eta gorantz pita; eta tartekatuta sei edo zortzi amu. Aparailua bota, eta, arrain multzo handiak egoten direnez, horrelako multzo bat jotzen dutenean, bederatzinaka-eta, harrapatzen dituzte. Horrela hartu, eta banan-banan askatzen ibili gabe, denak batera askatzen dituzte eta bota berriro aparailua).

3.- *Gorrixé atá*. Izurdeek, itsaso hondoan antxoa multzoa aurkitu, bildu ondo, eta poliki-poliki gorantz ekarriz, eta sakabanatzen utzi gabe multzo batu-batuan azalera atera. Testuinguru horretan, maniobra horri deitzen diote arrantzaleek *gorrixé atá*”.

“Sasoi baten, antxobi topa naibenin, txalopak ixurdai segike ibilttezin, eun guztin ixurdan atzetik. Da ixurdak beti ezeben ataten gorrixé, bañe batzutan bai. Da gorrixé atatebenin prepaatezin etxari etteko. Arraiñ masi azalea etorrenin uran kolori kanbixa ettezan; txokolate kolori artzeban urak. Patroi batzuk, famauk zinak, beste batzupaño ariña igarteotzen gorrixai. Orretan famau zan Pedro Atanasio”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Garai batean, itsasoan antxoa aurkitu nahi zutenean, txalopak izurdeei jarraituz aritzen ziren, egun osoan izurdeen atzetik. Eta izurdeek beti ez zuten ateratzen “gorrixé”, baina, batzuetan bai. Eta izurdeek “gorrixé” ateratzen zutenean prestatzen zuten sarea itsasoratzeke. Arrain multzoa azalera zetorrenean, ura kolorez aldatzen zen; txokolate kolorea hartzen zuen urak. Patroi batzuek, trebeak zirenek, beste batzuek baino azkarrago antzematen zioten “gorrixé”ri. Horretan Pedro Atanasio zen aparta). Ikus, Pedro Atanasio.

4.- *Gorrixé atá*. Istilua sortu (“montar follón”). Danok geuazen bake-bakin. Bazkaxe amaitzen gazela etorri zan bera. Koñatuaz asi zan diskutiuten, da zelako gorrixé ataban! (Denok geunden bake-bakean. Bazkaria bukatzen ari ginela etorri zen. Koinatuarekin eztabaidan hasi eta istilu ikaragarria sortu zuen). Sartu zan da danen aurrin eroze esaten asiaztan. Enetzan parkatu. Zelako gorrixé atá netzan! (Sartu zen, eta denen aurrean sekulakoak esaten hasi zitzaidan. Ez nion barkatu. Aurpegi eman, eta ikaragarritzko istilua sortu nion).

1969ko udazkenean, Andoni (Arrizabalaga Basterretxea) gure anaiari, epaiketa militarra egin eta heriotza zigorra eman zioten. Epaiketa hartan epaitua izan zen Jesus Mari Aramaio Etxaburuk kontatzen du, Burgosko epaimahai militarren buruak deklaratzera deitu zionean, Andonik “ontxe atakot gorrixé” berari esan (aldamenean baitzeukan), zutitu eta euskaraz hasi zela epaileak esaten zionari jaramonik egin gabe. Andoni euskaraz mintzatzen, epailea builaka bere onetik aterata, barruan zeuden poliziak urduri, ikaragarritzko tentsioa eta istilua sortu zela: *oixera gorrixé atati* (hori da *gorrixé* ateratzea). Egoera eta testuinguru hartan, Andonik barbarik proposena erabili zuen.

5.- *Gorrixin*. Egoera gorrian, ezertxo ere gabe (“sin nada”). Dana jatzen, da gorrixin laaben (Dena jan zioten eta egoera gorrian utzi zuten). *Gurasuk iltzinin gorrixin geatu zan* (Gurasoak hil zirenean, ezer gabe geratu zen).

GORROTU

1.- Gorrotoa (“odio”). Gure aurrekoen ahotan sarriago, *gorratu*. Gauza bat da ezinikusia, hots, nahiago ez ikustea, eta bestea, *gorrotu*, ikustea nahi, baina, gaizki ikustea. *Anaxiai gorroturotza orrek* (Horrek anaiari gorrotoa dio).

2.- *Gorrotu artú*. Gorrotoa hartu. *Ama mankabanetik gorrotu artutzat* (Ama jipoitu zuenetik gorrotoa hartu diot).

GORRÚ

Karkaxa, gorroa (“lapo”, “gargajo”). Ahotik kanporatzen den erdi solidotutako karkaxa. Adin handiko gizonezkoak, gehienetan erretzaile porrokatuak, ikusten genituen kalean *gorru* botatzen, eta horregatik *gorru*, “gizon zaharrekin” lotzen genuen. Salbuespenak salbuespen, garai hartan emakume erretzailerik ez zen, eta andrari ez genuen inoiz ikusten kalean *gorru* botatzen. *Makuluaz dun aettek gixon zarrak botaraben gorru zapaldurot* (Makuluarekin doan gizon zahar hark bota duen gorroa zapaldu dut). *Sekule ikusizu andrazkoik kalin gorru botaten?* (Sekula santan ikusi al duzu emakumerik kalean gorroa botatzen?)

Gu oso gazteak ginenela, Ostiral Santuko prozesioan, erromatarrez jantzita joaten ziren (*palazeruk*) Jesukristoren irudia zainduz. Horietako bat, adinekoea zen: “*Diopill*”. Kale Handian bizi zen. Gu konturatzen ginen hark (zaharra izanik, ohikoa) ikaragarritzko karkaxak botatzen zituela. Horregatik garai hartan gure artean famatua zen *Diopillen gorru* (“*Diopill*”en gorroa). Ikus, *Diopill*. *Guk Diopill sarri ikusten gendun gorru botaten, bañe, beste gixon zar askok*

botateban kalin gorru (Guk “*Diopill*” sarri ikusten genuen gorroa botatzen, baina, beste gizon zahar askok botatzen zuen kalean gorroa).

GORUTZIN

Gorantz joatean, gorantzkoan (“al ir hacia arriba”). Honen sinonimoa, *goruzkun*. *Gorutzin ixikonea sartukona* (Gorantz joatean izebaren etxera sartuko naiz). *Gorutzin neuk artukot ogixe* (Gorantzkoan nik hartuko dut ogia).

GOSETU

Gosetu (“sentir hambre”). *Nearrez asire ta ori umioi goseture* (Negarrez hasi da-eta, ume hori gosetu da).

GOSEZTU

Sabelkoia, gosebera, goseztoa (“comilón/a”, “hambrón/a”). Janariari neurririk gabeko zaletasuna agertzen diona; aurrean duen janaria golpetik eta azkar irentsi beharrak galtzen duena. Umeak janariaren aurrean horrelako jarrera agertzen duenean, gehienetan ez zaio *goseztu* deitzen; aski izaten da, goseztoekin konparatzea: *Goseztu morun ezexu jan* (Goseztoek bezala ez ezazu jan).

Goseztoak lehen baziren eta orain ere bai. Orain jarrera hori duenari “bulimikoa” deitu beharko genioke; baina, lehen *goseztu*. *Zure laune gosezto andibata* (Zure laguna gosezto galanta da).

GOSÍ

1.- Gosea (“hambre”). *Gure aurrekuk, danak ez bañe batzuk, pasabaiko gosi, etenbaiku eukitteben*. *Gure denporan gosi ero jateko gou sentiu orduko jaten gendun, eta on, gosi sentiu aurretik* (Gure aurrekoek, denek ez, baina, batzuek, eten gabeko gosea pasa zuten. Gure garaian, gosea edo jateko gogoa sentitu bezain pronto jaten genuen, eta orain, gosea nabaritu orduko). Entzun besterik ez genuen egiten *gosi* berba. Sentitzen genuena ez baitzen gosea, jateko gogoa baizik. Guk gosea bera ez genuen ezagutu, baina, bai gosea pasatu zuten batzuk. Nahi genuenez asetzen ez ginen arren, gurea ez zen *gose denpori* izan. Salbuespenak salbuespen, gu jaio aurretik gure inguruan bukatuta zeuden, zorionez, gose denborak.

Nire emaztearen amonari (Tomas Urkidi Maruri, Aulestikoa) entzun nion: “*Gosi ona da zer jan dauenien*”. Hark ere guk baino gehiago zekien jateko gogoaz eta gosez.

2.- *Gosé denpori*. Gose garaia (“época de hambre”). *Guk ez bañe, gure aurreko batzuk ezautuben gose denpori* (Guk ez baina, gure aurreko batzuek ezagutu zuten gose garaia).

Gure aurreko belaunaldikoek gose garaia gerrarekin (1936ko gerra) eta gerra osteko urteekin lotzen dute. *Gose denporan batzuk tripi betebaik jutezin lota* (Gose garaian batzuk sabela bete gabe joaten ziren lotara).

3.- *Góse ixán*. Gose izan (“tener hambre”, “sentir hambre”). Beste leku askotan legez, gure artean ere forma jator honek leku handia galdu du beste era ez hain jatorren mesedetan. Antzina zein sarri entzuten genuen honako esaldia: *Ori umioi gosera* (Ume hori gose da). Edo beste hau: *Ori umioi gosita* (Ume hori goseak dago). Gaur egun, aldiz, honako hauek nagusitu dira: *Orrek umiorrek gosiauke* (*gosi dauke*) edo *Orrek umiorrek gosiakar* (*gosi dakar*) (Ume horrek gosea “*dauka*”). Azken hau erabat baztergarria. *Dauke* (eduki) esanez gero, gaitzerdi. *Dakar* (ekarri) inolaz ere ez.

Lehengo formak berreskuratu ahal izanez gero hobe. Izan ere bata ez du bestea kentzen. *Gosiauke* esan dezakegu, baina, noizetik noizera *gosera* ere bai.

4.- *Gosík*. Goseak (“de hambre”). *Oneik umiok gosik eondi ontxe arte*. *Emoizue jaten* (Ume hauek goseak egon dira orain arte. Emaiezue jaten).

5.- *Gosík arrakalata*. Gosearen gosez sabela pitzatuta, zartatuta, goseak akabatuta (“muerto/a de hambre”). *Ori umioi gosik arrakalatara*. *Near etten jakingo ezpaleu, sikatu* (Ume hori goseak akabatzen dago. Negar egiten jakingo ez balu, hil egingo litzateke).

6.- *Gosik sikatzen*. Goseak hilda. (“muerto/a de hambre”). *Ni enu esatea gu gosik sikatzen bixi ixan giñanik, bañe bai beste batzuk* (Ez noa esatera gu goseak hilda bizi ginenik, baina, beste batzuk bai).

Ondoren datorren testigantza Miren “*Kantaleko*”rena da. Gerra aurrean, gerra garaian eta gerra ostean pasatu zuten goseaz ari da:

“Nik erakutzitteakat, gauza bat amattu baño lena aren ordanē ekarteko. Ze nik, neuk ezautu neban gosi zertzan, oneik eztabe ezautu bañe. Nik nai ixaten dot etxin birdana ez faltati. Patati, azukri, orixu nai beste eroze gauza. Ogixan bixka-pe jateko eukibaikuga gu. Lelengo atte ilgazkunin, neure anaxi ama ta neu. Da anaxi ogei urteaz gerra juntzanin... Ondarruko lelengoko gudarixe iltzana: Santi Arrizabalaga Aranburu, Kantaleko. Nire moruko goseik eztot pentsaten inok pasarabenik. Amabi urteaz junittan filetea. Goxeko zortziretan jutenittan Scolaneko fabrika, edurre bazan-be. Neure jornalari peskixan bixi giñan anaxi ama ta neu, irurok. Gero, amalau urte bete zittuzen anaxi itxosun sartu zan. Ondarruko ixati zan, itxosun dakarrenak, soldatiaz paatekun dendetan emon etteben zorretan. Bañe, guk ez geunkanetik inor gosik sikatzen bixi ixan giñan. Neuk biarra neukanin, neure biartxuaz aunkesea zeoze. Ama kaltzerdixak etten Eziñaberastuneako-ta; bañe, kaltzerdi pare bat etteko-be denpori bizan. Luziananeako etten zittuzen, eta Presenteneako-be bai. Neu jutenittan erutea. Biarra geunkanin zeoze, bañe, biarrik ez geunkanin ogi zatiri-pe ezkendun eukitten. Gero anaxi... esatzut, gerran iltzan. Lau Anaian ebillen ordun. Treñe zabaltzearule-ta juntzan. Gaur arte! Irunen ilben. Anaxi iltzanin-be, biarra falta bazan, kittu! Ezeuan gurin ixte. Gosi, bañe, benetako gosi pasaten gendun guk. Batara, “gexa jango neuke-ta...”, bañe aurik proba baiko eunak... gure amak eta nik”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Nik seme-alabei erakutsi diet, gauza bat bukatu orduko haren ordaina ekar dezatela. Izan ere, hauek ez baina, nik neuk ezagutu nuen gosea zer zen. Nik nahi izaten dut etxean behar dena ez dadila falta. Patata, azukrea, olio nahiz beste zernahi jenero. Ogi apur bat ere jateko eduki gabeak gara gu. Lehenik, aita hil zitzaigunean, nire anaia, ama eta ni. Eta anaia hogeitertekin gerrara joan zenean... Ondarroako lehenbiziko gudaria hildakoa: Santi Arrizabalaga Aranburu, “*Kantaleko*”. Nik adinako goserik ez dut uste inork pasatu duenik. Hamabi urte nituela joan nintzen kontserba fabrikara *filetean* lan egitera. Goizeko zortzietan joaten nintzen Scola-ren fabrikara, nahiz eta elurra egin. Nire alogeraren peskizan bizi ginen ama, anaia eta ni, hirurok. Gero, hamalau urte bete zituen anaia itsasoan hasi zen. Ondarroan ohitura zen, familiako norbait itsasoan bazebilen, haren soldatatz ordaintzekotan dendetan jeneroa zorretan ematen zuten. Ordea, guk inor ez genuenez, goseak akabatzen bizi izan ginen. Nik lana nuenean, nire lanari esker nola edo hala. Ama galtzerdiak egiten aritzen zen “*Eziñaberastu*” familiarentzat-eta; ordea, galtzerdi pare bat egiteko ere denbora behar zen. Luzianaren familiarentzat egiten zituen, eta Badiola familiarentzat ere bai. Ni joaten nintzen eramatera. Lana genuenean hainbestean, baina, lanik izan ezik, ogi zatirik ere ez genuen izaten. Gero, anaia... esan dizut, gerran hil zen. *Lau Anaia* txalupan zebilen orduan. Sarea zabaltzera zihoala-eta joan zen. Akabo gehiago! Irunen hil zuten. Anaia hil zenean ere, lana falta bazen, kito. Ez zegoen gurean ezer. Gosea, baina, benetako gosea pasatu genuen guk. Bata da, “gehiago jango nuke-eta...”, baina ahorik estreinatu gabeko egunak... gure amak eta nik).

7.- *Gosik illdde*. Goseak akabatzen (“muerto/a de hambre”, “muy hambriento/a”). *Ara etxea sartu giñanin, zazpi ume topa genduzen erdi billottik gosik illdde* (Etxe hartara sartu ginenean, zazpi haur aurkitu genituen erdi biluzik, goseak akabatzen). *Gerri amattute, gerratik bueltan etorritinak, danak etozen gosik illdde* (Gerra bukatuta, gerratik bueltan etorri zirenak, denak zetozen goseak akabatzen).

GOÚ

1.- Gogoa, irrika, desioa (“ganas”, “deseo”). *Oixe antzerkixoi ikustea juteko desiaten neuan, bañe on gou jungazta* (Antzerki hori ikustera joateko irrikatzen nengoen, baina, orain gogoa joan zait).

“Gogoa kendu” beste norbaitek egiten du, gogoa daukanaren gogoz kontra; eta “gogoa” hitza pluralean jartzen denean esanahia indartua geratzen da. *Neuk kendukotzaz orrei zina juteko gouk* (Neuk kenduko dizkiot horri zinemara joateko gogoak). *Lekatxoa jaxeta juteko gouk kendukotzaz neuk* (Kenduko dizkiot nik Lekeitiora festetara joateko gogoak).

2.- *Goóz kóntra*. Gogoz kontra, norbere borondatearen kontra (“en contra de la voluntad”). *Gooz kontra ezeizu jan eraiñ* (Gogoz kontra ez iezaiozu janarazi).

Makina bat gauza egiten genituen gogoz kontra, protestarik egin gabe, isil-isilik.

3.- *Goúk emón*. Gogoak eman, gutizia bat betetzeko gogoa etorri. Zenbaitetan, besterik gabe une horretan gogoak eman digulako egin dezakegu zerbait. *Gouk emozta ta txuleti jan dot* (Gogoak eman dit eta txuleta jan dut).

Beste askotan, berriz, egin dugunari buruz arrazoi eske datorkigunari azalpenik eman nahi ez diogulako esaten diogu, *Zeattik eiñddoten ori? Gouk emoztalako* (Zergatik egin dudan hori? Gogoak eman didalako).

4.- *Goún*. Izenordaina (jabego genitibo kasuan: nire, gure, zure...) lagun duelarik, oroipena adierazten du. *Ori geure gown gerta zan* (Hori gure oroipenean gertatu zen). Honen ordezt “akordun” ere erabiltzen da. *Ori geure akordun gerta zan* (Gogoratzen gara hori noiz gertatu zen).

5.- *Goún artú*. Gogoan hartu (“tomar en consideración”, “tener en cuenta”). *Gaur amen entzundakuk gown artu gero!* (Gaur hemen entzundakoak gogoan hartu gero!).

6.- *Goún eukí*. Gogoan izan, gogoratu (“recordar”). *Goun dakazu attak esandaku?* (Aitak esandakoa gogoan al daukazu?). *Ondioik gown dakat ttibitta Galtzuan pareta jun de zelan ittozin areik anaxe bixak* (Oraindik gogoan dut txibitara Galtzuaran parera joan eta nola ito ziren bi anaia haiek).

Lokuzio hau ere (*goun euki, gown dakat...*) garai batetik hona indarra galduz etorri da. Adin handikoen ahotan entzun dezakegu oraindik, baina, ez oso maiz. *Akorda aditza nagusitu zaio: Goun dakat zelan...*” ordezt, “*Akordatena zelan...*”. Hainbeste aldiz entzundako forma jatorra galtzear.

GOXALDEA

Goizaldera (“la última parte de la noche, anterior al amanecer”). Egunsentiko orduaren inguruan, eguna zabaldu baino apur bat lehenago. Honen sinonimoak: *goxalderutz, goxaldin*. Ordu txikietan, “lekukorik gabeko” orduan. *Goxaldea altsana ta edurre mara-mara etten euan* (Goizaldera jaiki naiz eta elurra mara-mara ari zuen).

GÓXE

1.- Goiza (“la mañana”). *Bagenkixen gaba pasatezanin goxe etorriko zala* (Bagenekien gaua igarotzean goiza etorriko zela). *Biar pillu geunkan da ixte eiñbaik jungazku goxe* (Lan piloa genuen eta ezertxo ere egin gabe joan zaigu goiza).

2.- Goia, sabaia (“techo”). *Salto eiñ dde goxe joban buruaz* (Salto egin eta goia jo zuen buruaz). *Paetak pinttura gorrixaz pinttakouz, bañe, goxe zurixaz* (Hormak gorritz margotuko ditugu, baina, sabaia, zuriz).

3.- *Goxák botáala*. Euri jasa (“tromba de agua”, “fuerte lluvia”). *Bart, eurixe, goxak botaala eiñddau* (Bart, ikaragarritzko euri jasa egin du). Gure parajea euria besterik ez du egiten modu horretan.

4.- *Goxé joteku*. Handia, ikaragarria (“de gran estatura”). *Aren anaxak andixazin, bañe, bera andixena, goxe joteku* (Haren anaiak handiak ziren, ordeza, bera handiena: ikaragarria, sabai jotzeko modukoa). *Orreik Akarregittarro, danazin goxe joteko gixonak* (Horiek Akarregi familiako mutilak, denak ziren ikaragarriak).

5.- *Góxan*. Goian (“arriba”). *Lena sagar lapurreta ta kexa lapurreta juten giñanin, sagarrik eta kexaiek ederrenak goxan geatzezin, punta-puntan, inok ez artzeko tokixan* (Garai batean sagar lapurretara eta gerezi lapurretara joaten ginenean, sagarrik eta gerezi onenak goian geratzen ziren, mutur muturrean, inork ez hartzeko tokian).

6.- *Góxan*. Goiko solairuan (“en el piso de arriba”). *Goxan bixirizenak ezti amenguk; kanpotik etorriri* (Goiko solairuan bizi direnak ez dira hemengoak; kanpotik etorri dira). *Goxan batenbat bixire, bañe, ezta zaata andirik entzuten* (Goiko solairuan norbait bizi da baina, ez da zarata handirik entzuten).

7.- *Góxan zerú te béian lurré*. Goian zerua eta behean lurra (“sin nada”). *Baserrixe erregakuen da astu ata alixaben bakarrik, besteik ixebez. An geatuzin areik euran astuaz, goxan zeru te beian lurre* (Baserria erre zitzaien eta astoa baizik ez zuten atera ahal izan, besterik ezer ere ez. Han geratu ziren haiek euren astoarekin, goian zerua eta behean lurra).

GOXEKO ORDUTAN

Goizeko orduetan (“en horas intempestivas de la mañana”). Honen esanahia oso erlatiboa da. Dena den, zeinahi egoeratan lokuzio hau aipatzen duenari ordu hori goizegi iruditzen zaion seinale. *Goxeko ordutan alkondara utzik ikusi neban Arrigorrintzir* (Goizeko orduetan alkandora hutsik ikusi nuen Arrigorrin barrena). *Noazuz goxeko ordutan?* (Nora zoaz hain goiz?).

GOXERO

Goizero (“cada mañana”). Inoiz hutsik egin gabe baldin bada, *goxero-goxero*. Hauen sinonimoa, *goxin-goxin*. *Goxero-goxero juten da zure laune barra pasiaran* (Zure laguna goizero joaten da portura paseatuz). *Ori andrioi goxin-goxin etorten da atea eskin* (Andre hori goizero etortzen da atera eskean). *Gure bezeru goxero-goxero etortezan esniaz etxea* (Gure esneduna goizero etortzen zitzaigun esnea ekartzera etxera).

GOZOLUZI

Karamelu lodi luzea, “gozoluzea” (“caramelo piruli”). Paper gardenean bilduta saltzen zituzten. Beste batzuk bazeuden kono formako mutur zorrotzak ere, orde *gozoluzi* deitzen genionak bi muturretan lodiera berdina zuen, zilindrikoa izaten zen; kolore desberdinekoak ziren gure begien atseginerako. *Gozoluzi gexenetan Tio Baratoi erosten geuntzan, bañe iñox Polei eta Rufinai-be bai* (Gozoluzi maizenik “Tio Barato”ri erosten genion, baina inoiz “Pole”ri eta Rufinari ere bai). Erosi eta eskuan hartuz gero, papera alde batera egin, mutur bat ahoan sartu eta berehala zorrotzen genion alderdi bat, arkatzairen forma emanaz. Hortik aurrera, gozoluzeak, esku batzuetan minutu gutxi irauten zuen, eta beste batzuetan luze, astiro-astiro pazientziaz miazkatuz, hozkarik egin gabe, iraunarazteko ahalmenaren arabera.

Imanolei te Maitei entzun neutzen, Begoña Txutxuk, gozoluzi, ainkeik eiñbaik gasta ettebala, jostorratza baño fiñaua laga arte. Begoña Txutxun eskutan duratebala luzaruen gozoluзик. Eurak laste astezile ainkaraka, bañe Begoñak, pazientzixa guztiaz txupaten-txupaten gasta ettebala atzan-atzanearte.

(Imanoleri eta Maitei entzun nien, Begoña “Txutxu”k, *gozoluzi*, hozkarik egin gabe gastatu egiten zuela, jostorratza baino finagoa utzi arte. Begoña “Txutxu”ren eskuetan iraunten zuela luzaroen gozoluzeak. Eurek berehala hasten zirela hozkadak emanaz, ordea, Begoñak, pazientzia osoz miazkatuz, gastatu egiten zuela azken-azkeneraino).

Horrelako gozokiak orain gure inguruan ikusten ez direnez, hitza bera (*gozoluzi*) ere ez da erabiltzen. Nik behinik behin urteetan entzun gabe nuen. Miren Garbinek (Elu Ibaibarriaga), bere osabaren gorabeherak kontatzean aipatu zuen berba hau.

“Osaba Endrike Ameriketa (Venezuela) juntzan da jeleri ipiñiban. Aberastu eiñtzan. Txiki-txikixe zan, kakanarru lakoxi. Niri esateoztan “Gozoluze Morau”. Gaztiaua zanin Ondarrure etortezan andik, eta iotezan Kresalako aurrin euan pastelexi, Acuario... antxe iotezan beran launakiñ. Bera gustaten gakozen zapatilla zurixak, bañe eurixe ettebanin busti etten gakozen, enda neu jutenittan aumanea: “Aume! Emon osaban zapatak”. Da erutenetzazen araxe taberna. Jutenittanin zapatakiñ, emoten neutzazen krixariai, iual bera eneban ikusten-

da. Eta krixarik esateztan: “Ion bixkatin, paga enbítzut-eta”. Da emoteoztan gozoluzi. Osabak esanda eukan, ni jutenittanin gozoluzi emoteko, gozoluze morau, niri morau gustateaztan-da...Da osabak pagateotzan”. (Elu Ibaibarriaga Miren Garbiñe).

(Osaba Enrike Ameriketara (Venezuelara) joan zen eta jela-fabrika ipini zuen. Aberastu egin zen. Txikia zen, arrunt txikia. Niri “*Gozoluze Morau*” deitzen zidan. Gazteago zenean Ondarroara etortzen zen handik eta egoten zen *Kresala* tabernaren aurrean zegoen gozotegia, *Acuario*... hantxe egoten zen bere lagunekin. Berari zapatila zuriak zitzaizkion atsegin, ordea, euria hasten zuenean busti egiten zitzaizkion, eta ni joaten nintzen amonaren etxera: “Amona! Eman osabaren zapatak”. Eta taberna hartara eramaten nizkion. Joaten nintzen zapatak eskuan, eta neskameari ematen nizkion, gehienetan ez bainuen osaba ikusten. Neskameak honela esaten zidan: “Itxaron apur bat, ordaindu egin behar baitizut”. Eta, *gozoluzi* ematen zidan. Osabak esanda zeukan, ni joaten nintzenean niri *gozoluzi* emateko, *gozoluze* morea, morea gustatzen baitzitzaidan. Eta osabak ordaintzen zion”).

GOZÚ

- 1.- Gozoa (“dulce”). *Pastelak eotezin gozuk bañe, beste batzuntzako, guk ez genduzen jaten-da* (Pastelak egoten ziren gozoak, baina, beste batzuentzat, guk ez baikenituen jaten). *Gure etxin eotezan gauza gozu, azukri* (Gure etxean egoten zen gauza gozoa, azukrea).
- 2.- *Gozú jarri*. Haserre bizian jarri, gozoa jarri! (“enfadarse mucho”). *Ori entzuten dabenin gozu jarrikoatzu ama!* (Hori entzuten duenean gozoa jarriko zaizu ama!). *Ordubetin zaiñ baakazu, gozu eongora!* (Ordu betean zain baduzu, gozoa egongo da!).

GRABIOLI

Artazia, itzulipurdia, zilipurdia, kabriola (“cabriola”). *Grabioli Gaxkak etteban dotorien* (Kabriola Gaizkak egiten zuen dotoreen).

Gaztelaniako hitzean du jatorria; ordea, guk berba honi ematen diogun adiera ez dator bat, ez “cabriola” hitzarekin, ez eta euskaraz eman ditugunekin ere. Guretzat, *gabrioli* (metatesia: *grabioli*) zera da, hots, dantza zehatz batzuetan (banakoan, binakoan, launakoan, zortzikoan), dantzariak ezkeraldera buelta ematen duen bitartean (aldi berean), eskuineko hankaz burutzen dituen birak.

GRADÍ

Aldare nagusiaren inguruko gunea, aldare nagusiaren inguruko harmailak. “Grada: Asiento a manera de escalón corrido. Conjunto de estos asientos en los teatros. Tarima que se suele poner al pie de los altares”. *Elixa berandu etozenai gradin erdittik errixetan asiakuen Domanuel* (Elizara berandu zetozonei aldare nagusiaren ingurutik errietan hasi zitzaien Don Manuel). *Donimilio ondeza eiñ dde beangañea jausi zan gradin erdixan* (Don Emilio, ondoeza izan eta aldare nagusiaren aurrean lurrera erori zen).

GRAK

1.- Zerbaitek puskatzean ateratzen duen hotsaren onomatopeia. Beraz, guretzat, apurtzea, puskatzea, txikitzea, esan nahi du. *Eskuaz ikutu eitza ta basu grak* (Eskuaz ukitu du eta edalontzia apurtu zaio). *Katu naiban jo eskobiaz; bañe, katuai uts eitze ta eskoba kirtena grak* (Katua jo nahi zuen erratzaz. Baina, katuari huts egin dio eta erratz kirtena puskatu zaio). *Atzo estroparan duzela Aitzolei erramu grak* (Atzo estropada egiten ari zirela Aitzoli arrauna puskatu zitzaion).

2.- Norbaiten ezkontzako deiak botatzen hasten zirenean, ezkondu behar zenari “*grak*”, esaten zitzaion, alegia balekoa zela, hots, seguru zuela ezkontzea. “*Blastin*” jokoan ere, txanpona bota eta lurrean sartuta zegoen aiztoa jotzen zuenean “*grak*” esaten zen, alegia, jo zuela, balekoa zela. Ikus, “*blastin*”. Hortik, ezkondu behar zenari ere berdin.

Honen berri Hipolitok (Hipolito Egiguren Badiola) eman zidan ezkondu behar zeneko gorabeherak kontatzean.

“Urrengo urteako nobixi-be eineban. Da etxin-be eneuan ondo ta aume Dolosek esateoztan ezkondu einbinittakela. Esaneutzan nobixiai-tte listo euan ezkontzeko. Bañe attai esan bineutzan, da enittan atrebiuten. Nobixik preuntaztan: “Esatzazu?”. Da nik. “Bai esatzat; da baietz esazte”. Guzurre. Esateko lotsatute-ero, billurtute-ero... Olatteik eun baten Deba kabra jun giñan sardiñata, ta naidanbeste sardiña atrapa gendun. Atte leman etorren, da bestik txitxarro banaki-tte apartaten. Da ni ure sikatzen. An urik eta Kristoik ezeuan, bañe, ure sikatzen. Enekixen nundik asi-be bañe, esan enbineutzen. Atte Ondarrure beire ta ni popi emonda. Esaneutzan: “Atte, ezkontzi pentsateot”. “Ixe pasaten da-ala?”, preuntaztan. “Ez”, esaneutzan. Neure boztin “ixe pasa?”, umi nundik etten dani-pe enekixen-da. Ze alu pasa! Neski Urberuagan eotezan uraku etten, da setienbrin azkanetan, etorri zanin, iñoi jamonik eiñbaik junittan bikaxuana ta deixak bota-ta eintzin. Akordatena domeka baten lelengoko deixak botaztezenin. Lantzoittan gebizen da gown dakat lelengoko domekan, ixe ezeuan da etorri eiñ giñan. Alla itxosotik eta atsaldeko ordu bixak-ero ixangozin. Da Felisa Akuluk, areik lena Mollan bixizin-de, balkoittik esaztan: “Grak!”. Da ni lotsatute, beatu-be eneutzan eiñ. Ze, lena, deixak botatai “grak” esateakon”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Hurrengo urterako andregaia ere egin nuen. Etxean ez nintzen gustura aurkitzen, eta amona Doloresek esaten zidan ezkondu egin behar nukeela. Andregaiari esan nion, eta prest zegoen ezkontzeko. Ordea aitari esan behar nion, eta ez nintzen ausartzen. Andregaiak galdetu zidan: “Esan al diozu?”. Eta nik: “Bai esan diot; eta konforme daudela”. Gezurra. Esateko, lotsatut-edo, beldurtut-edo... Horrela egun batean, Deba parera joan ginen sardinatara, eta sardina ugari harrapatu genuen. Aita leman zetorren, eta besteak sardina tartetik txitxarro banakak apartatzen. Ni berriz, ura lehortzen. Han urik eta Kristorik ez zegoen, baina, ura lehortzen. Nondik hasi ere ez nekien baina, esan egin behar nion. Aita Ondarroara begira eta ni bizkarra emanda. Esan nion: “Aita ezkontzea pentsatzen dut”. “Zerbait gertatzen al da ba?”, galdetu zidan. “Ez”, erantzun nion. Nire baitan “zerbait gertatu”, umea nondik egiten den ere ez nekien eta. Zer demontre gertatu. Neska Urberuagan aritzen zen neskame, eta irailaren bukaeran, itzuli zenean, inori jaramonik egin gabe parrokoarengana jo nuen, eta deiak bota ziren. Botakarretan genbiltzan eta gogoan daukat lehen igandean, arrainik ez genuen aurkitu eta etxera itzuli ginen. Itsasotik iritsi eta arratsaldeko ordu biak-edo izango ziren. Eta Felisa “Akulu”k, haiek garai hartan Nasa kalean bizi baitziren, balkoitik bota zidan: “Grak”. Eta ni lotsatuta, begiratu ere ez nion egin. Izan ere, garai batean ezkontzako deiak botatzeari “grak” esaten zitzaion).

3.- *Grak eta blast*. Ikus, *blastín*.

GRAKARI

Kraska, karraska. Zerbait apurtzean ateratzen duen hotsa; izen edo substantibo gisara. *Josebai erramu apurtuako. Ederra atarau grakari* (Josebari arrauna apurtu zaio. A zelako kraska atera duen!).

GRANPIÑE

Lau horzdun burdina, aingura (“granpín”). *Arpeue* zeritzona bezalakoa baina, txikiagoa. Hondoan galtzen ziren sokak-eta aurkitzeko *granpiñe* botatzen zen eta harekin hondoan arrastatu. Arrasteko txalupek ere *granpiñe* erabiltzen zuten helburu beraz, eta egia esan, hauena askoz handiagoa izaten zen.

GRÁNU

1.- Pikorra, granoa (“grano”). *Kosmei kokotin granuk urtetza* (Kosmeri lepoan pikorra irten zaio).

Handiagoea egin eta ingurua zoltzen, gorritzen, zenean *zaldarra* deitzen genion. Pikorrak nonahi ateratzen ziren; lehen gehiago orain baino. *Granu* zer egin daiteke: *gorrittu*, *zolittu*, *orittu*, *errementa*, *osatu*, *jun*... Baina, horiek guztiak gertatu aurretik, *urten* (irten).

2.- Alea (“unidad”, “pieza”, “grano”). *Ttibittan ixanga ta grano batik eztou atrapa* (Txibitan izan gara eta alerik ez dugu harrapatu). *Atzo erosi neban kafe granu eder enterure* (Atzo erosi nuen kafe alea, guztizko ona da). *Atun grano bat atraparou* (Hegaluze ale bakar bat harrapatu dugu).

Honen sinonimo *garau* berbak ere hedadura zabala du gure artean.

3.- *Gránnoi-pez*. Batere ez, alerik ez (“ningún ejemplar”, “nada de nada”). *Berdeleta jundi. Eueldi txarra sarturau, te grano-pe eztabe atrapa* (Berdeletara joan dira. Eguraldi txarra izan dute eta ez dute batere harrapatu). *Perrotxikota jun eizaz. Nik baratt zemat batu zuzen. Granoi-pez* (Perretxikotara joan omen zara. Nik badakit zenbat bildu dituzun. Alerik ez).

4.-*Gránuk*. Oso gutxi, ale batzuk (“muy poco”, “unos pocos ejemplares”). *Gau guztin itxosun ibilli, eta antxobaik ez gendun atrapa; granuk bakarrik* (Gau osoan itsasoan lanean aritu, eta antxoarik ez genuen harrapatu; ale batzuk baino ez). *Txibitta goxin goxa junga, egune zabaldu orduko. Granuk arturouz* (Txipiroitara goizean goiz joan gara, argitu orduko. Oso gutxi harrapatu dugu).

GRANUJI

Okerra, bihurria, maltzurra, azeria, deabrua (“grauja”). *Granuja galantara ori beroi* (Bihurri maltzur galanta da hori).

Gaztelaniatik harturiko izenondo hau, behar zutenean hitzetik hortzera erabiltzen zuten gure inguruko pertsona nagusiek.

Gure garaian, behinik behin, *granuji* beti zen mutila. Orduan oraindik neska *granujarik* ez zegoen.

GRAZIXAK

Eskerrak! (“gracias”). Gure arteko askok egiten du kontrakzioa: *graixak*. *Graixak etorri zazen. Bestelaik, ganori atako gendun guk!* (Eskerrak etorri zaren. Bestela, a zelako fundamentua aterako genuen). *Grazixak eueldi ona eiñddaben. Bestelaik akabo gure mendi buelti* (Eskerrak eguraldi ona egin duen. Bestela, akabo gure mendi buelta).

Dena den, *eskerrak* berba ere sarritan erabiltzen dugu.

GRAZIXE EIÑ

Grazia egin, atsegin izan, barregura eman. *Umik, kantaten asten danin, zelako grazixe etteozta!* (Kantatzen hasten denean umeak zelako grazia egiten dit!).

Entzuten edo ikusten den zerbaitek, ikusle edo entzule guztiei grazia egiten dienean, arazorik ez da sortzen. Alabaina, hori ez da beti gertatzen. Batzuk barrez ari diren bitartean beste norbaitek “*Niri estozta ba-pe grazirik eiñ*” (Niri ez dit batere graziarik egin) esaten badu, tentsioa eta egonezina sortua dago.

GRI-GRAK

1.- Onomatopeia honek, bi egoeratarako balio izaten digu: zerbait apurtzen denerako eta atea giltzaz bortizki ixten denerako. *Erneata, kuadernu artuban gri-grak, eumille zati*. (Haserre, koaderno hartu eta *grik-grak*, mila pusketa egin zuen). *Gri-grak itxiban ati giltzaz* (*Grik-grak* itxi zuen atea giltzaz).

2.- *Gri-grakari*. Gauzak, zurezkoak batez ere, apurtzean entzuten den zarata (izen gisara): *Gri-grakari* edo *gri-grakara otsa. Atrasa emotzan bañe berandu. Txalopik molli joban. Alako gri-grakaraik* (Atzerako martxa sartu zuen, baina berandu. Txalupa moilaren kontra joan zen. Halako zur-hotsik!).

GRIK EIÑ

Neurriz kanpo edan, norberan neurritik gora, bakoitzak neurri desberdina baitu; edatean mugak gainditu; “deskuidatu”. *Goiko mutilak ontxe-be eiñddau grik* (Orain ere goiko mutilak edan egin du). *Orreneko attai gustateakon kuartillotxu; bañe, ama zan grik ettebana* (Aitari gustatzen zitzaion ardoa; baina ama zen neurriz kanpo edaten zuena).

GRIK ETA GRAK

Parean harrapatzen den guztia puskatzea adierazten duen onomatopeia. *Osoik ezeban laga ixebe. Parin topaban guzti apurtuban, grik eta grak* (Osorik ez zuen ezer ere utzi. Parean harrapatu zuen guztia txikitu zuen).

GRÚI

Garabia (“grua”). *Gruan geu-be ibiltten giñan* (Garabian gu ere ibiltzen ginen).

Gure garaian, *Kanttope* auzoan bi garabi zeuden. Bata, inguru hartan zegoen aterpetxoaren pare-parean (*tingloipin ondun*). Hau guk ez genuen inoiz martxan ikusi. Gure garaian beti geldirik eta herdoilduta egon zen. Ordea, lehenago erabiltzen zuten txalupetako galdarak-eta lehorrera ateratzeko. Bestea, berriz, Zubi Zahar alderago, Nasa Kalea baino apur bat lehenago zegoen. Azken honi guk ere etekin handia ateratzen genion. Ikus, *tronguk* (TRONGU, 2).

GU

1.- Gu (“nosotras/os”). *Gu mendire sarri ez giñan juten. Naxa ixaten gendun batelin ero krisalin ibilti* (Gu mendira ez ginen sarri joaten. Nahiago izaten genuen marea jaistean ur ertzean edo batelean ibili). *Guk solfeue Don Segundoaz ikasi gendun. Gero Lazkanao jun giñanin, an jarraitu eiñ gendun gexa ikasten* (Guk solfeoa Don Segundorekin ikasi genuen. Gero Lazkaora joan ginenean, han jarraitu egin genuen gehiago ikasiz).

2.- *Geu*. *Geu* (“nosotras/os”). *Gu* izenordainaren era indartua. *Zueik amentxe eon; zirkiñi-peiz amendixeik. Geu jungoa* (Zuek hementxe egon; hemendik ez mugitu. *Geu* joango gara). Ergatiboa, *geuk*. Indar handiagoa eman nahi zitzaionean, *geuk* ordeztu, *geueik*. *Zueik eztozue ekarri ori arrañoi, geuei(k)pañe* (Zuek ez duzue ekarri arrain hori, guk baizik).

3.- *Gu geu*. *Gu* behinik behin (“nosotras/os, por nuestra parte”, “por lo que respecta a nosotras/os”). *Zueik naizuea eiñ, bañe, dan otzaz gu geu ezguz goxeko lauretan itxosa* (Zuek nahi duzuea egin, baina, egiten duen hotzaz, gu behinik behin ez goaz goizko lauretan itsasora).

4.- *Gurín*. Gure etxean (“en nuestra casa”). *Gurín ontxe-be arrañik ezta faltako. Batak ezpara bestik, beti eruten dou arrañe etxea* (Gure etxean orain ere arrainik ez da faltako. Batak ez bada besteak, beti eramaten dugu arraina etxera). *Nik eztot etxin iñor laga, bañe, gurin argixe biztutera* (Nik ez dut etxean inor utzi, baina, gure etxean argia piztuta dago).

GUANTAZU

Eskuaz emaniko zartada (“guantazo”). “Guantazo: golpe que se da con la mano abierta”. Eskua itxita (ukabilez) emandakoari ere *guantazu* esaten zitzaion berdin-berdin. Berba hau gure aurrekoek maiz erabiltzen zuten, gizonetako arteko borrokak ere sarriago izaten baitziren. *Guantazu emontzan da blast beangañea* (Zartada eman zion eta lurrera bota zuen). *Guantazu emoteko guanteik ezanbir* (*Guantazu* emateko eskularrurik ez zen behar).

GUANTI

Eskularrua (“guante”). Singularrean noiz erabiltzen zen? Bat galdu, zikindu edo zulatzen zenean. *Guanti galduazta* (Eskularrua galdu zait). Gainontzean beti pluralean. *Nire guantik ezti narruzkuk, lanazkupaño* (Nire eskularruak ez dira larruzkoak artilezkoak baizik).

Dena den, Ondarroan behinik behin, nik ez nuen inoiz ikusi ez mutilik eta ez gizonik eskularruak jantzita. *Guantik, neskan eta andran kontuzin* (Eskularruak nesken eta emakumeen kontuak ziren).

GUÁPU

Ederra, liraina (“guapo”). Mutila *guapu* eta neska *guapi*. Oso ederra denean *guapisimu* eta *guapisimi*. *Semi guapisimure eta alabi-be guapisimi* (Semea oso ederra eta liraina da, eta alaba ere bai). *Arantza guapire, bañe Zuriñe guapia* (Arantxa ederra da, baina, Zuriñe ederragoa). *Beko mutillak danatiz guapuk* (Beheko mutilak denak dira ederrak).

Gaur egun, belarritako eta guzti ere mutil *guapuk* badira, baina, beraien artean ez dakit berba hau horretarako erabiltzen ote duten. Adjektibo hau, gaurko gazteek pertsonei barik gauzei ezartzen diete: *nobela guapu* (nobela interesgarria), *disco guapu* (disco ederra), *kuadro guapu* (koadro bikaina); eta sarri, *guapu* osorik ez diezu entzungo, *uapu* baizik.

GUARDABAJO

Goitik behera jausi edo bota. Gaztelaniako berbak dira (“guarda, abajo”), baina, modu horretan, dena osorik (“guardabajo”) gaztelaniako hiztegiak ez dakar. *Joban ukabillaz da guardabajo* (Ukabilez jo eta behera bota zuen). *Antomobillak luzeletrika palu joban da guardabajo* (Autoak argindarraren zutabea jo eta behera).

GUARDAKOLA

Txalupetan izaten zen aterpe leku bakarra; sukaldea ere hantxe izaten zuten. Gaztelaniako berbaren kutsu garbia du: “guardacalor”.

GUARDANTXULU

Kardantxiloa (“jilguero”). *Gure guardantxuluk zea baño dotoria kanta ixan dau ontxe arte, ta ongoxe eunetan mututu eiñgazku* (Gure kardantxiloak dotore baino dotoreago kantatu izan digu orain arte, eta egun hauetan mututu egin zaigu).

Beste txori motak ez, baina hau, hegan ikusita ezagutu egiten genuen; mendira joaten ginenean, noski. Ordea, kaiola askotan ere egoten zen, eta horregatik ezagutzen genituen buru aldean zituen koloreak (gorri, beltz). Kantari aparta. Kanarioak-eta geroago agertu ziren kaoletan; kardantxiloa berriz beti ikusi izan genuen.

Gu, zazpi ondarrutar, Lazkaora joan ginenean (1956an) goi-herritarrak zur eta lur geratzen ziren guri *kaballu* eta *bentani* entzutean. Gu ere ez ginen gutxi harritzen beraiek *jilgeroa* aipatzen zutenean.

GUARDARRAÑE

Txaluparen gainaldeko espazioa kutxatxoetan banatzeko erabiltzen ziren oholak; eta kutxei beraiei ere horrela deitzen zitzaien. Izan ere arrain guztia espazio zabal bakarrean baino leku txikiagoetan gutxiago kolpatuta egoten zen. Eta bestalde, txalupari berari ere, horrela banatuta, balantza gutxiago eragiten zion arrainaren kargak.

Nire anaia Joni entzun nion, gure lagun Fraixko Marik (Etxaburu) esaten zuela, “*Andri-pe oian, asarratute euanin, guardarrañe ipintteotzala*” (Emazteak ere ohean, haserretuta zegoenean *guardarrañe* ipintzen ziola).

GUARDASOLA

Aterkia (“paraguas”). *Gaurdasola beti ixan da errez galtzeko aparatu. Bueno, batzuk galdu, eta beste batzuk topa. Baeuazen guardasola kanbixaten-be artistak. Tabernetan-da, dendetan-da: zarra laga, ta muntutik barrixena, polittena, artu* (Aterkia beti izan da erraz galtzeko tresna. Bueno, batzuek galdu eta beste batzuek aurkitu. Bazeuden aterkia aldatzen ere abilak. Tabernetan eta dendetan: zaharra utzi, eta pilatik berriena, politena, hartu). *Aterriranin guardasolak enbaso andixe etten dau. Orretteattik, guardasola artzen danin, naxa ixaten da eurixe etti* (Ateri denean, aterkiak enbarazu handia egiten du. Horregatik, aterkia hartzen denean, nahiago izaten da euria egin dezan).

Gaztelaniaz ere badugu berba hau, baina ez guk ematen diogun adierarekin. “Guardasol / quitasol: especie de paraguas o sombrilla usado para resguardarse del sol”. Ordea, gure artean,

ez lehen eta ez orain, *guardasola* eguzkitan ez du inork erabiltzen; *guardasola*, euria ari duenean bakarrik.

Garai hartan gizonezkoek *guardasol* beltza erabiltzen zuten, eta orain ere bai gehienek. Emakumeek, agian beltz-beltza ez, baina, nahikoa iluna. Izatekotan neska gazteek eramango zuten koloreduna, bizi samarra.

Gaur egun aterkia konpontzera ia inork ez du eramaten, baina, orduan, Ondarroan, Kale Handian zegoen *paraueku*; *katxarreru* deitzen zioten. Kolore gorridun gizon handi bat zen. Jendeak lapiko eta mota guztiko pertzak eramaten zizkion konpontzera, aterkiak ere bai.

Aterkia da gauza bat, arrantzaleek itsasora inoiz ere eramaten ez zutena. Izan ere, aterkia itsasoan euria bezain alferrekoa da. Batetik, itsasoan jotzen dituen enbata bortitzak kontuan izanik, zertarako zabaldu aterkia? Bestalde, txalupako kubiartan bete behar izaten diren eginkizunetarako aterkiak enbarazu besterik ez du egiten. Gainera, entzun izan dugu, aterkia itsasora eramateak zorte txarra ekartzen duela.

“Gure aume, attan-da ama, aña juntzan, da gure atte eruben plaza baserrittarrak euazela; ta Doixtuko baserrittarrak artu. Tio Ramon-be artukobela Doixtun. Tio Ramon asi lelengo eunin nearrez, ganarukiñ billurtu etezala-ta, eztule an eotea, eta ekarri eiben Ondarrure. Koltxillinin asittakure a, Koltxillineko familixan. Gure atte Doixtun aziben. Doixtu ortxe Santa Kutzen azpitan da. Ama añatzatik etorri zanin gure attak amar bat urte-ero eukazen. Doixtukuk euran semetzat euken, da testamentun-be ipiñitte. Bañe, amak erreklama eiban, da ekarri eiben.

Doixtutik juten eizan Elgoibarrea gauzak saltzea. Da eun baten eurixe, ta guardasola eskun, bañe, ez eizekixen guardasola zabaltzen. Eurixe botaalin, de bustitten. Guardazobillak andixeik pasa ta guardazobillak irai eidotzen guardasola, ta pozik orduntxe sikotan. Esateko eukitteban: “Niri sekulako meseri eizten”. Gu guardazobillakattik fuegun iual, da, berak, ez esateko ixte guardazobillan kontra, berai sekulako meseri eitzela-ta”. (Urbietta Etxaburu Ane).

(Gure amona, aitaren ama, inude joan zen, eta gure aita merkatu plazara eramane zuten baserritarrengana; eta *Doixtuko* baserrittarrak hartu zuen. Osaba Ramon ere hartuko zutela *Doixtun*. Osaba Ramon hasi lehen egunean negarrez, behiekin beldurtu egiten zela-eta, ez zuela han geratu nahi, eta ekarri egin zuten Ondarroara. *Koltxilli* deituriko familian hazitakoa da hura. Gure aita *Doixtun* hazi zuten. *Doixtu* hortxe *Santa Kutzen* azpian dago. Ama inude zegoen lekutik itzuli zenean gure aitak hamarren bat urte zituen. *Doixtuko*ek euren semetzat hartuta zuten, eta testamenturako ere izendatuta. Ordea, amak erreklamatu eta ekarri egin zuten etxera. *Doixtutik* joaten omen zen Elgoibarrera baserriko jeneroa saltzera. Eta egun batean euria, eta aterkia eskuan, baina ez omen zekien zabaltzen. Euri-jasa eta bustitzen. Guardia zibilak handik igaro, haiek ireki omen zioten aterkia, eta orduantxe pozi, aterpean. Esateko izaten zuen: “Niri sekulako mesede egin zidaten”. Gu batzuetan guardia zibilen kontra sekulakoak esaten, eta berak ez jarduteko guardia zibilen kontra, berari mesede handia egin ziotela-eta).

GUARDAZOBILLE

Guardia zibila (“guardia civil”). Zenbaitek *gardazobille* ere esaten zuen. Nik beti ezagutu izan ditut herrian. Orain dela (2006) lau bat urte joan ziren herritik. San Inazio kalean zuten kuartela. Umetatik izan genien beldurra.

Txikiak ginenean, guardia zibilek eginkizun jakin batzuk betetzen zituzten: lapurretak, kontrabandoa, portuan izan zitezkeen legez kanpoko mugimenduak eta abar. Dena den, gerra (1936koa) ostean ere nabarmendu ziren (ikus, *atte totu*). ETA sortu eta herrian mugimendu politiko berriaren agerpenak eman zirenetik (1963-64 inguruan) guardia zibilek bestelako eginkizuna izan zuten, hots, errepresio politiko zuzena.

GUARDÍ

Mendiko guarda (“guarda”). Guk bat baizik ez genuen ezagutzen: Santana, mendiko guarda. Oraindik ezagutzen ez genuela, gu baino zaharragoek aipatzen zuten Santana, eta deabruaren antzekoa irudikatzen genuen. Gatzeko eskopeta erabiltzen zuela eta abar. Beraz, sagar lapurretara-eta, joanez gero, kontuz harekin. Halako baten ezagutu genuen, eta ez zuen adarrik, buztan gorriarik eta horrelako gauza arrarorik. Baina, hala ere gaiztoa omen zen. Dena den, *Itturribarrin* bizi zen; gu ibiltzen ginen lekutik urruti. Abuztuan, *Antiguan* bederatziurrena bukatu eta Santa Klara aldera sagarretara joaten ginenean, orduan erne ibili behar. San Iñazio kalekoek eta Kale Handikoek hurbilagotik ezagutzen zuten; guk baino hobeto.

GUARDIANA

Zaintzailea (“guardián”). Garai batean portuan zeuden txalupak zaintzeko kargua zuen gizona. *Guardiana gabaz eotezan txalopak zaintzen* (*Guardiana* gauez egoten zen txalupak zaintzen).

GÚNE

Guna, hezur-muina (“médula ósea”, “tuétano”). Gure artean bietara entzun daiteke: *gune* nahiz *une*. Behi eta txahalen hanketako hezur nagusien barneko muina. Horrelako hezur zatiren bat etxean ikusten genuenean (gutxitan) irrikatzen egoten ginen; eta denoi atsegin zitzaigunez, inoiz istilu eta liskar iturri ere gertatzen zen. *Gune beti eotezan gozu; bañe gitxi* (Hezur-muina beti izaten zen gozoa, baina, aukeran gutxitxo). Apaizaren lapikoa bezala, *txikia baña gozoa*. Gu asko ginen; apaizak, aldiz, gutxi, eta ondo zainduak.

GUNTZURRUNE

Giltzurruna (“riñón”). Orain badakigu, gehienok bi dauzkagula, baina, lehen ez genekien hori ere, eta gorputzean non kokatzen zen gutxiago. Gaur egun giltzurrunaren transplanteak egiten dira, eta norbait batekin bizi dela ere entzuten da. Ordea, garai batean giltzurrunean min zuenean edo giltzurrunetatik gaixorik zegoenean baizik ez genuen entzuten *guntzurrun* (*guntzurrunak* maizago) berba. *On ttittin-pottin entzuten da, guntzurrun kendutzela, ero emotzela, ero guntzuruko trasplanti eitzela. Ordun, batenbaten attittak ero aumak guntzurrunetako miñe eukala entzuten bagendun, baezpaan-be preunta-bez guntzurrun nun geunkan* (Orain maiz entzuten da, norbaiti giltzurruna kendu diotela, edo eman diotela, edo giltzurruneko transplantea egin diotela. Garai batean, baldin eta norbaiten aitona edo amonak giltzurrunetako mina zuela entzuten bagenuen, badaezpada ezta galdetu ere giltzurruna non geneukan).

GURE

Garai moderno hauetan, “*gu*” pertsona izenordainaren edutezko (noren) kasua, *gure*, esaten ahaztu egin zaigula dirudi; batez ere umeei. Noski, egoerak aldatu egin dira, eta seme nahiz alaba bakarrak lehen baino ugariago daude. Seme-alaba bi izan arren, lasai asko esaten dute “nire ama” edo “nire aita”. Guk, beti *gure*: *gure ama*, *gure atte*. Orduan, *nire* esateko moduko gauzarik ia ez zegoen, oinetakoak edo izan ezik; gainontzekoak, *gure*. Gure aurrekoek, *ama* edo *atte* berbari, *guri* izenlaguna ondoren ezartzen zioten: *ama guri*, *atte guri*. *Ama gurik esaera zar asko esaten zittuzen* (Gure amak esaera zahar ugari esaten zituen).

Etxeari nahiz gelari dagokionez ere zuzen erabili orde z beraien aldeko formaz baliatzen dira. Gurasoenak izan arren, gazteek, lasai asko esaten dute, *nire etxi* edo *nire kuartu* (gela).

GURÉ DENPORAN

Gure garaian, garai hartan (“en nuestra época”, “en aquellos tiempos”). *Gure denporan on baño estua bixi zan jenti* (Gure garaian orain baino estuago bizi zen jendea).

Oraindik (2009) bizirik gaudenez, oraingoa ere bada gure denbora, gure garai; baina, lokuzio honek gu (gure belaunaldikoak) mutiko gazteak (7, 8, 9, 10 eta 11 urte genituenean) gineneko garaia egiten dio aipamena. Aipamen bera egin nahi izaten dugu, *ordun* esaten dugunean ere. *Ordun ezeuan gaurko kontuak* (Garai hartan ez zegoen gaurko konturik).

GURÉ JÁUNE

1.- Komunioa (“comuni3n”). Apaizak *Gure Jaune* eman egiten zuen, gaixoei eraman ere bai, eta beste guztiok hartu. *Jospantoniai Gure Jaune ekartea etorrirre Don Jesus* (Jospantoniri komunioa ekartzera etorri da Don Jesus).

2.- *Guré Jauné ártzi*. Jaunartzea (“comuni3n”). *Komuniñoi artzi* gaur sarriago erabiltzen da; eta *Gure Jaune artzi* lehen maizago. Gure aurrekoek beti bigarren horren aldekoak ziren.

Gure jaune hartzera (jaunartzera) joateko lehenik aitortu (konfesatu) egin behar zen. Gainera, jaunartzeko aurreko gaueko hamabietatik egon behar zen baraurik. Kontuan izan, meza guztiak goizez izaten zirela; arratsaldean ez zen mezarik. Arratsaldetako mezak hasi zirenean, jaunartu aurretik hiru orduko baraua zaindu behar zela agindu zuten, gero ordu bete, eta apur bat geroago agindua deuseztatu egin zuten.

Hilaren lehenengo ostirala izaten zen egun seinalatua jaunartzeko. Bezperako galdera teknikoak etxera sartu orduko: *konfesaza?* (konfesatu al zara?). Biharamunean, kontuz elizara joan aurretik ezer jan gabe. Elizatik bueltan, *Gure Jaune artuzu?*

GÚRI

Gogoa adierazteko guk gehien erabiltzen dugun atzizkia. Hona “-guri” atzizkiaz osatuta erabiltzen ditugun berba arruntak: *azguri*, *kaka(g)uri*, *txixa(g)uri*, *lo(g)uri*. Beste leku batzuetan “-gale” eta “-larri” atzizkiez ere baliatzen dira: logalea, kakalarria, pixa-larria...

Gúra / nai. Nahiz eta atzizki gisara maiz erabili, ia Bizkai osoan entzuten den “gura”-ren orde, Ondarroan *nai* (nahi) erabiltzen dugu. *Neu-pe zeuaz nai dot jun* (Nik ere zurekin joan nahi dut). Gipuzkeraz, *nai det*, bizkaieraz *gurot / gura dot*, eta guk *nai dot*. Guk bezala esaten dute bizkaieraz egiten den Gipuzkoako leku askotan.

GURÍN

Gure etxean (“en nuestra casa”). *Gurin ontxe-be arrańik ezta faltako*. Batak ezpara bestik, beti eruten dou arrańe etxea (Gure etxean orain ere arrainik ez da faltako. Batak ez bada besteak, beti eramaten dugu arraina etxera). *Nik eztot etxin ińor laga, bańe, gurin argixe biztutera* (Nik ez dut etxean inor utzi, baina, gure etxean argia piztuta dago).

GURIXE

Guria (“lozano/a”, “bien cebado/a”). Ume txikiei ezarri izan zaien izenondoa. *Zueneko umi guri-gurixera; jateko mouku* (Zuen umea guri-guria dago; jateko modukoa). Testuinguru horretatik kanpo ia inoiz ere ez.

GURMAIZTE

Laino itxia barik, bista apur bat uzten dizun laino argiagoa.

“Iparra bera bańo lena autse ekarten dau. Orrei esateotzau iparrautse. Da orrek iparra ekarten dau atzetik. Oixera gurmaizte. Gurmi bańo meiauara ori, arińaua. Orrek eztau itsutsen, gurmipai. Gurmaiztaz dakazu iru ero lau maillako bisti. Gurmaiztaz ondo juteza nabegaten, ze iru-lau millako bisti eukitteezu. Gurmi zarratuara. Gurmiaz paeti-pe eztozu ikusten. Alako baten batel bat ikusteezu aurrin, de merkanti bańo andixaua batela; aumentu etten dau itzala”. (Aristondo Agirre Tomas).

(Ipar ekialdeko haizea bera baino lehenago hautsa ekartzen du. Horri deitzen diogu *iparrautse*. Eta ipar ekialdeko haizea ekartzen du atzetik. Hori da *gurmaizte*. Behe-lainoa baino meheagoa da hori, arinagoa. Horrek ez du itsutzen, behe lainoak bai. *Gurmaiztere*kin daukazu hiruzpalau milako bista. *Gurmaitere*kin ongi joaten zara nabigatzen, hiruzpalau milako bista izaten baituzu. Behe lainoa itxiagoa izaten da. Behe lainoaz hormarik ere ez duzu ikusten. Halako batean batel bat ikusten duzu aurrean, eta, zamaontzi bat bezain handia iruditzen zaizu; gauzak askoz handiagoak ikusten dituzu).

GURMATSU

Gurmatsua, lainotsua (“brumoso/a”). Soilik barik, ia beti “denpora”, “eueldi”, edo “eun” berben laguntzaz erabiltzen dugu adjektibo hau. *Denpora gurmatsu euan da, apartia junbaik, amentxe Santa Klara azpitan kalarou. Iru-lau txibi bentzat enbarkarouz* (Eguraldi gurmatsua zegoen, eta urrutirago joan gabe, hementxe Santa Klara azpian jaurti dugu aparailua. Hiruzpalau txipiroi behinik behik jaso ditugu). *Eueldi gurmatsuaz mendire juteik ezkazta gustaten. Galtzeko billurre* (Eguraldi gurmatsuarekin mendira joatea ez zait gustatzen. Galtzeko beldurra). *Eun gurmatsu euanin, portu gañin euan turrune eun guztin joten eotezan porture etozen baforai laguntzeko* (Egun gurmatsua zegoenean, portu gainean zegoen adarra egun osoan jotzen egoten zen portura zetozen txalupei laguntzeko).

GURMATU

1.- Behe lainoa sartu (“entrar la niebla cerrada”). *Gaur goxin alako eueldi ederra euan, da derrepentin gurmaturau. Itxosotik sarturau gurmi eta on metro batea-be ezta ikusten* (Gaur goizean halako eguraldi ederra egiten zuen, eta bat-batean behe lainoa sartu du. Itsasotik ekarri du behe lainoa, eta orain metro bateko distantziara ez da ezer ikusten).

2.- *Beixak gurmatsu*. Begiak lausotu (“nublar los ojos”). *Esnatu nazenin ondo neukazen, bañe, gerotxua asguri sentiurot beixetan; andik bixkatea beixak gurmatsu eiñgatzaz da on borroso ikusteot* (Esnatu naizenean ondo neuzkan, baina, geroxeago azkura sentitu dut begietan; apur bat geroago begiak lausotu egin zaizkit, eta orain ez dut garbi ikusten).

GURMÍ

1.- Behe lainoa (“bruma”). “Gurma: Itsasoan altxatzen den laino zerratua”. Horrela dakar Elhuyar hiztegiak. Guk, hori baino esanahi zabalagoa ematen diogu hitzari. *Itxosoku ixan, liorreku ixan, gutzako danara gurmi* (Itsasokoa izan nahiz lehorrekoa izan, guretzat dena da gurmi). Orokorrean, lanbro edo laino itxiari deitzen diogu gurmi. *Alako eueldi ederra euan da gurmi sarturau* (Halako eguraldi bikaina egiten zuen eta lainoa sartu du). *Gurmi* gehienetan nolakoa izaten da? *Zarratu* (itxia): *gurma zarratu*.

2.- *Gurmatan*. Behe lainotan. Bestalde, badugu ia-ia honen sinonimotzat erabiltzen dugun “*gurmazan*”. Ordea, testuinguru desberdinetarako gordetzen ditugu. *Denpora luzin ibilli giñan gurmazan*. *Ixe-be ez gendun ikusten* (Luzaz ibili ginen behe lainotan. Ez genuen ezer ikusten). *Gurmatzatik eziñ urtenda ibilli giñan* (Behe laino artetik irten ezinik ibili ginen).

Metaforikoki, inguruko guztiek dakitenaren berri ez dakienari esaten zaio: *Txo, gurmazan bixiza!* (Behe lainopean bizi zara).

GURUGU

Ni bezala Ondarroan asko egongo dira berba hau sekula entzun ez dutenak, baina, seguru asko norbaitek entzungo zuen; agian gure aurrekoek.

Marokoko *Nador* mendilerroan, Melilla ondoan aurkitzen da *Gurugu* mendia. Dirudienez, muino horren maldetan, hogeigarren mende hasieran borroka saio bortitzak eta odoltsuak eman ziren Espainiako armadaren eta arrifi borrokalarien artean.

Joseba Sarrionandiak (*Moroak gara behe laino artean?*, 106-107 or.) aipatzen du:

“*Gurugu muino erre bat baino ez da, 893 metrokoa, baina Melilla hiri gau eta egun kezkatua da, klaustrofobikoa, arma eta arma-gizon gehiagoren eske beti, hiribildua bere burua defendatu beharraz obsesionatua. Inguruko arrifi liskarzaleen erasoaren zain beti, 1497. urtean Medina-Sidoniako dukeak Espainiarentzat konkistatu zuenetik...*”

Sarrionandiak liburu beraren atzeko aldean, “*Ohar eta asmoak*” atalean (572 or.; 281. oharra) honako bitxikeria hau eskaintzen digu:

“*Ondarrutar koplak edo esaera da:*

Gu eta gu eta gu,

azkenean Gurugu,

***moroek irabazi
eta guk galdu***

Melillako tropa espainolen eta errebelde arrifien arteko borroka zaharren oroigarria da, beharbada, kantua, mendiaren bizkarrean bertan oraindik dauden gotorleku espainolen erruina bezala. Saharatik hegoaldeko immigranteak Gurugu barrenean ezkutatzeko dira, Melillara sartzeko aukera izan arte”.

Kopla hori Ondarroan kantatu izan bada, zalantzarik gabe Gurugu mendian Espainiako armadan “moroen” kontra borrokan aritu zen norbaitek kantatuko zuen lehenik. Nor izan ote zen? Agian ondarrutar bat baino gehiago arituko ziren garai hartan han borrokan. Behinik behin badakigu Domingo Ibarloza Urresti, “*Meilla*”, Melillako gerrak han harrapatu eta bost urtean aritu zela lurralde hartan. Herrira itzuli zenean, hain zuzen ere horregatik ezarri zioten “*Meilla*” (*Melilla*) goitizena. Melillatik bueltan Domingo etorri ote zen kopla hori kantatuaz? Edo beste norbait? Batek jakin! Ikus, *Meilla*.

GÚSTA

1.- Gustatu, atsegin izan (“gustar”). *Pastelak danak gustáteaztazen, bañe gexen tunturre* (Pastelak denak gustatzen zitzaizkidan, baina, gehien, *karolina* pastela). *Pastelak asko gustateaztazen niri, bañe, jan ettenittuzen gitxi* (Pastelak asko gustatzen zitzaizkidan niri, ordea, jan gutxitan egiten nituen). *Inddarrak, ostea, ezkaztazen asko gustáten, bañe, ixte eunero janbir* (Babarrunak aldiz, ez zitzaizkidan asko atsegin, baina, ia egunero jan behar).

2.- Maitemindu (“enamorarse”). Ordea, aditz laguntzailea NOR forman duela (subjektua ere bai), eta izena nahiz izenordaina asoziatiboa (norekin) kasuan: *Iñaki Isidoraz gusta zan* (Iñaki Isidorarekin maitemindu zen). *Arantza euan Kresalan krixara, ta Andres, kuadrilliaz asko sartzezan ara. Atzanin Andres Arantzaz gustá zan* (Arantza Kresala tabernan zegoen zerbitzari, eta Andres koadrilarekin maiz sartzen zen hara. Azkenean Andres Arantzarekin maitemindu zen).

GÚSTU

1.- Zaporea (“sabor”, “gusto”). *Onek txokolationek gusto txarraauke* (Txokolate honek zapore txarra du). *Onen gaztaionen gustu ezkazta gustaten* (Gazta honen zaporea ez zait gustatzen).

2.- *Gústu artú*. Ohitura nahiz zaletasuna hartu; atsegin izan. *Orrek usteot ostiai gustu artutzala* (Uste dut horrek lapurtzeari gustua hartu diola). *Arratsaldetan onaxe meixendatea etortiai gustu artutza* (Arratsaldetan hona askaria jatera etortzeari gustua hartu dio).

3.- *Gústu etorri*. Eiakulazioaren plazerra nabaritu, orgasmora heldu (“llegara al orgasmo”). Artean nerabegarora heltzeke, garapen sexuala burutu gabe genuela, orgasmoa lortzen genuen, baina, noski, eiakulaziorik ez. Orgasmoari deitzen genion *gustu etorri*. *Niri gustu etorria*za. *Zuri ezgatzu ondiokan etorri?* (Nik orgasmoa izan dut. Zuk ez al duzu izan oraindik?).

GUZTIZKU

Guztiz, oso, txit, franko (“muy”). Izenondoaren (adjektiboaren) graduatzailea da: *gutzitzko biargiñe* (oso langilea), *gutzitzko emontzalli* (oso eskuzabala), *gutzitzko merki* (oso merkea). *Bera bixitte*a etorriran andri *gutzitzko fiñe eide* (Beheko etxera bizitzera etorri den andrea oso fina omen da).

Behin testuingurua ongi finkatuz gero, soilik ere agertzen zen, beti ere zentzu positiboan: *a mutille guztizku zan* (mutil hura oso jatorra eta fina zen).

Berba hau hitzetik hortzera entzuten genuen gure aurrekoen ahotan; orain aldiz, noizetik noizera baizik ez. Ez dut esango gizonezkoek erabiltzen ez zutenik, baina, batez ere emakumeei entzuten genien.

GUZURRE

Gezurra (“mentira”). *Guzurre esaten dabena ariñ atrapatzen dala esateben lena* (Gezurretan dabilena azkar harrapatzen dela esaten zuten antzina). “*Guzurraz aparte eza jungo*”, *makina bat bidar entzun ixan dou* (“Gezurrarekin urrutira ez zara helduko”, makina bat aldiz entzun izan dugu).

Batek esaten duenari beste norbaitek, *guzurre* erantzuten badio, berehala entzungo du, “*Beixan ondun surre. Popan azure*” (Begiaren ondoan sudurra. Ipurdian hezurra).

Bai etxean, bai elizan, bai eskolan, gezurraren kontra hitz egiten ziguten. Baina, egunero bizi behar izaten genituen egoerek gezurrak esatera behartzen gintuzten. Horregatik jipoirik ez hartzeko, ahal genuen guztian esaten genuen gezurra. Guretzat gezurra esatea ez zen gauza txarra edo okerra, gezurretan harrapatzea bai. *Guzurretan atrapatemazattue ederraakazu!* (Gezurretan harrapatzen bazaituzte a zelakoak hartu behar dituzun!).

Horretaz aparte gezurra esanez gero, betxindorra ateratzen zela esaten ziguten. Gerora ohartu ginen, gezurti guztiei ez zitzaiera betxindorrik ateratzen, eta betxindorra zuten guztiak ere ez zirela gezurtiak. Gezur ugari esaten zen, eta betxindorra (*beitxiñorra*) ere asko ematen zen, baina, ez gezurrak esateagatik, garbitasun faltagatik baizik.

Bizitzako egoera askotan errepikatu izan den esaldia: *Egixak salbagattu* (Egiak salbatu gaitu). “*Zamora*”k (Rikardo Txakartegi), aldiz kontrakoa esaten zuen, hots, bera gezurrak salbatu zuela: “*Gerra denporan egixe esan baneu afusilla engonittuen. Ni guzurrak salba nittun*” (Gerra garaian egia esan izan banu fusilatu egingo ninduten. Ni gezurrak salbatu ninduen).

GUZURRETXI

Gezurrak egosten ziren lekua. *Artarako* bidean (Lekeitiorako bidean), eskuinaldean bazeuden etxe batzuk (*Antzomendinekuk eta abar*) Ezkerraldean, aldiz, monjetako komentua eta eskolaren ondoren, hutsune galanta zegoen, zikin toki bat (geroago *Reinako etxik* egin zituzten han) ezer eraiki gabe, eta segidan *Guzurretxi*: aterpedun pilotaleku txiki bat. Leku horretatik itsas bista bikaina zegoen, eta han biltzen zirenek asmatzen zituzten gero herrian zabalduko ziren gezur borobilak; gehienak sinesteko modukoak. Han biltzen ziren artistek jakin bazekiten gezurrak nori kontatu ondoren herrian zehar olio orbanaren antzera zabaltzeko. (Ikus, *Matxinplaka*).

Kirmen Uribek, *Portukoplak* liburuan (139) aipatzen digu Ondarroako *Guzurretxi* (Guzur Etxea):

“Guzur etxea” esaten zitzaion Ondarroako portu gainean, Lekeitiorako bidean, zegoen frontoi txiki bati. Aurretik talaia izango zen. Zubiaurretarrekin badute hango ikuspegitik margotutako margorik.

Hantxe egoten ziren marinelak itsasoari begira, labanak zorrozten. Tokiari Guzur Etxe esaten zaio, arrantzaleak elkarri kontuak esaten egoten zirelako, nor bere itsas balentriei buruz berba egiten, zeinek baino zeinek bota handiagoa. Gezur txikiak esaten.

“*Somos afiladores*” parrandetako kanta zen. Euskara eta gaztelania, biak ala biak kanta berean zituzten kanta mordoa dago, jai girokoak denak ere. Horietako bat ekarri nahi izan dut hona, ez oso ezaguna.

Somos afiladores
boltsilo hutsakin.
Vamos al Guzur Etxe
kutxiluarekin
Se afila suavemente
txistu pixkatekin”.

GUZURTIXE

Gezurria (“mentiroso/o”). *Guzurtixak egixe gittittan esaten dau* (Gezurriak egia gutxitan esaten du).

Gezurra esaten “profesionalak” ezagutu izan ditugu: egia baino gezurra maiteago zutenak. Horiek dira gezurtiak (*guzurtixe*). Behin “atxurra” harrapatu duelako ezin zaio inori “mozkorra” deitu, eta gezur bat esateagatik ere ez “*guzurtixe*”.

Baziren gezurra dotore kontatzeko abilezia aparta zutenak. Horien artean onena “*Txitxiñe*” (Jose Mari Garramiola Gazagaetxebarria). Honek bere trebetasun horri etekin handia ateratzen zion, solaskide bizkorra eta moldetsua baitzen. *Txitxiñe, etorri ona, aren egixe baño zure guzurre naxarot entzun-de* (“*Txitxiñe*”, zatoz hona, haren egia baino zure gezurra entzutea nahiago baitut).